

AZ ÉPÍTÉSZETTŐL A KISPLASZTIKÁIG

KOPPÁNY TIBOR

A soproni „domus Kaldyana”.
Birtoklástörténeti és építészeti
adalékok a Szent György u. 3. számú
ház kora újkori történetéhez

A soproni történelmi városmag legnagyobb méretű épületének, a Szt. György utca 1–3. számúnak a déli részét alkotja a címben jelzett és a 16–17. században a Káldy-család birtokában levő ház. Jelenlegi formája, homlokzata a 18. század legvégéről származik, akkor építtette egységes tömbbe az addig két, önálló épületet tulajdonosa, Festetics György gróf (1. kép).¹

1. kép. A Szt. György u. 3. ház utcai homlokzata a megtalált középkori részletekkel. (volt KÖH Fotótár, 104.531.)

¹ Csatkai Endre: Sopron műemlékei. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső szerk.: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 224–229.

Ennek a háznak a középkori történetéről Mollay Károly írt tanulmányt 1959-ben,² építéstörténetéről pedig Riedlmayer Gyula, aki az épület műemléki helyreállításáról számolt be, s az általa talált középkori részleteket a Mollay Károlytól kapott adatokkal összevetve értékelte.³ Tanulmányunk első része a ház tulajdonosainak történetére vonatkozó ismereteket bővíti, a második rész pedig az 1954–1956 közötti helyreállítás óta előkerült építéstörténeti részleteket tárgyalja.

A ház történetére vonatkozó ismereteket legújabbban a város belső területének telexkönyvét feldolgozó, Dávid Ferencnek Goda Károllyal írt és Thirring Gusztáv korábbi művét befoglaló kötete egészíti ki.⁴ Abban név szerint megtalálhatók a ház egy-mást váltó tulajdonosai, minden esetben nevüknek a forrásokban szereplő német formájában. A ház e cikk címében szereplő elnevezése a 16–17. századi, rá vonatkozó, latin nyelvű iratokban többször szerepel. Az elnevezés annak az 1561-ben írott végrendeletnek a nyomán keletkezett, amelyben az akkori háztulajdonos, Vadasfalvi Dávid özvegye, Ladiszlavics Katalin a házat unokaöccseire, köztük Borbála húga fiaira, a Felsőkálldi Káldy fivérekre hagyta.

Ladiszlavics Katalin az épületnek nem az első 16. századi birtokosa volt. Mollay Károly adatainak sorát annak az 1534. október 22-én készült házleírásnak közlésével zárta, amelyet felsőbb parancsra állítottak össze a Habsburg I. Ferdinánd király hadsegregszállítójaként tönkrement akkori háztulajdonos, a dúsgazdag, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező gabona- és marhakereskedő – akinek Mollay kutatása szerint a ház földszintjén a középoszlopos helyiséggel azonosítható üzlete volt –, soproni polgár és királyi prófuntmester **Michael Pullendorfer** ingó és ingatlan vagyonának hivatalos zár alá vétele után. Pullendorfer személyével kapcsolatban Mollay megjegyezte, hogy német neve „valamelyik Pula (Pulya) községünk német Pullendorf nevével függ össze”.⁵

Pullendorfert a soproni polgárcsaládokról kiadott, 1982-ben megjelent művében Házi Jenő Pulyai Mihály néven szerepelteti.⁶ Az ő és Mollay már idézett művének adatait további levéltári kutatással sikerült e sorok írójának bővítenie. Ezek között a csornai konvent 1537. április 17-én és a vasvári káptalan 1541. június 11-én kelt, eddig közöletlen oklevelei őt nemes Pulyai Mihály soproni polgárként említik.⁷ Az 1524-ben a városbírói székben ült, 1527-ben pedig a polgármesteri tisztet betöltő Pulyai – a Szt. János templom helyreállítója – ennek alapján nem városi német polgár, hanem azoknak a magyar nemeseknek az egyike volt, akik a szabad királyi város vonzáskörébe kerülve, nemesi életformájukat feladva, a városba költözve a polgárosodás útjára

² *Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház (1379–1550). SSz. 13. (1959), 121–136.; 193–204. (a továbbiakban: Mollay 1959)*

³ *Riedlmayer Gyula: Műemléképület helyreállítása Sopronban. Műemlékvédelem 1. (1957) 26–36. (a továbbiakban: Riedlmayer 1957).*

⁴ *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai, 1488–1939. Sopron, 2008.*

⁵ *Mollay 1959, 193., 33. jz.*

⁶ *Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. Bp. 1982. (a továbbiakban: Házi 1982), 1. köt., 187.*

⁷ 1537: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Kincstári Levéltár, E. 148. Neoregstrata Acta (a továbbiakban NRA), Fasc. 608. no. 51.; 1541: MNL OL P. 45. Békássy-család levéltára (Békássy-cs. lt.), 1. csomó, 1544., fol. 2.

léptek.⁸ A ház egy része már 1509-től vásárlással Pullendorfer-Pulyai tulajdonában volt, teljes egészében azonban csak 1521-től birtokolta, amikor felesége, Ágnes asszony végrendeletében minden ingatlan vagyonát rá hagyta.⁹

A csődbe jutott Pulyai adósságai kifizetése érdekében kénytelen volt birtokait eladni. A vasvári káptalan idézett oklevele szerint soproni házat az 1535. április 14-én polgárjogot nyert **Mikebudai Soós Ferenc** 1534 év végén vagy a következő esztendő elején, közvetlenül Pulyai vagyonának zár alá vételét követően vásárolta meg.¹⁰ A telekkönyv szerint Franciscus Soos 1536 és 1549 között volt az épület birtokosa. Az oklevél elbeszéli, hogy Soós 1541-ben kelt végrendeletében a nemes Pulyai Mihálytól vásárolt soproni házat a hozzá tartozó, a külső városban levő majorsággal, valamint a Sopron megyei Ligvánddal és több Vas megyei faluval együtt feleségének, Ladiszlavics Katalinnak és annak János nevű öccsének adományozta.¹¹

A ház új tulajdonosa, a Pest megyei Mikebudáról származó, ugyancsak nemes Soós Ferenc az 1520-as évek elejétől a Felsőlindvai Széchy család Vas megyei Felsőlindva várának várnagya, egyben valamennyi, a várhoz tartozó uradalmuk prefektusa vagy gubernátora, újabb kori fogalmak szerint jószágkormányzója volt.¹² A soproni házon kívül tekintélyes vagyonnal rendelkezett, 1521 és 1543 között ugyanis részben urai, a Széchyek jóvoltából, részben saját vásárlásai útján sok falvas birtokot szerzett a Dunántúl délnyugati részén. A felesége javára tett adománylevélben szereplő Vas megyei falvak Felsőlindva környékén, valamint Szentgotthárd és Körmend között, a Rába folyó északi oldalán terültek el. Volt birtoka azonban Sopron megyében is, ott Hídvégi Polányi Ferenctől 1536-ban az említett Ligvándot szerezte meg.¹³

⁸ A csornai konventnek az előző jegyzetben idézett, 1537-ből származó oklevele ugyanakkor azt bizonyítja, hogy nemesi jogú birtokait nem adta fel, s azokat – mint az oklevélben szereplő, Sopron megyei Pereznek faluban levő, Pregarten nevű nemesi kúriáját – csak akkor adta el, amikor adósságai miatt arra kényszerült.

⁹ *Dávid – Goda – Thirring* i. m. 296., 53.jz., benne forrásként idézve a Soproni oklevéltár II/1., 365–367.; Ágnes asszony a házat birtokló Zemper János soproni polgár özvegye volt, a ház eszerint a vele kötött házassággal jutott Pullendorfer-Pulyai birtokába. A vásárolt házrész vizont Zemper János testvéreinek, Bálintnak az özvegyétől vette meg. Minderre ld. *Mollay* 1959.

¹⁰ *Házi* 1982, 2.köt., 857., N° 10313

¹¹ Békássy-cs. lt. 1. cs., 1544. fol. 2. A vasvári káptalan oklevele abban az Oláh Miklós kancellár által Ferdinánd király nevében kiállított oklevélben maradt fenn, amely 1544. szeptember 30-án Bécsben kelt. Vonatkozó szövege: „... Insuper domum suam in Ciuitate Soproniensi, a nobili quondam Michaelae Pulyai emptam, cum domo allodiali in suburbio eiusdem Ciuitatis sitam [...] ex solo amore et intimo cordis dedisset, donasset, et contulisset...”

¹² Uo., valamint 1521: Békássy-cs. lt. 1. cs. 1527., fol.8. 1521–1525 között még szentgotthárdi várnagy: MNL OL. DL 47 401. és 47 534. 1530: „administrator Prouentuum bonorumque magnifici domini Stephani Zechy”: MNL OL. R. 248. Véghely Dezső gyűjteménye (a továbbiakban: Véghely gyűjt.), 6. cs., fol. 2.; 1534: „ab egregio Domino Francisco Soos de Myke-Buda gubernatore magnifici Domini Stephani de Felsewíndwa”; Ádám Iván: Adatok Sümegh történetéhez. II. A Sümegh Városi Államilag Segélyezett Reáliskola XXIII. Értésítője az 1879–80-iki tanévről; 1534: „bonorum administrator et supremus castellanus”: Békássy-cs. lt. 1. cs., 1534. fol. 19–20.; *Házi Jenő*: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben című tanulmányában, SSz. 19 (1965), 129. (a továbbiakban: Házi 1965) olvasható, hogy „Soós Ferenc jószágkormányzója volt Felsőlindvai Széchy Istvánnak, Muraköz urának és már 1534-ben megszerezte a soproni polgárjogot.” A polgárjog megszerzésének időpontjára l. még Házi Jenőnek a 10. jegyzetben i. m. A felsőlindvai Széchy család egyébként nem volt a Muraköz ura, az ugyanis Zala megyéhez tartozott, a Felsőlindva várához tartozó, nagykiterjedésű birtoktest Vas megyében terült el.

¹³ Vas megyei birtokszerzéseire: Békássy-cs. lt. 1. cs. 1526., fol.2., 25.; 1534.,fol.1., 13.,18.,19.,20.; 1535., fol.2.,4.,6.; 1538.,fol.2.; 1540.,fol.4.; 1543.,fol 13. és uo., pecsétes levelek: 1527., 1533.; Az 1541-ben felsorolt birtokok: Vas megyében Nádálja, Bükkös, Medves, Kistanóc, Muzsna, Szentjakab és Kerekboldogasszony falvak, Karlek, Ótelek, Hollósejeje és Baromlak puszták, valamint a Sopron megyei Ligvánd (ma Nebersdorf, Burgenland). Az előzőkben felsorolt oklevelekben ezeken kívül Kisköcsk, Donkóc, Barkóc, Meggyes, Szentkirály, Mindszent, Keresztúr, Rádóc, Telekes, Sásoslak, Gubafalva, Bankela és Szombatfalva részei, valamint Góte

Az 1544-ben Ferdinánd király által is megerősített adománylevel alapján, a soproni házon és az ahhoz tartozó majorságon kívül **Ladiszlavics Katalin** és öccse az ott felsorolt nyolc falu és négy pusztá birtokát kapta Sopron és Vas megyében. Azok, amint arról már szó esett, egyrészt Soós saját szerzeményei voltak, másrészt sógorától, Ladiszlavics Jánostól kerültek hozzá, azért az összegért, amellyel őt 1536 körül Szapolyai János király lovaskapitánya, Pekry Lajos a fogságából kiváltotta. Azok birtokában Soóst annakidején megerősítette felesége két húga: Ladiszlavics Borbála, Felsőkálldi Káldy Miklós neje és Anna, Komorniczky Sándor özvegye is.¹⁴

A Soós Ferenc birtokairól szóló oklevelek közül két, 1527-ből származó adománylevel említi feleségével együtt Anna nevű leányukat.¹⁵ 1541-ben, amikor vagyonát feleségére íratta, róla már nem történt említés, azt megelőzően elhunyt. Feltételezhető, hogy talán leányuk halála következtében juttatta vagyonát felesége kezére.

Annál meglepőbb, hogy hat évvel később, 1547-ben soproni belvárosi házát a külső városi majossal, feleségével egyetértésben Gunyafalvi Seged Györgynek, annak Péter nevű testvérének és fiának, Farkasnak adta el.¹⁶ A következő évben, 1548. június 14-én Seged Györgyöt fiukká fogadva, a Sopron megyei Ligvándon, a Vas megyei Szombatfalván, Gubafalván, Veleméren és Nádallján levő birtokait, Bükkösdön és Medvesen bírt részeit is átadták neki.¹⁷

A vásárló **Seged György** Sopron megyei birtokos nemes volt, akkor a szigetvári vár provizora. A tekintélyes vagyonért járó összeget egy 1555-ben felvett tanúvallatás jegyzőkönyve szerint a soproni házban adta át Soós Ferencnek.¹⁸ Az adásvételről szóló oklevelek értelmében Soós a házban haláláig bent maradhatott.

Mikebudai Soós Ferenc 1549. május 19-én hunyt el a Szent György utcai házban. Seged György még azon a napon – Ladiszlavics Katalin vallomása szerint akkor, amikor Soós még ki sem lehelte lelkét – fegyverrel tört a házra, annak kulcsait erőszakkal magához ragadta, az ott található és az adásvétellel kapcsolatos okleveleket és iratokat magához vette, a ház berendezésének tekintélyes részét, fegyvereket és páncélokat, bútorokat, konyhai felszerelést elvitte. Kifosztotta a külvárosi majorházát is, több száz köböl gabonát, huszonnyolc hordó bort, 60 szekér szénát, hat tehenet és a major-ságban található aprójószágot egyaránt elvitte. Mindezt Ladiszlavics Katalin abban a

puszta szerepelnek. Ligvánd megszerzésére: MNL OL. A herceg Festetics-család keszthelyi levéltára, P. 285. Sallér-család levéltára (Sallér-cs. It) Fasc. 95. no. 117.

¹⁴ A Ladiszlavics, Ladislavich család a Felsőlinda várához tartozó dominium körzetében fekvő Szempeszentmárton falutól vett előnévvel Mikebudai Soós Ferenchez hasonlóan a Széchyek familiárisi köréhez tartozott. 1533-ban János nevű tagja Szécsisziget és Letenye castellumának várnagya volt (Véghely gyűjt. 4. cs., fol. 4.), s ebben a beosztásában a Széchy javak prefektusi tisztségét betöltő Mikebudai Soós beosztotta. Ennek a szempeszentmártoni Ladiszlavics Jánosnak volt legidősebb leánya, Katalin, Soós felesége, azonkívül Borbála, felsőkálldi Káldy Miklós és Anna, előbb Komorniczky Sándor, később Nádallyay János neje, valamint fia az ifjabb Ladiszlavics János, amint az a következőkben ismertetett adatok jegyzeteiben olvasható.

¹⁵ Békássy-cs.It., 12. cs. pecsétes levelek. 1527. no. 16. és 18.

¹⁶ Uo., 6. cs., 16. századi, évszám nélküli köteg, fol. 8–9., valamint 1590. évi átírásban: 6. cs., 1590., fol. 45–46.

¹⁷ Uo., 1575-ből származó átírásban: 6. cs., 1575., fol. 6., valamint *Soós Imre*: Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez. SSz. I (1937), 273.

¹⁸ Uo., 2. cs., 1555., fol. 9–12. A tanúvallatást a soproni tanács végezte, a pénz átadásáról Nemess Miklós jurátus, soproni polgár vallott. Az első tanú, az ugyancsak Sopron megyei birtokos nemes Salamonfalvai Gróff Bernát azt tanúsította, hogy Soós Ferenc annakidején az ő házában egezett meg Seged Györggyel.

perben vallotta, amelyet ő és ettől kezdve örökösei évtizedeken át viseltek a Soós vagyonért a Seged családdal.¹⁹

A Szent György utcai ház és a majorság kifosztásának kiváltó oka a per iratai alapján Ladiszlavics Katalinnak az az igyekezete volt, amellyel még férje életében annak vagyonát magának óhajtotta biztosítani. Ennek érdekében az ő örökösödési jogát biztosító, 1541-ben kelt és 1544-ben a király által is megerősített oklevelet használta fel. Ellene viszont Seged György nem éppen törvényes módon óhajtott a megvásárolt birtokhoz hozzájutni. A ház és a major kifosztása után 1549 szeptemberében fegyvereseivel Szombatfalvát, októberben a nádaljai, decemberben pedig a ligvándi birtokot fosztotta ki. Szent Mihály napján, szeptember 29-én a Kőszegen tartózkodó özvegyet személyesen fenyegette meg, november elsején pedig, amikor Ladiszlavics Katalin Csornára utazott, Seged kocsisa tört többedmagával a soproni házra.²⁰

Az özvegy férje halálát követően azonnal a királyhoz fordult védelemért, amelyet meg is kapott. Még vidéki birtokai kifosztását megelőzően, július végén a Pozsonyban tartózkodó Seged Györgyöt királyi parancs alapján Niklas von Salm országos főparancsnok elfogatta. Az elfogatas ellen királyi helytartóként Várday Pál esztergomi érsek jelentette be tiltakozását, mivel az a nemesi szabadság megsértésével és az ő tudta nélkül történt. Az eset, amint azt a Helytartótanács azonnal jelentette a királynak, a Pozsonyban összegyűlt nemesség körében zavargást okozott. Szeptember elején Segedet több előkelő nemes kezessége mellett szabadon bocsájtották azzal a feltétellel, hogy az országba érkező király előtt személyesen köteles igazságtételre megjelenni. Egyúttal figyelmeztették a soproni tanácsot, hogy Soós Ferenc özvegyének panaszára Seged Györgyöt nem lehet kizárni megvásárolt, jogos birtokából.²¹

A per ezt követően még hosszú évekig elhúzódott. A tények az időközben, 1550-ben elhunyt Seged Györgyöt igazolták, ahogyan ezt az 1555-ben Sopronban folytatott hivatalos vizsgálat szerint a Seged özvegye, Kecskés Anna által felmutatott oklevelek egyértelműen bizonyították.²² Ladiszlavics Katalin a perben változatlanul az ő jogát bizonyító, 1544. évi királyi megerősítő oklevélre hivatkozott. 1554-ben Nádasdy Tamás nádor előtt foglaltatta írásba panaszát, 1555-ben pedig Perényi Gábor tárnokmesterrel ötven oldalas kiadványban foglaltatta össze a per anyagát.²³ 1557-ben került a per előbb az országbíró, végül pedig a király elé.²⁴ Ítélete alapján Mikebudai Soós Ferenc örökségét megosztották a két pereskedő fél között. Az osztozás a vasvári konvent vezetésével 1560-ban történt meg. A Szent György utcai ház a külvárosi majorsággal Ladiszlavics Katalin – 1552 óta már **nemes Vadasfalvy Dávid** soproni polgár (a telekkönyvben David Wildendorffer néven 1552 és 1561 között a ház tulajdonosa²⁵) felesége kezén maradt, a ligvándi és a Nádálja – Bükkös – medvesi birtok felével, a többbit az akkor még kiskorú ifjabb Seged György nevében anyja, Kecskés Anna, akkor már

¹⁹ II. Miksa király 1565-ben kelt oklevelében: uo., 4. cs., 1565. fol. 5–6., valamint *Házi* 1982, 2. köt., 857.

²⁰ Uo.

²¹ *R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában.* Bp., 1908, 26., 135–136., 140., 149., 202–203., CXXIII., CLXXVIII.

²² A soproni vizsgálat tanúvallatásának szövege: Békássy-cs. lt., 2. cs., 1555, fol. 9–12.; Kecskés Annának az ügyben a soproni tanácsához intézett folyamodványa: uo., fol. 1., 7.

²³ Nádasdy nádor irata: uo., 2. cs., 1554, fol. 12.; Perényi Gábor kiadványa. Véghely gyűjt. 4. cs., Ladislavith-cs. lt. 9., 36.

²⁴ 1557. Báthory András országbíró oklevele: Békássy-cs. lt. 2. cs. 1557, fol. 6–8.; I. Ferdinánd ítéletlevele: uo., fol. 12.

²⁵ *Dávid – Goda – Thiring* i.h.

Horváth Jánosné kapta kézhez.²⁶ Ifjabb Seged György egyébként később 1591-ig pereskedett a Vas megyei birtokok másik feléért.²⁷

1561. október 28-án Ladiszlavics Katalin, akkor már Vadasfalvy Dávid özvegyeként (a soproni összeírásokban Frau Wildendorfferin, 1565–1569 között) Szentgyörgyi Gábor, Nádasdy Tamás nádor titkára előtt végrendelezett soproni házában. Ingó és ingatlan vagyonát, amellyel Sopronban, Ligvándon, Nádálján, Bükkösön és Medvesen rendelkezett, három testvérére és azok gyermekeire hagyta.²⁸ A végrendeletet 1565. február 25-én a soproni tanács előtt megismételte, amelyet az 1567-ben írt át.²⁹ Végrehajtásáért Sennyey Ferencet, a Nádasdy uradalmak jószágkormányzóját, Szentgyörgyi Gábort és Gaspitz Gergely soproni tanácsost bízta meg.

A soproni házat a hozzá tartozó majossal, a város határában kilenc szőlővel, valamint a felsorolt falvakban birtokolt részekkel a végrendelező özvegy 1568-ban bekövetkezett halálát követően az örökösök osztották három részre: öccse Ladiszlavics János, húgai: néhai Ladiszlavics Borbála és felsőkáldi Káldy Miklós gyermekei, Demeter, Péter és János, valamint Ladiszlavics Annának második férjétől, Nádallyai Jánostól született fiai, György, Farkas és Ferenc.³⁰

Ugyanebben az esztendőben ők osztották Sopron vármegye és a város megbízottai előtt Vadasfalvy Dávid hagyatékán annak rokonságával. Vadasfalvy és Ladiszlavics Katalin ugyanis házassági szerződésükben megosztották vagyonukat egymással, s így a soproni ház is közös tulajdonuk lett.³¹ 1568-ban Káldy Demeter, Ladiszlavics László és Nádallyay György osztozott meg a maga és testvérei nevében Vadasfalvy két testvérel, Balázssal és Mártonnal, néhai Káldy Miklós özvegye Vadasfalvy Borbála, akkor már Kolthay Lénárt felesége fiával, Ferencel, valamint Vadasfalvy húgainak leszármazottaival, Csöglei Jósá Benedekkel és Wághy Györggyel. A vasvári káptalan előtt 1568 tavaszán tett bevallása szerint Káldy Demeter ekkor 700 magyar forint készpénzt és azt az aranyozott kupát kapta meg a Vadasfalvy család tagjaitól, amely Ákosházi Sárkány Antaltól, az elhunyt Vadasfalvy Dávid barátjától, a mai Storno-ház 16. századi építetőjétől maradt rá.³²

²⁶ Az 1560. évi birtokosztás a vasvári konventnek Czobor Imre nádori helytartóhoz 1575-ben felterjesztett iratában maradt fenn: Békássy-cs. lt. 4. cs., 1575, fol. 21.; Vadasfalvy Dávid személyére: *Házi* 1982, 1. köt., 409., N° 4441.

²⁷ Radéczi István helytartó 1582. évi parancsa a perben: Békássy-cs. lt., 5. cs., fol. 21. A vasvári konvent erre adott válasza uo., fol. 29.; 1588: Fejérvölgy István helytartó oklevele uo., 5. cs., 1588., fol. 52, 55–60, 63.; 1589: uo., 6. cs. 1588., fol. 66.; 1590: uo., fol. 2–22.; A vasvári káptalan 1591-ben II. Rudolffhoz: uo., 1591., fol. 24.

²⁸ MNL OL R. 319. Az 1526 utáni gyűjtemény. Kisebb családi fondtörédek. (A továbbiakban MNL OL R. 319.) Ladiszlavics Katalin iratai, 1561.

²⁹ A végrendeletet Sopron város tanácsa 1567-ben írta át, azt pedig Radéczi István helytartó 1578-ban: Békássy-cs. lt. 4. cs., 1578, fol. 17–18., valamint uo. 13. cs. Pecsétes levelek, 1578. Legépebb szövege a soproni tanács 1658-ban kelt átiratában maradt fenn: uo., 9. cs., 1658, fol. 9v–12.; A soproni tanács előtt 1565-ben tett végrendeletet és az 1567-ben készült átiratát idézi *Tirnitz József – Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1533–1554. Sopron, 1996, no 152. és *Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1555–1569. Sopron, 1997, no. 198., 346., 358.

³⁰ Személyüket az idézett 1565. évi végrendelet sorolja fel.

³¹ *Házi* 1982, 1. köt., 409. N° 4441

³² A vármegye és a város előtti osztózásra: Békássy-cs. lt. 3. cs., 1568, fol. 12 és 6. cs., évszám nélküli XVI. századi levelek, fol. 41–42. A vármegyét Ostffy Jakab alispán, Sennyey Ferenc, Csányi Ákos és Dalmady Sebestyén soproni főesperes, a várost Nagy János, Gaspitz Gergely és Schmidt alias Kovács György tanácsos képviselte. A felvett jegyzőkönyvet a pozsonyi káptalan előtt hitelesítették. A vasvári káptalan előtt tett vallomás: uo., 3. cs., 1568, fol. 14.

A Ladiszlavics rokonság között felosztott Soós-Vadasfalvy örökséget a Káldy család legidősebb tagja, a Nádasy servitor, egyúttal a soproni polgárjogot is megszerző **Káldy Demeter** váltotta magához a maga és testvérei nevében. 1569-ben a Káldyak az átvett örökségből száz forinttal elégitették ki néhai Ladiszlavics Anna leányát, Nádallyay Potenciánát és annak férjét, Tarródy Balázst.³³ 1570-ben Nádallyay Zsófia, Hetyey András felesége, Ladiszlavics János és László végül a soproni tanács előtt közösen vallották, hogy a Káldyak az örökségből 800 magyar forint és 100 rénes forint készpénz összeggel kifizették őket.³⁴ A legtovább Nádallyay Ferenc kifizetése húzódtott, ő 1586–1587-ben adta át az azért járó összeg kézhezvétele után részeit a Káldyaknak.³⁵

A Szent György utcai ház birtokosai a fentiek szerint már az 1560-as évek végétől egyedül a Káldyak maradtak, az örökséghez tartozó birtokokat pedig több mint két évtizeddel később mondhatták a magukénak. A jogban jártas, „jurista nemesember” Demeter – ahogyan sógora, a katonaköltő Wathay Ferenc nevezte önéletírásában – 1567-ben kapta meg a polgárjogot, amelyről 1569-ben adott a városnak reverzálist. A többi örökös részeinek megváltásával ő lett Sopron városának legvagyonosabb polgára, amint az volt két elődje, Mikebudai Soós Ferenc és Vadasfalvy Dávid is.³⁶ Sopronban élt, bár a város életében nem vett részt, mert – katolikus volta miatt – a protestáns város vezető tisztségeibe soha nem választották meg.³⁷

A Káldy család birtoklását már annak az elején váratlan esemény zavarta meg, 1571-ben II. Miksa király arra való hivatkozással, hogy néhai nemes Mikebudai Soós Ferenc és felesége, nemes Ladiszlavics Katalin tulajdonát képező javaik törvényes leszármazottak hiányában a koronára szálltak vissza, azokat Petrasovith Horváth Jánosnak adományozta, beiktatásával pedig a vasvári konventet bízta meg. A következő év elején a konvent jelentette a királynak, hogy a beiktatást Sopron városában és a birtokokon a Felsőkáldi Káldyak, a Nádallyay és a Seged családok tiltakozása miatt nem tudta elvégezni. A jelentésben egyúttal a tiltakozók birtokjogát igazoló tanúvallatás eredményét is közölte. Az ügy további folytatása nem ismert, feltételezhető azonban, hogy a királyi adománylevél végül a birtokban levők igazolt ellentmondása alapján érvényét veszítette.³⁸

Káldy Demeter 1583-ban ebben a soproni házban hunyt el. Testvérei közül Ambrus már korábban, 1575-ben meghalt, csak János és Péter volt az élők sorában. A ház tulajdonjogát, amely rajtuk kívül Demeter és Ambrus fiait is illette, az ezt követő években ők váltották magukhoz. Ambrus fia Miklós még apja halálának évében pert is indított öröksége érdekében, amint azt Radéczi István helytartónak a soproni tanács-

³³ Békássy-cs. lt. 3. cs., 1569, fol. 18., 29.; A soproni tanács iratai alapján idézi *Szakács Anita* a 29. jegyzetben i. m. 91.

³⁴ Uo., 3. cs., 1570, fol. 10–11., 26–27., 29 és 4. cs., 1571: fol. 10–11., 1573: uo., fol. 10 és 1574. fol. 13–14.

³⁵ Uo., 5. cs., 1586, fol 3. és 1587, fol 6.

³⁶ A Káldyak soproni polgárságára *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából. IV.,2.) Sopron, 1939, 153 (a továbbiakban: Bán 1939).; *Házi Jenő*: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 19 (1965), 129. és *Házi* 1982, 1. köt., 194. N° 1946., valamint *Szluha Márton*: A Káldy család. Turul, 1994, 24–34. (a továbbiakban: Szluha 1994.) és *Dominkovits Péter*: Egy 17. századi Vas vármegyei alispán: felsőkáldi Káldy Péter. In: Mayer László – Tilcsik György szerk.: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város leltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003, 183–206 (a továbbiakban: Dominkovits 2003).

³⁷ *Bán* 1939, az előző jegyzetben i. h.

³⁸ Békássy-cs. lt. 4. cs., 1572, fol. 15.

hoz 1583-ban intézett parancsa mutatja.³⁹ Ez a Miklós és János nevű nagybátyja 1587-ben szerepel utoljára, feltételezhető haláluk után az őket illető rész Péterre szállt.⁴⁰ Demeter gyermekeinek, az első feleségétől, Polányi Annától származó Zsuzsannának és a második asszonytól, Wathay Zsuzsannától született István, Ferenc, Péter, János és Ambrus nevű fiainak, meg Erzsébet leányának is nagybátyjuk, Péter volt a gyámja, a fiukat akkoriban még ritka módon ő taníttatta Bécsben és Grazban.⁴¹ A soproni házban, az ahhoz tartozó külső városi majorban, szőlőkben és egyéb birtokokban levő részeit végül is 1598-ban Káldy Péter özvegye és 1611-ben Ferenc nevű fia vásárolta össze tőlük.⁴²

A 16–17. század fordulójának évtizedeiben a négy Káldy fivér Ladiszlavics Katalintól örökölt vagyona egyedül a legifjabb testvér, Péter kezében egyesült. A Radéczi István egri püspök, királyi helytartó servitori körébe tartozó **Káldy Péter** 1581-ben még Demeter és János bátyjával együtt részesült ismételt címeradományban. Bátyjai halála után egyedül az ő lakóhelye lett a Szent György utcai ház. Ő maga nem volt soproni polgár, a város ezért követelte tőle a polgáreskü letételét, a tanács azonban előkelő pártfogói miatt az ügyet Péter haláláig nem merte törésre vinni.⁴³

Az eredeti felsőkáldi birtokból a Ladiszlavics örökséggel, a soproni házzal és az ahhoz tartozókkal a vagyonosabb középbirtokos nemesség sorába került Káldy család 1582-ben Péternek Bejczy Dorottyával kötött házasságával tovább emelkedett. A házasságba a családja utolsó tagjaként fiúsított Bejczy Dorottya azt a vagyont hozta, amelyet nagyapja, a királyi jogügyigazgató Ambrus és apja, a vasi alispán Gergely gyűjtött össze hét vármegyében, Vastól és Soprontól Veszprémen és Nyitrán át Zempléniig, Szabolcsig és Szatmárig, mintegy 30 faluban, a soproni Tábor és a vasi Szőkefőldé kastélyaival, Németújváron és Szombathelyen városi házzal.⁴⁴ A Káldy család többi tagjától Káldy Péter és később Ferenc fia ugyanakkor összevásárolta az unokatestvérek részeit is,⁴⁵ így egyesítve kezükben a Ladiszlavics és a Bejczy örökséget, amellyel már megközelítették a kisebb főnemesi családok vagyonát.⁴⁶

Ezt a tekintélyes gazdagságot csupán kis mértékben kisebbitette a Seged családdal 1568 óta kiújult birtokper. Azt az ifjabb Seged György indította akkor a ligvándi birtok miatt Káldy Demeter ellen.⁴⁷ A per 1582-ben már Radéczi István,⁴⁸ 1588–1591 között

³⁹ Békássy-cs. lt. 5. cs., 1583, fol. 7.

⁴⁰ Uo., 1587, fol. 6.

⁴¹ Káldy Demeter családjára és gyermekeire: Wathay Ferenc Énekes Könyve. Sajtó alá rendezte és jegyzeteket írta Nagy Lajos. Bp. 1976, 141.; Káldy Péter gyám szerepére: Békássy-cs. lt. 5. cs., 1588, fol. 55–60, 63.; Néhai Káldy Demeter fiainak taníttatására: Véghely gyűjtemény, 3. cs., Káldy-család iratai, fol. 2, 3–6., és *Grüll Tibor*: „Studia humanitatis” a XVI–XVII. századi Sopronban. SSz. 47 (1993), 340., 7. jz.

⁴² 1598: Békássy-cs. lt. 6. cs. 1598, fol. 14.; 1611: uo., 8. cs. 1645–1649, fol. 44.

⁴³ *Házi* 1982, 1., 194.

⁴⁴ A Bejczy örökségre *Szluha* 1994, 28., valamint Bejczy Ambrus 1570-ben és fia, Gergely 1576-ban készült végrendelete: MNL OL R. 319. 6. cs. Bejczy-cs. iratai, 1570, 1576.

⁴⁵ 1583-ban néhai Káldy Miklós és Ladiszlavics Borbála fiának, Ambrusnak a fia Miklós még Radéczi István helytartó előtt biztosított jogát a soproni házhoz: Békássy-cs. lt. 5. cs., 1583, fol. 7.; 1586-ban az elhunyt Káldy Demeter részei miatt pereskedett a rokonság. Erre és Káldy Péternek a várossal való viszonyára: Házi Jenő, 1982, 1. köt., 194. N° 1946.; 1598-ban viszont már Káldy Demeter fia István adta el örökölt részeit a maga és testvérei nevében is Káldy Péternek: uo., 6. cs. 1598, fol. 14., végül 1611-ben vette meg néhai Káldy Demeter, Ambrus és János örököseitől azok részeit Káldy Péter és Bejczy Dorottya fia, Ferenc: uo., 8. cs., 1646–1649, fol. 44.

⁴⁶ *Szluha* 1994, 28.

⁴⁷ Békássy-cs. lt. 3. cs., 1568, fol. 20.

pedig Fejérvöy István helytartó előtt folyt, az 1542 óta keletkezett iratok felsorakoztatásával.⁴⁹ A Seged és a Káldy család közötti sok évtizedes ellentét végül felkért békebírák közvetítésével, békés egyezséggel végződött.⁵⁰ A viszályt a 17. század elején az utolsó pereskedő ifjabb Seged György Ferenc nevű fia és Káldy Péter Borbála nevű leányának házassága zárta le, amellyel az új férj meghatározott részt kapott a Szent György utcai házból és annak tartozékaiból, bár abba sem ő, sem utódai nem költöztek be.⁵¹

A 16. század végétől Káldy Péternek és családjának a lakóhelye felváltva a soproni ház és a szőkeföldi kastély volt. Káldy Péter 1598-ban Sopronban, feltételezhetően a Szent György utcai házban hunyt el. Dunántúli viszonylatban rendkívül tekintélyes vagyona három fiára, az apjuk halála idején még kiskorú Ferencre, Györgyre és Mihályra szállt, miután özvegy rövidesen férjhez ment Chemethey István vasi alispánhoz.⁵² A három fiú közül György hamarosan meghalt, a családi iratok 1600-ban említik utoljára. **Káldy Mihályt** a 16–17. században mindvégig katolikusnak maradó család papnak taníttatta. Ő 1621-ben már Sopron város javadalmas papja, 1624-től Sopron városplébánosa, pozsonyi, majd 1638-tól győri kanonok. 1641-ben győri nagyprépost, Kissennyei Sennyei István püspök, királyi kancellár pártfogoltja.⁵³ Nagypréposti kinevezése alkalmával bátyja, Ferenc házat vásárolt neki Győrött, amelynek fejében lemondott soproni és szőkeföldi örökségéről, s így a Szent György utcai házban – a Seged családot illető névleges rész kivételével – **Káldy Ferenc** maradt az egyedüli lakó.⁵⁴

Káldy Ferenc a családjának a legmagasabb szintre jutott tagja, aki a Dunántúl északi felében vezető megyei és katonai tisztségeket ért el. 1612-ben nősült, feleségül véve Kisfaludy Balázs soproni alispán és Ládonyi Zsuzsanna leányát, Annát, akivel családi öröksége mellé a Kisfaludy és a Ládonyi birtokokból egyaránt kapott további részeket, többek között a Sopron megyei Mihályi kastélyából is.⁵⁵ Vagyona tovább növekedett, amikor 1620-ban megkapta a Hosszútóty család kihalt vati ágának Vas és Veszprém megyei birtokait.⁵⁶ Az 1610-es években több alkalommal választotta Vas megye különböző tisztségeibe, volt királyi adószedő, országgyűlési követ, végül 1632–1636 között a megye egyik alispánja, már 1622-ben Győrött lovaskapitány, 1628-tól pedig Eszterházy familiárisként Pápán kapitány. 1637-től egerszegi kapitányként

⁴⁸ Uo., 5. cs. 1582, fol. 21.

⁴⁹ Uo., 5. cs., 1588, fol. 52, 55–60 6. cs., 1589, fol. 66 6. cs. 1590, fol. 2–22. és uo., 1591, fol. 24.

⁵⁰ Uo., 5. cs., 1586, fol. 59. A békebírák és egyben tanúk: Mészlényi Benedek, Székely Máttyás, Hollósy Ferenc és Bejczy Miklós, valamennyien Vas vármegye tekintélyes nemesei voltak.

⁵¹ Uo., 8. cs., 1646, fol. 44.

⁵² *Balogh Gyula*: Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1901, 25–26.; *Szluha* 1994, 34. és *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. Szombathely, 1992, no. 1334.; Káldy Péter és Bejczy Dorottya elsőszülött fiaként 1584 őszén Ferenc látta meg a napvilágot, György és Mihály ezt követően születtek: *Dominkovits* 2003, 185.

⁵³ *Póda Endre*: A soproni kath. „Parochia” és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892, 37. (a továbbiakban: Póda 1892); *Payr Sándor*: Egyháztörténeti Emlékek. I. Sopron, 1910, 193.; *Bán* 1939, 153.

⁵⁴ Véghely gyűjt. 3. cs., Káldy Ferenc iratai, fol. 4.

⁵⁵ Kisfaludy Balázs gyermekei 1624-ben osztották meg szüleik örökségét: MNL OL Kisfaludy család levéltára (Kisfaludy-cs. lt.), 5. cs. 1624. március 12.; A Kisfaludy Annának, Káldy Ferenc feleségének jutott egynegyed részt 1639–1643 között vásárolta vissza tőle testvére. Kisfaludy István: uo., 6. cs. 1643. július 14-i dátummal a kifizető Kisfaludy István sajátkezű összeírása.

⁵⁶ *Szluha* 1994, 29. A mai Külsővat központú, hét falura terjedő uradalom előző birtokosa azonban nem a Szluha Márton által jelzett, a családja főágából származott sánta Hosszútóty György veszprémi főkapitány volt, hanem a vati uradalmat a 16. század eleje óta birtokló, a család vati ágából származó, fiúörökös nélkül elhunyt Hosszútóty ifjabb György.

Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitány és a Kanizsával szemben vetett végvárok generálisának helyettese, azaz vicegenerális, egyúttal a Batthyány magánhadak főkapitánya.⁵⁷

Ott betöltött kiemelkedő szerepét, műveltségét és jogi ügyekben való jártasságát bizonyítja, hogy Batthyány Ádám vele beszélte meg családi levéltára rendezésének alapelveit, a Németújvárra telepített ferencesek számára elképzelt adományát, sőt saját fiainak iskoláztatását is.⁵⁸ Vezető hivatalaival együtt tevékeny szerepet játszott Vas és Veszprém megyék közigazgatásában és török elleni védelmének szervezésében, sőt azon túl a Batthyány, a Nádasdy és az Eszterházy magánhadak megmozdulásaiban is.⁵⁹ Közéleti szereplései során – amely közben Egerszegtől Pápán át Győrig és a pozsonyi országyűlésig egyaránt megfordult, sőt 1618-ban, II. Ferdinánd pozsonyi koronázási lakomáján a résztvevő 42 étkező közt szerepelt⁶⁰ –, soproni házában is sokszor volt szállása. Káldy Ferenc 1648. május 29-én itt, a soproni házában halt meg. Egy héttel korábban tett végrendeletében úgy rendelkezett, hogy ha Sopronban halna meg, a ferencesek ottani templomába, ottani „bótunkban es temető heliünkön”, ha pedig Ligvándon levő kúriájában, akkor vigyék Szőkeföldre és a domonkosok szombathelyi Szent Márton egyházába temessék.⁶¹

A Felsőkáldi Káldy családnak a végrendelet szövege szerint a soproni ferences templomban családi sírboltja volt. Annak alapításáról, építéséről nincs ismert adat, feltételezhető azonban, hogy azt a Szent György utcai ház első Káldy birtokosa, a jogtudós Demeter készítette. A soproni házában elhunyt Káldy Ferenc vicegenerálist azonban mégsem a ferencesek templomába temettette családja. Özvegye, Kisfaludy Anna a Batthyány Ádámot férje haláláról tudósító levelében azt írta, hogy temetése a „Sz. Mártoni Dominicanus Paterek Sz. Egyházában vagyon”.⁶² Ugyanebben a levélben, amelyben felkérte, vegyen részt férje temetésén, javasolta, hogy kíséretével Németgencsen csatlakozzon a Sopronból induló temetési menethez. Az elhunyt fia, az ifjabb Péter ehhez a menethez Batthyánytól apja tisztségéhez méltó felszerelést, fegyvereket, sisakot, nyergot, hat darab párdubórt kért, valamint azt, hogy Káldy Ferenc egykori vitézei közül ötven lovas kísérelje Kópházától, és kellő számú gyalogos, akik Harkán gyülekezzenek. A lovasokat vezető, szintén Batthyány-szolgálatos Ságody Istvánnal trombitásokat és rézdobosokat is kért.⁶³ Ez a fegyveres kíséret vonult be 1648. szeptember 30-án Sopronba, és vitte onnét még aznap Káldy Ferenc vicegenerális koporsóját ünnepélyes menetben,

⁵⁷ *Dominkovits Péter*: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó szerk.: *Idővel paloták...*. Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Bp., 2005, 514.

⁵⁸ *Koltai András*: Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617–1708. Bp., 2001, 17. és *uő*: Batthyány Ádám és könyvtára. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai. IV. Bp., 2002, 65., valamint: „Im küttem én orvoságot”. Lobkowitz Poppel Éva levelezése, 1622–1644. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt írta *Kincses Katalin*. Régi magyar történelmi források. III. Bp., 1993, 164, 198.

⁵⁹ Pályafutására, tisztségeire és szerepére ld. *Dominkovits* 2003, 185–188.

⁶⁰ *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 16–17. századi Magyarországon. Századok 138 (2004), 1073–1076.

⁶¹ MNL OL E. 148. NRA. Fasc. 389., no. 22.

⁶² MNL OL A herceg Batthyány család körményi levéltára, P. 1314. Missilis levelek (Batthyány-cs. lt. Miss.), no.23.581/a.

⁶³ Uo., no. 23.608., idézi *Dominkovits* 2003, 189. 38. jz.

Batthyány Ádám generális és nemesi servitorai kíséretében Szombathely-Szőkeföldre, s onnét a szomszédos domonkos templomba.⁶⁴

A Szent György utcai ház történetében Káldy Ferenc halálával olyan új fejezet indult el, amely korábban kezdődött és a Káldy család tulajdonlását Ferenc halála után alapvetően ingatta meg. A Gunyafalvi Seged familiával majdnem egy évszázadon át viselt per, illetve az azt lezáró egyezség nyomán a ház egy része már csak névlegesen volt a Káldyaké. A család előkelő és befolyásos tisztségeket betöltő, Batthyány-servitor és vicegenerális tagja haláláig megakadályozta a tulajdonjog szétaprózódását.

Káldy Ferenc húga, Zsuzsanna, Cziráky Mózes felesége ugyanis 1626-ban szintén igényt tartott a családi örökségből öt leányágon illető részre, amelyet 1627-ben meg is kapott, de úgy látszik, éppen úgy csak elvben, mint korábban Seged Ferenc.⁶⁵ Erre az mutat, hogy még Káldy Ferenc életében, 1637-ben pert indított ellene anyai öröksége érdekében Cziráky Mózes és Káldy Zsuzsanna fia, Ádám, amelyet azután 1648 után Káldy Ferenc fiai ellen folytatott. Ennek során III. Ferdinánd király 1652-ben mandátumot intézett Sopron városához annak érdekében, hogy Cziráky Ádámnak néhai Káldy Ferenc fiai, Péter, Ferenc és István adják ki a soproni Szent György utcai házból és annak tartozékaiból, valamint a Káldy család vagyonából az őket illető részt.⁶⁶ A királyi parancsra a három Káldy testvér, Péter, Ferenc és István a családi birtokok ügyében Batthyány Ádám generális, Vas vármegye és a vasvári káptalan előtt a rohonci kastélyban kötött békés egyezséget unokatestvérével, Cziráky Ádámmal. Enek értelmében a szőkeföldi kastélyról és az ahhoz tartozó Vas és Sopron megyei birtokokról, meg néhai Káldy Mihály nagyprépost hagyatékáról Cziráky lemondott, helyette azonban megkapta a Sopron megyei Alsó- és Felső-Rámócot, valamint Schwaingrubot és 300 birodalmi tallérért megvásárolta a Bejczy örökséghez tartozó, Sopron megyei Csencset.⁶⁷ Az egyezség szövegében a soproni házról nem esik szó.

A Szent György utcai házból illető örökségéért **Cziráky Ádám** azonban még ugyanebben az évben Pálffy Pál nádorhoz fordult jogorvoslatért. A király és a nádor intézkedései nyomán a város vizsgálatot folytatott az ügyben, amelyben megállapította a panaszos Cziráky örökösödési jogát.⁶⁸ Cziráky Ádám – aki az 1620-ban bárói címet kapott jogász és királyi ítélőmester, majd személynök apja nyomán ugyancsak jogászként ekkor már Pálffy nádor ítélőmestere volt – 1652-ben ezer magyar forintért zálogba vette a Seged családnak a házban birtokolt részét.⁶⁹ A házba történő bevezetését a soproni tanács a Káldyak tiltakozása miatt azonban nem végezhette el, ezért a ház birtokáért folyó per tovább húzódott. 1656-ban Nádasdy Ferenc országbíró utasította a tanácsot a bevezetésre, amelynek az most sem tudott eleget tenni.⁷⁰ Végül a város Ná-

⁶⁴ Dominkovits 2003. Káldy Ferencnek a szombathelyi Szt. Márton templomba történt temetésével kapcsolatosan tárgyi emlék nem maradt. Minderre ld. *Zsámbéky Monika*: A szombathelyi Szent Márton templom 17. századi építéstörténete és berendezései. *Művészettörténeti Értesítő* 2001, (3–4. sz.), 221–268.

⁶⁵ Békássy-cs. lt. 9. cs., 1658, fol. 8–8v.

⁶⁶ Békássy-cs. lt. 9. cs., 1658, fol. 7.

⁶⁷ Uo., 9. cs., 1652, fol. 37.

⁶⁸ Uo., 9. cs., 1658, fol. 8.

⁶⁹ A Pálffy nádor által elrendelt vizsgálat: uo., 9. cs., 1658, fol. 14–18v.; A Seged birtokrész zálogba vételére: uo., 9. cs., 1652, fol. 32. Az 1652-ben férfiágon kihalt Seged család részét néhai Seged Ferenc és Káldy Borbála leányának, Dorottyanak férjétől, Hollósy Benedektől vette zálogba Cziráky Ádám.

⁷⁰ Uo., 9. cs. 1658, fol. 34, 39v–43v.

dasdy országbíró megismételt parancsa értelmében Ladiszlavics Katalin 1565. évi végrendeletétől kezdve foglalta össze a Cziráky család jogairól szóló hivatalos iratokat, köztük III. Ferdinánd király, Csáky István tárnokmester és Nádasdy Ferenc országbíró mandátumait,⁷¹ és annak birtokában 1658. június 12-én Artner Vilmos „juris utriusque Doctor et magister Civium” vezetésével a Káldy testvérek tiltakozása ellenére külön bizottság osztotta fel a házat a perben álló felek között.⁷² Ezzel és a Seged család részének korábbi zálogba vételével Cziráky Ádám a ház több mint a felének ténylegesen is a birtokába jutott. Egy összeírásban 1663-ban ezért szerepel a ház „Kaldy Ferenc und Cyrakisch Haus” címen.

A Cziráky perben résztvevő három Káldy fivér közül a 17. század második felében már egyik sem élt a soproni házban. A két idősebb, Péter és az ifjabb Ferenc az 1630–1640-es években a jezsuiták gráci iskolájában tanult, nagykorúságukat elérve pedig apjuk katonai hivatását folytatták. Péter eleinte a győri várórség lovas hadnagya, később pápai vicekapitány, 1647-től veszprémi, 1656-tól vasi alispán, egyúttal Batthyány servitor. Az 1655-ben történt családi birtokosztás alkalmával a vati uradalmat kapta, ahol felépítette saját kastélyát.⁷³ Az ifjabb Ferenc úgyszintén Batthyány familiárisként a főúri magánhadserg főkapitánya, amellet tevékeny szereplője Vas megye életének. Az 1655. évi osztás alkalmával a szombathely-szőkeföldi birtoktest lett az övé.⁷⁴ A harmadik testvér, István csupán kisebb tisztségeket viselt Vas megye életében, egyébként a Sopron megyei Ligvándon lakott.⁷⁵

A soproni ház megmaradt része, amely az ismert adatok alapján az ifjabb Ferenc és István öccse birtokában maradt, ekkorra már számukra feleslegessé vált, megtartása csupán terhet jelentett. Valószínűleg ennek enyhítésére 1663-ban a Ligvándon lakó Káldy István ezer tallért adott unokaöccsének, Hollósy Ferencnek annak érdekében, hogy az visszaválthassa Cziráky Ádámtól az apja, Hollósy Benedek által a ház elzálogosított Seged örökségét, s azt ő vehesse át zálogba. A pénzt Cziráky nem fogadta el és nem adta vissza a nála 1652-től zálogban levő résztulajdont sem, annak ellenére, hogy Hollósy perre vitte a dolgot.⁷⁶ Ezt a házrészét végül 1668-ban Cziráky özvegye 4500 magyar forintért Gersei Pethő László kiskomáromi kapitánynak és feleségének, Bessenyei Magdolnának adta el, akiket viszont Káldy István most ezért vont perbe.⁷⁷ 1663-ban az épület a soproni összeírásban ezért szerepel „Kaldy Peter und Peteo Laszlo” tulajdonosokkal.

Ugyancsak az 1660-as évek elején ifjabb Káldy Ferenc a maga házrészét a szombathelyi dominikánusok előtt négyezer forintért gróf Batthyány Erzsébetnek, Erdődy

⁷¹ Uo., 9. cs., 1658, fol 6–43.

⁷² Uo., 9. cs., 1658., fol 43v–47.

⁷³ A két idősebb Káldy testvér gráci tanulására, Péter, illetve Ferenc pályafutására ld. *Dominkovits* 2003, 191 és skv., a vati kastélya építésére ld. *Koppány Tibor: A külsővati plébániakert címeres köve*. In: Ilon Gábor szerk.: *Tanulmányok Külsővati történetéből*. Külsővati, 1996.

⁷⁴ *Szluha* 1994. 29–30. és *Dominkovits* 2003, 190.

⁷⁵ Mindhárom testvér, különösképpen István életére vonatkozóan egymással ellentétes adatokat közöl *Házi* 1982, *Szluha* 1994, és *Dominkovits* 2003, a soproni ház története szempontjából azonban ezek nem lényegesek.

⁷⁶ Békássy-cs. lt. 10. cs., 1677–1679, fol 10–17v.

⁷⁷ *Házi* 1982, 1., 103, 308.

György özvegyének zálogosította el a zálogösszeg többévi részletfizetése feltételével.⁷⁸ A két testvér 1666-ban viszont a városnak ajánlották fel megvételre, az azonban visszautasította az ajánlatot. 1667-ben hosszabb tárgyalás után végül **Batthyány Erzsébet** vásárolta meg Káldy Ferenc, 1673-ban pedig öccse, István részét és abba be is költözött.⁷⁹ A ház bonyolult birtokviszonyai körüli ügyek ezzel még nem zárultak le. Az 1672-ben a soproni házban végrendelkező Batthyány Erzsébet az épületet a magyarországi domonkos rendnek hagyományozta, s ahhoz 1674-ben megvásárolta az akkor már Pethő László birtokában levő, egykori Cziráky részt is.⁸⁰

A következő években a domonkos rend a Szent György utcai házban csupán egyetlen szerzetest tudott tartani és nem szervezett oda önálló szerzetesi házat sem, ezért azt el akarta adni. Az épületet a szomszédos házakkal együtt – amelyek közül az egyik, amelyik valamilyen összefüggésben volt a 3. számúval, 1653-tól 1670-ig Nádasdy Ferenc országbíróé volt – 1684 és 1687 között Eszterházy Pál vásárolta meg és cserélte el a jezsuita rend Szélmalom utcai nemesi konviktusával. A jezsuiták nemesi konviktusa a rend 1773-ban történt felosztásáig működött itt.⁸¹ A soproni összeírásban ezért szerepel a ház 1686–1687-ben „Nadasdisch Haus, P. P. Dominicani” bejegyzéssel, majd 1699–1734 között „Convictus Nobilium” címen. Mai formáját végül is a Festetics családnek köszönheti, amely 1786-ban vásárolta meg a helyén álló többi házzal együtt és a 18. század végén építtette bérházzá.⁸² A telekkönyvben „Tolnai Festetics György gróf” 1787-től szerepel tulajdonosként.

* * *

A Szent György u. 3. ház homlokzatának a kapualjtól délre eső részén az ablakok között levezető esőcsatorna törése következtében 1971-ben nagyobb felületen leesett a vakolat és az az alatti, köpenyszerű külső falazat mögül csúcsíves kisebb ablakok töredékei kerültek elő. A csatorna szükséges javítása, illetve a homlokzat szükséges helyreállítása előtt az Országos Műemléki Felügyelőség Sopronba helyezett művészettörténész, Dávid Ferenc végzett falkutatást.⁸³ A feltárás során az addig már több belvárosi házon megtaláltakhoz hasonló kapcsolt ablak-együttes került elő, amely egykor három szegmensív alatt kisebb csúcsíves és többkaréjosan mérműves nyílásból állott (2. kép). Az ilyen módon kialakított ablakcsoportok azokhoz az utcavonalra merőlegesen felépített, oromzatos kőházakhoz tartoztak, illetve Sopronban olyanokon kerültek elő, amelyeket a 14. század folyamán a gazdag kereskedő polgár-

⁷⁸ A zálogosítás tényét az összeg első részletének 1665. július 31-én történt törlesztéséről Batthyány Erzsébet részéről adott nyugta mutatja: Békássy-cs. lt. 9. cs. 1666–1669, fol 35.

⁷⁹ Békássy-cs. lt. 10. cs., 1677–79., fol. 17.; *Házi* 1965, 129. és *Házi* 1982, 194.

⁸⁰ Batthyány Erzsébet végrendelete: Batthyány-cs. lt. P. 1313. Misc. Ser. II. no. 44/2.; A ház teljes megvételére és a domonkosok számára történt átadására: *Bán* 1939, 271.

⁸¹ *Póda* 1892., 37.; *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917., 464, 473.; *Bán* 1939, 271.; A Nádasdy részre: *Házi* 1965, 129.

⁸² *Csatkai Endre*: Sopron műemlékei. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső szerk.: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 179, 181, 224.

⁸³ Az általa végzett falkutatás eredményei alapján és azok egyes részleteinek bemutatására, az Országos Műemléki Felügyelőség tervező építészeként 1974-ben e sorok írója készített tervdokumentációt, amelynek nyomán készült el a jelenleg látható, a középkori részleteket is bemutató homlokzat helyreállítása.

ság emeltetett. A hasonlóképpen épített, csoportosan elhelyezett ablakok mögött általában faburkolatú, fűthető lakószobák voltak, amint azt a témáról írott összefoglalójában és a Templom u. 12. számú házzal kapcsolatosan éppen Dávid Ferenc bizonyította.⁸⁴

2. kép. A kapcsolt gótikus ablak 1971-ben előkerült részei. (volt KÖH. Fotótár, 104.793.)

A második világháború során megsérült Szent György utcai épület 1954-ben történt helyreállítása alkalmával az azt tervező Riedlmayer Gyula építész a ház földszintjén már talált középkori részleteket: a kapualjban gótikus ülőfülkéket, a ház déli végén pedig az épület akkor eszpresszóvá alakított középkori üzlet gótikus homlokzati részleteit. Ő közölt először a ház korábbi történetéről építéstörténeti adatokat 1957-ben. Az előkerült ülőfülkék, az üzlethelyiség homlokzatán előkerült nyílászorport és a háznak a szomszédos Szent György u. 5. felé beforduló rövidebb oldalán feltárt gótikus ablak alapján az akkor megtalált középkori részleteket a 15–16. század fordulóján épülteknek tartotta.⁸⁵

A középkori részletek értékeléséhez Mollay Károly 1959-ben megjelent háztörténeti műve nyújtott további alapokat. Az abban közölt adatok nyomán vált ismertté, hogy az épület már 1379-ben két telek szélességében terült el, ott már akkor

⁸⁴ Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. In: Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Bp., 1970, 117. és *Uő*: Sopron, Templom u. 12. In: Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde szerk.: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. Bp., 1987, II., 207–209.

⁸⁵ Riedlmayer 1957.

nagyméretű, gazdagon kialakított polgárház emelkedett. A jelenlegi házon feltárt épületrészek közül a déli földszinti helyiség két, lépcsőzetes kapcsolt ablakának kora ugyanakkor a soproni belső város más házain az elmúlt évtizedekben előkerült és hasonló kialakítású nyílások nyomán, főképpen azonban az azokat több épületen feltáró Dávid Ferenc már idézett, összefoglaló értékelése alapján a 14. század második felére helyezhetők, s talán az első ismert háztulajdonos az 1379-es összeírásból ismert Hans Schwärzel/Schwerzel János házához is tartozhattak.⁸⁶ A kapualjban talált ülőfülkék és a homlokzat beforduló déli oldalán levő földszinti ablak viszont a középkor végén készült, egy évszázaddal később **(3. kép)**.

3. kép. A kapcsolt ablakcsoport bemutatásra került középső része az alatta előkerült konzolsorral és középkori üzletajtóval. (Bolodár Zoltán felvétele)

Az előkerült ablakrészletek töredékeiből a Sopronban talált hasonlók alapján a ház emeletén levő gótikus ablakcsoport egykori képe rekonstruálható. Öt kisebb ablaknyílásból állt, amelyek a falsíkba mélyített és fent középső kettős kőkonzolra támaszkodó, lapos ívekkel áthidalt fülkében helyezkedtek el. A mélyített fülke közepén, a kettős kőkonzol alatt aszimmetrikusan helyezkedik el a középső, s egyben legnagyobb méretű, több lépcsővel mélyített, csúcsíves ablak. Ennek második lépcsőjében élszedett keretben hármás ívű, kőből faragott mérmű ül, azon belül pedig újabb két, mélyített lépcsőben hasonlóan mérműves kis ablak töri át a falat. Ezt a legdíszebben kialakított nyílást kétoldalt egyszerűbb és kisebb méretű, mély rézsúvval ellátott,

⁸⁶ A kettős ív alatt Riedlmayer az ablakoknak csak csekély maradványát találta meg, s ennek jelzésére csak az egyik ablaksort rekonstruálta, ám az sem tekinthető hitelesnek. Megjegyzendő az is, hogy ennek az ablakrendszernek valamennyi ismert darabja lakószobát világított meg. Valószínű tehát, hogy itt is ez volt a helyzet. Még az is föltehető, hogy ez a nyílássor kisebb, földszintes házhoz tartozott.

hasonlóképpen csúcsíves ablakok vették közre. A három ablak felett második sorban, a kettős kőkonzol két oldalán két újabb, az alsóknál is kisebb, mélyen rézsűzött és csúcsíves ablak helyezkedik el. (3. kép) Az öt nyílásból összetett ablakcsoport alá fut be a csoportos ablakfülkével jellemezhető 14. századi ház utcai falsíkját és a tőle egykor délre emelkedő és eltérő síkban álló torony falát összekötő, csúcsívekkel áthidalt és későbbi kőkonzol sor. Az egykor mögötte levő, faburkolatos helyiség volt az 1534. évi összeírás ötablakos szobája.

A ház ebben a gótikus formájában egy évszázadnál hosszabb ideig állt. A Riedlmayer Gyula által megtalált későgótikus részletek azt bizonyítják, hogy a 15. század vége felé, vagy a 16. század legelején átépítették. Ennek a kornak a formavilágát bizonyítja a Szent György utca 5. számú ház felé beforduló, kis homlokzati szakaszon feltárt ablak, a kaputól északra, a földszinten előkerült és az előbbihez hasonló ablak töredéke, és maga a jelenlegi, akkor beépített kapualj, illetve annak ugyancsak késő gótikus ülőfülke sora. A korai gótikus, kapcsolt ablakcsoportot csak ezt követően falazták be és helyére az ugyanott talált kőkeret töredékek alapján új, nagyobb ablakokat készítettek.

Az 1974-ben végzett homlokzat helyreállítás alkalmával a ház késő barokk homlokzati egységének megőrzése érdekében a lemélyített fülkében előkerült korai gótikus ablakcsoportból csak a megközelítően épségben maradt középső, valamint a felette megtalált két nyílás került bemutatásra. A homlokzat déli szakaszán, a földszint felett olyan, ugyancsak korai gótikus kőkonzol-sor került elő, amellyel a ház emeleti falát az utcavonal, illetve a földszint alig észlelhető törését kiegyenlítették. A konzol-sor alatt már a helyreállítás befejezése idején viszont további későközépkori részlet került elő. Ez az 1954 utáni cukrászda – eszpresszó bejáratául szolgáló, felső részén lapos ívű, közepén függőleges szárral osztott kőkeret, amely egy egykori és kisebb középkori üzlet bejárata volt.⁸⁷ A ház homlokzatán tervszerű, valamennyi részletet feltáró kutatás eddig nem folyt, ezért arról csupán annyit lehet megállapítani, hogy 1534-ben, amikor Pulyai-Pullendorfer Mihály csődbejutása következtében a házat királyi parancsra lefoglalták, annak külső megjelenése már késői gótikus formákat mutatott.

Az enyhe szögben törő földszinti falak felett előkerült, az emeletet egységes síkba foglaló konzolsor arról tanúskodik, hogy annak építésével két, egymástól eltérő homlokzatvonalú házat alakítottak egységgé, még a 14. század második felében. A kettős telek déli szakaszán tehát már akkor is állt valamilyen, ma még közelebbről nem ismert épület. Az 1534-es összeírás⁸⁸ a ház egyik oldalán efölé emelkedő tornyot említ. Riedlmayer Gyula a mai lépcsőház harmadik emeleti magasságában, az északi tűzfalban általa észlelt lépcsőfokhelyek, néhány falcsont és egy kisméretű ablak nyomán ezt a tornyot a telek északi oldalára vélte elhelyezhetőnek. A Káldy család iratai közül előkerült 1658-ban készült összeírás helyiségeinek sorrendje és annak az 1534-es összeírással történt egybevetése, illetve azonosítása alapján a torony nem ott,

⁸⁷ A földszinti kis ajtó, a konzolsor és az emeleti gótikus ablakdarab bemutatását 1974-ben az akkori műemlékvédelmi hatóság, az Országos Műemléki Felügyelőség soproni építésvezetője végezte Orosz József irányításával, e sorok írójának építészeti tervei alapján.

⁸⁸ Az 1534-es összeírás: SVL Lad. LVIII. fasc.1. nr.4/6, Feloldását ld. Mollay 1959, 4–5. és Riedlmayer 1957, 30.

hanem a ház déli végén emelkedhetett. Ezt árulja el a földszint alaprajza is: a mai Fórum éttermet magába foglaló, megközelítően négyzetes alaprajzú, középszlopos helyiség feltűnően vastag, a ház többi részétől eltérő falai arról tanúskodnak, hogy az 1534-ben még fennálló torony a felett emelkedett (4. kép).

A középkori Sopronban a Szent György utca 3. számú ház telkén álló torony nem volt egyedüli. Az eddig felfedezettek legutóbb a sok középkori házat helyreállító Sedlmayr János ismertette és foglalta össze.⁸⁹ A Kolostor utca és az Új utca közötti házak északi szakaszában négy, az Új utca és a Szent György utca között pedig egy további torony léte bizonyítható. Csupán a későbbi átépítéseknek és főleg a kutatás hiányának tudható, hogy más, egykor létezett tornyok építészeti részletei eddig még nem ismertek. A legkorábbi a Kolostor u. 13. számú ház telkén álló, amely körül a 13. században és a 14. század elején még fából épültek a lakóházak.⁹⁰ Történeti adatokból ismert az az 1256-ban említett torony, amely a mai városháza helyén állott akkor, egy további 1250-ból, amely a johannitáké volt. A középkori városban álló torony nem soproni sajátosság volt: a magyarországi építészet történetének ismert adatai szerint Budán, Pozsonyban, Székesfehérvárott, Nagyszombatban és Zágrábban is álltak ilyenek, ahogyan azt a témát összefoglaló Entz Géza, Sopronra vonatkozóan pedig Mollay Károly felsorolta.⁹¹ Az ott említettekén kívül többek között a középkori Visegrádon, Győrött és Németújváron, valamint az erdélyi Radnán és Nagyszebenben álló tornyokról maradtak adatok.⁹² A felsorolt adatok szerint a városokban álló tornyok már az Árpádok korában elterjedtek voltak, a 13. századi királyi városokban már ott emelkedtek a gazdag polgárok tornyai, ahogyan ez a korai Buda és Pest történetével foglalkozó, valamint a magyarországi késői gótika történetét összefoglaló irodalomban is olvasható.⁹³

⁸⁹ Sedlmayr János: Sopron koragótikus lakótornyai. SSz. 40 (1986), 323–339. Kritikája: Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet. Archaeologiai Értesítő 116. (1989), 52–76, kül. 52–56.

⁹⁰ Dávid Ferenc: Sopron. In: Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde szerk.: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. Bp., 1987. II. Bp. 1987, 201.

⁹¹ Entz Géza: Városi lakótornokok a középkori Magyarországon. In: Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde szerk.: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. II., Bp., 1987, 339–342., valamint Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső szerk.: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 49., 75. jz.

⁹² Visegrádon 1355-ben: Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. IX. 2. Buda, 1833. 382–383 és 1415-ben: B. Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp. 1938., 556.; Győrött 1499-ben: MOL. Dl. 46.508.; Németújváron 1526-ban: MOL. Dl. 101.616.; Radnán 1268-ban: MOL. Dl.73.625., és Nagyszebenben.

⁹³ Győrffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története. I. Főszerk.: Gerevich László. Bp., 1973, 243.; Marosi Ernő (szerk.): Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I. Bp. 1987, 313., 421.

4.a kép: A Szt. György u. 3. ház helyreállítás utáni földszinti alaprajza (grafika: Kücsán József)

4.b kép: A Szt. György u. 3. ház helyreállítás utáni 1. emeleti alaprajza (grafika: Kücsán József)

A Szent György utca 3. számú ház helyén állt és 1534-ben még leírt torony építésének ideje ismeretlen. Az 1954–1955-ben és az 1971–1972-ben végzett kisebb és csak részleges kutatás eredményeiből ma még úgy tűnik, a ház déli végére rekonstruálható torony falai egybeépültek a ház többi falával. Ebben az esetben a torony és a ház, mint az épület eddig ismert első építési szakasza, egyidős és amint arról már korábban szó esett a 14. századból, talán 1379 előttről származik.

Az 1534-ben készült összeírás tehát még a déli végén emelkedő toronnyal festi le az egyébként emeletes, de már késő gótikus részletekkel akkor álló házat. Mikebudai Soós Ferenc soproni polgár és felsőlindvai provizor 1541-ből származó és felsége javára tett adománylevele azt írta róla, hogy külső városi majorság is tartozott hozzá. Özvegyének, Ladiszlavics Katalinnak 1575-ben kelt végrendelete említi első ízben a ház két szomszédját, északról Köves István örökösait, dél felől a Frank házat.⁹⁴ A középkorból örökölt szokás szerint a városi házakat ugyanis kétoldali szomszédjainak megnevezésével jelölték. Ugyanígy tettek a házhoz tartozó, külső városi majorság helyével is, amelyről akkor azt írták, hogy László és néhai Antal házai közt feküdt. A végrendeletben felsorolták a házhoz tartozó szőlőket is, azok az Altenberg, a Glaser, a Heder, a Preischler, a Satz, a Setzenrain és a Steiner promontoriumon terültek el.⁹⁵

A Cziráky családdal folytatott per 1627-ből származó oklevelében is az olvasható, hogy a Szent György utcai épület Steiner Jakab és Török János között foglalt helyet, a külső városi majorház pedig a marhavásártéren (Viehmarkt, ma a Várkerület része), néhai Arthoffer György özvegye és Stul János ács háza között volt. Hasonlóképpen írta le a mindkét helyen levő szomszédokat Nádasdy országbíró 1656-os mandátuma is.

A 17. századi ház teljes leírását adta a Cziráky Ádám és a három Káldy testvér közt azt felosztó, 1658-ban kelt, a városi tanács által kiállított oklevél. Ebből megállapítható, hogy az 1534. évi leíráshoz viszonyítva a ház megjelenése több szempontból megváltozott. Szövege szerint a belső városi Szent György utcában, Stainer János és Török János házai közt álló épületből Cziráky kapta a déli, a Török-ház melletti részt. Ebben a földszinten, az utca felől egy szoba volt a vele szomszédos bolttal, azután egy konyha pitvarával, majd présház és istálló következett az udvari szárnyban és néhány puszta álló helyiség a szomszédos ház fala mellett. Az emeleten az utca felé egy szoba, konyha pitvarával, a hátsó hálószoba (azaz kamra a tornác felől), továbbá egy tűzifát tároló boltozott helyiség a hosszú istálló felett, s végül lent, a lépcső mellett kisebb pince.

A Káldyak a Stainer János háza felőli, északi részt kapták. Ebben a kapualj felett, az emeleten egy nagy szoba volt a mellette levő kamrával, a szintén nagyobb boltozott helyiséggel a tornác felől, továbbá egy szoba kamrával, ugyanezek felett – tehát a második emeleten – újabb szoba kamrával, második szoba és kamrája a hosszú istálló épülete felől. Az övék lett az udvarban levő kút melletti sütőház vagy füstölő a tornác felől, továbbá a nagy pince, a felett egy pusztá, vagyis üres helyiség, majd ugyanott a

⁹⁴ Köves György háza a homlokzatával a Háromház térre forduló Szent György u. 1. számú Stainer-ház, a Frank-ház ez időben Wolfgang Francké, ez a mai Szent György u. 5. sz. ház vő. Dávid – Goda – Thirring im. 7., 8., 9. számú házak.

⁹⁵ Békássy-cs. lt. 4. cs. 1578., fol. 17–18 és 9. cs. 1658. fol. 9v–12., valamint a 13. cs. "Pecsetes levelek", 1578.; A szomszédokra ld. Házi Jenő, 1982, 1. köt. 357–358., N° 3822–3827., 1537, 456., N° 5006., 2. köt. 735., N° 8716. és 867., N° 10.444.

hosszú istálló, majd egy másik istálló, amely a kapu boltozata alól nyílt a lépcső mellett, végül az utca felől két boltozott helyiség egy vakablakkal.⁹⁶

A felosztásból megállapítható, hogy az utca felől a háznak a Czirákyak számára jutó déli része még ekkor is egyemeletes volt, a Káldyak kezén maradó északi azonban már kéteemeletes. A kettő közötti, boltozott kapualjból indult az emeletre vezető lépcső. A kapualj után következő udvarnak mind a két oldalán egy-egy alápincézett, emeletes szárny húzódott, lent istállókkal és gazdasági mellékhelyiségekkel. A szárnyépületek nyomai ma is láthatók, azok a legutóbbi világháború bombázásai alkalmával pusztultak el. Földszintjük az épület utcai szárnyához hasonlóan nagyjából boltozott volt, a felsők valószínűleg gerendamenyezetesek voltak.

Az 1534-ből származó és az 1658-as összeírás egybevetése alapján megállapítható, hogy a két évszám közötti, több mint száz esztendő alatt a ház megjelenése sok szempontból megváltozott. 1658-ra a legszembetűnőbb változásként eltűnt az épület déli végén emelkedő torony, a kapu feletti szakaszon pedig megjelent a második emelet. A soproni belváros házainak többsége erre az időre, nagyjából a 17. század második felére kezdte elveszíteni a késői középkorban nyert formákat és a 16. század végétől nemcsak külső formáik megváltozásával, hanem új alaprajzi elrendezéssel kezdtek átépülni késő reneszánsz polgárházakká. A változás az 1676-ban történt nagy városi tűzvész utáni újjáépítés során vált teljessé.

Ebbe a sorba illeszthető be a Szent György utca 3. számú ház is, bár annak akár külső, akár belső alakulásáról a Káldy család és rokonságának, örököseinek levéltári forrásai nem szólnak. A késő reneszánsz, sőt a korai barokk stílus megjelenésének csekély emléke a mai kapu kőből faragott kerete és az elpusztult déli udvari szárnynak az utcai tömbhöz csatlakozó részén megmaradt, ugyancsak kőből faragott félpillér és loggia oszlopok, amely udvari árkádsor maradványa lehet. Mindkettő a 17. század második felére jellemző, általánosan elterjedt formavilágról tanúskodik. Ennél többet csak az olyan, ma már régészeti módszereket is tartalmazó helyszíni kutatás eredményei nyomán lehetne megtudni, amely a ház utcai és udvari homlokzatait egyaránt megkutatná és amelynek lehetősége lenne a homlokzatok mögötti belső terek alaposabb, feltáró vizsgálatára is.

⁹⁶ Békássy-cs. It. 9. cs., 1658., fol. 43v–47., az alábbi szöveggel: „... domus Civilis, inter Domos [...] Joannis Stainer et alterius Joannis Török, consequenterque platea S. Georgij et intra hanc Civitatem adjacentem, et exstructam accessisset in duas divisisset portiones atque medietates aedificij itaque pro una portione sequestrata ac penes domum praefati Joannis Török exstructa, et adiacentia sunt subinsertae specificata; utpote hypocaustum inferius cum sibi vicino fornice plateam versus; alius item fornix penes hypocaustum, aream versus; dein culina cum atrio suo, domus Torcularia, ibidem Stabulum unum et pars ejusdem murj, cum locis quibusdam desertis; Superius item hypocaustum plateam versus, culina cum atrio suo; posterius cubiculum sive Camera versus ambitum; fornix item lignaria penes longum Stabulum, et denique minus cellarium penes gradus habitum [...] Pro altera similiter medietate, sive portione, subsequencia ac penes Domum praedicti Joannis Stainer exstructa et adiacentia aedificia, excisa et sequestrata sunt, nimirum maius hypocaustum supra portam cum camera, sive fornice ibidem majori, in eiusdem Joannis Stainer vicinitate versus ambitum et aream hypocaustum cum Camera; versus aedificium supra longum Stabulum ac penes puteum adiacens, domus Pistoria sive fumaría versus ambitum, maius item Cellarium cum loco super eodem Cellario deserto, ibidem rursus longum unum stabulum, aliud autem stabulum sub introitu Portae sive fornicis, penes gradus; denum duo fornices ad plateam cum fenestra obcecata ibidem; quia vero haec subsequens portio, sive medietas domus et aedificiorum ...”

Cikkünk egy hajdan volt lakásbelső ismertetése. A rendelkezésünkre álló építészeti terv és fényképgyűjtemény alapján kívánjuk bemutatni a ma közintézményként szolgáló egykori családi lakóházat, mely a Deák tér 14. szám alatt található.¹ Az egykori tulajdonos, Szolnoky Dezső, a két világháború között elismert gazdasági szakember volt, aki az 1923–24-ben Alt Zsigmond részére Mmarek Ferenc által épített lakóházat 1930-ban vette meg maga és családja számára.²

Az L alaprajzú épület pince (alagsor), (magas-) földszint, részben beépített tetőteres, utcai frontján középőfalas, kéttraktusos, udvari frontján egytraktusos, hagyományos falazású szerkezet,³ mely az antik Rómáig visszanyúló stílusirányzatot követ (1. kép).

A vizsgált időszakban a belmagasság a polgári igényhez igazodik, az építészeti terv szerint a pincében ez 3,31 m, a magasföldszinten 4,65 m, a tetőtérben 2,70 m (2. kép).

A pince (amit inkább alagsornak hívhatunk) padlószintje egy méterrel nyúlik a járdaszint alá. Itt helyezkedett el a konyha a kamrával, a tálaló, az ebédlő, a szobakonyhas házmesteri lakás, valamint a fászinca. Itt nyílt a járdaszinthez igazított személyi bejárat és a gépkocsi behajtó (3. kép).

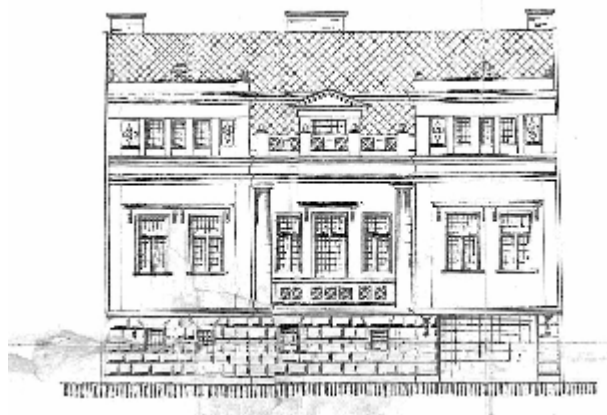
A magasföldszinten előszoba, a tulajdonos otthoni irodája, loggia, 3 nappali szoba (társalgó, úriszoba és könyvtár), gyermekszoba, háló, gardrób, fürdő, valamint a gépkocsi tároló helyezkedett el (4. kép).

A térre néző épületrész beépített tetőterében kapott helyet a három vendégszoba (melyek közül kettő később a növekvő két fiú szobája lett), valamint a hall, a vasalóhelyiség és a mosókonyha. A mosott ruhák szárítása a padlástér be nem épített részében történt (5. kép).

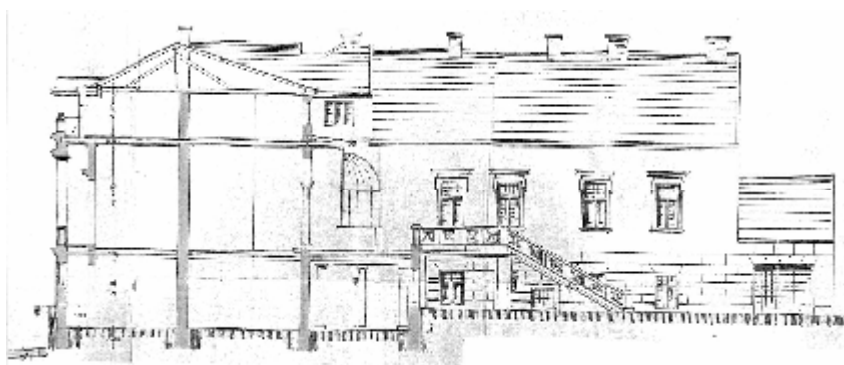
¹ A zárt sorban épült ház az első világháború utáni klasszicizáló-hellénizáló építészet jellegzetes emléke. Az egyemeletes épületre a 1970-es években második felében emeletet húztak. A becses építészeti emlék Sopron Város Önkormányzata 37/2011. (XI.30) rendelet 2. sz. melléklet szerint „helyi védelem alatt álló építmény”.

² Szolnoky Dezső (1876–1945) 1922 és 1943 között az Esterházy hercegi uradalom központi igazgatója volt. Életpályájáról lásd: Szolnoky Gábor: Szolnoky Dezső (1876–1945) életútja. SSz. 63 (2009), 266–269. Az épület terveit Freund Dezső (Budapest, 1884. május 10. – Budapest, 1960. február 18.) készítette, aki 1906-ban, a Budapesti Műegyetemen szerzett építész diplomát. Apja, Freund Jónás az első budapesti cinkográfiai műhely alapítója. Freund Dezső hallgatóként rendszeresen rajzolt a Borsszem Jankónak, az Üstökösnek és más lapoknak. Építészeti működését Komor és Jakab irodájában kezdte, a szabadkai városháza tervezésében vett részt. Önálló építészként budapesti lakóépületeket tervezett. A húszas években városatyaként a budapesti lakáskérdés megoldásával foglalkozott. Munkásságáról v.ö.: Gerle János, Kovács Attila, Makovecz Imre: A századforduló magyar építészete. Budapest, 1990. 53.

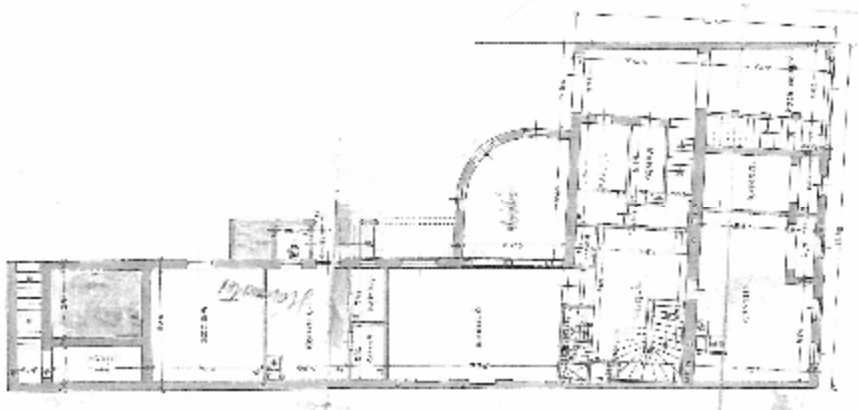
³ Az épület engedélyezési terveit a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Soproni Levéltár Soproni Levéltárában őrzik: PMH. iratok X. 182/923. A dokumentumok között az engedélyezés terviratait és a tervezett épület M=1:100 léptékű terveit is megtaláljuk.

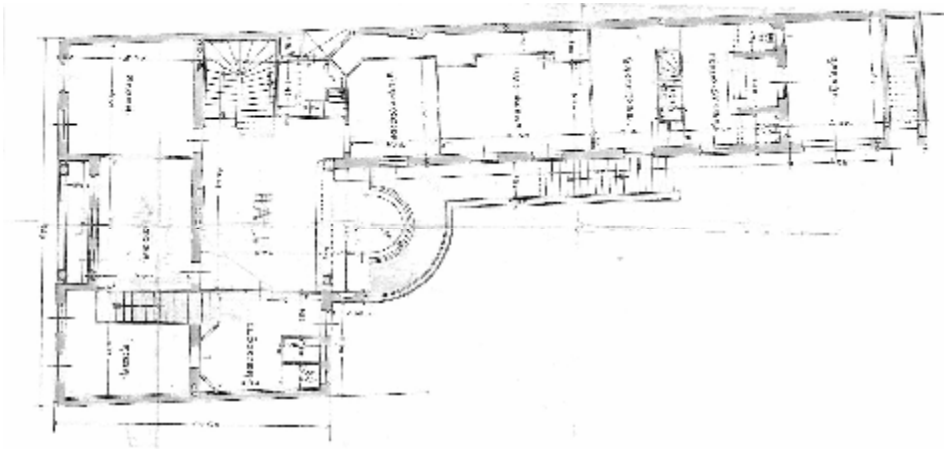
1. kép. Homlokzati rajz

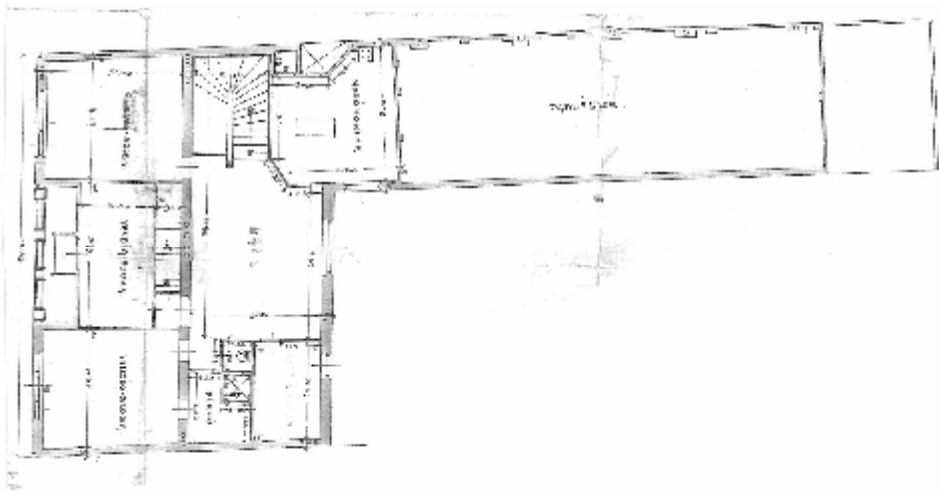
2. kép. Épületmetszetek

3. kép. Pincszinti (alagsori) alaprajz

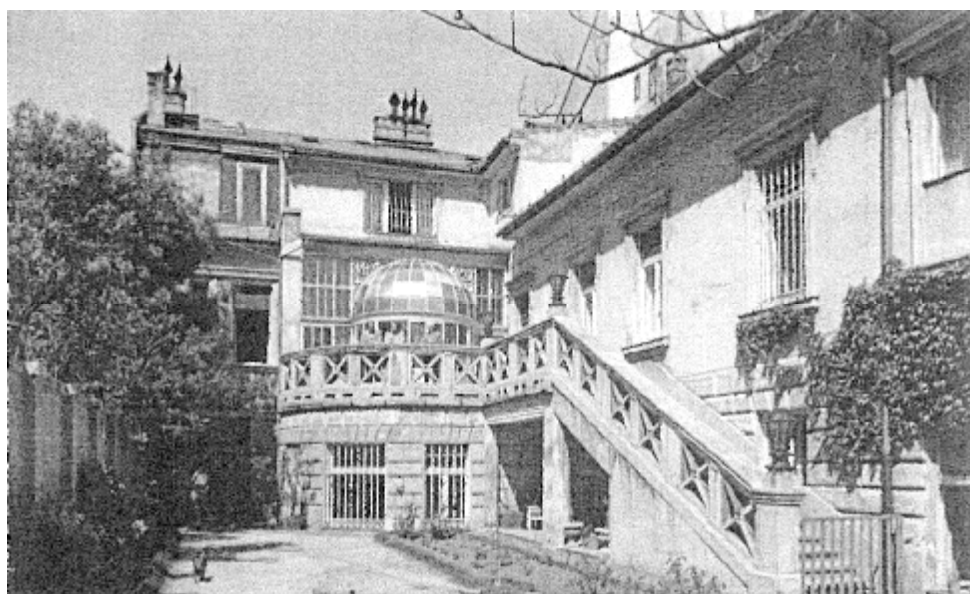
4. kép. (Magas-) földszinti alaprajz

5. kép. Tetőtéri (emeleti) alaprajz

6. kép. Társalgó

7. kép. A télikert kupolája az udvar felől

A szinteket igényesen kialakított belső (alul kő-, felül fa-) lépcső kötötte össze. A személyzet az alagsor és a magasföldszint között ettől elkülönített szűk lépcsőorsóban közlekedett.

A belső berendezést, valamint az épület udvari külső megjelenését 14 db. fénykép alapján mutatjuk be. A fotók eredetileg 8 × 13 cm méretűek, az 1930-as évek végén készülhettek vélhetően valamely helyi fényképész munkájaként. A bemutatást a magasföldszint, alagsor, tetőtér sorrendben tesszük meg.

A társalgót a 6. és 7. képen láthatjuk. A szoba közepét asztalból, két karosszékből, három támlásszékből, egy kanapéból, egy „puff”-ból,⁴ valamint egy számolyból álló ülögarnitúra uralja. Ez utóbbit kényelemkedvelő hölgyek használták, ha a karosszékben ülve lábuk nem ért a padlóig. A bútor egy stílusú, a szakirodalom bécsi barokknak nevezi, keletkezésének kora a háromszatú háttámlás kanapé középső, szabályos kör formájáról a 1848–50-es évekre tehető. Később a kanapé háttámla formája módosult.

A fal mellett 18. századi, Mária Terézia korabeli, gyönyörű intarziákkal díszített tabernákulum áll. A csillár aranyozott faragás, a lámpaágakat alulról idomaiban tetszetős leányalak tartja. A további reprezentációt és a tévé-nélküli világ otthoni zenés szórakozását a zongora szolgálja. A háttérben látható „télkert” egy része a ház udvari falán túlnyúló félkupola üvege alatt helyezkedik el (7. kép).

A fűtést kandalló-szerű, de zárt fehér cserépkályha biztosítja, melynek két oldalán egy-egy biedermeier asztalka van elhelyezve. Az innenső ovális lapú négylábú, provinciális, vélhetően magyar munka, a túlsó négyszög lapú intarziás játékasztal, az analógiák alapján az 1830-as évekből származó délnémet gyártású lehet. Az előszoba és az úriszoba ajtaja között a többi bútor stílusához igazodó komód látható, amin a 19. század elejéről származó óra áll. A vízszintes bútorsíkokon díszdobozok, porcelánok és metszett üvegek, a falakon metszetek fokozzák a lakályosságot (8. kép).

Az úriszobát a nehézkes, de kényelmes, „jól ülhető”, az 1840-es évek elejére datálható magyar biedermeier garnitúra uralja a hozzá tartozó fiókos kanapéasztallal. Az asztalon alabástrom csészéjű, ezüst medve kisplasztikával ellátott hamutartó, muránói üvegtál és üvegvirágok, egy Velencei utazás emlékei. Ezüst cigarettatartó, herendi porcelán gyufatartó bontja meg a politúrozott bútorfelület tükröződését. A sarokban takartan a 19. század második feléből származó neobarokk íróasztal áll. A falon ovális paszpartuban a háziasszony apjának, a császári és királyi huszár altábornagynak a fényképe függ, a másik sarkot 20. századi zöld cserépkályha foglalja el (9. kép).

A szomszéd szobából átnézve a szemközti falnál emeletes biedermeier tálaló áll, felette a tulajdonosról készített olajkép,⁵ két oldalán második házasságából származó fiainak akvarelljei függnek. A kanapé mögött török imaszőnyeg, mellette a háziasszony akvarellje.⁶ A fénykép jobb oldalán felsejlik a nyitott ajtó mögött álló 20. század eleji intarziás neobarokk kredenc, ifjabb Weidinger István soproni műbútorasztalos munkája (10. kép).

⁴ Háromlábú, támlanélküli, kárpitozott ülőalkalmatosság.

⁵ Medgyesi Schwartz Antal (1897–1978) elismert soproni festő alkotása.

⁶ Mindhárom akvarell Wosinszky Kázmér (1895–1967) munkája.

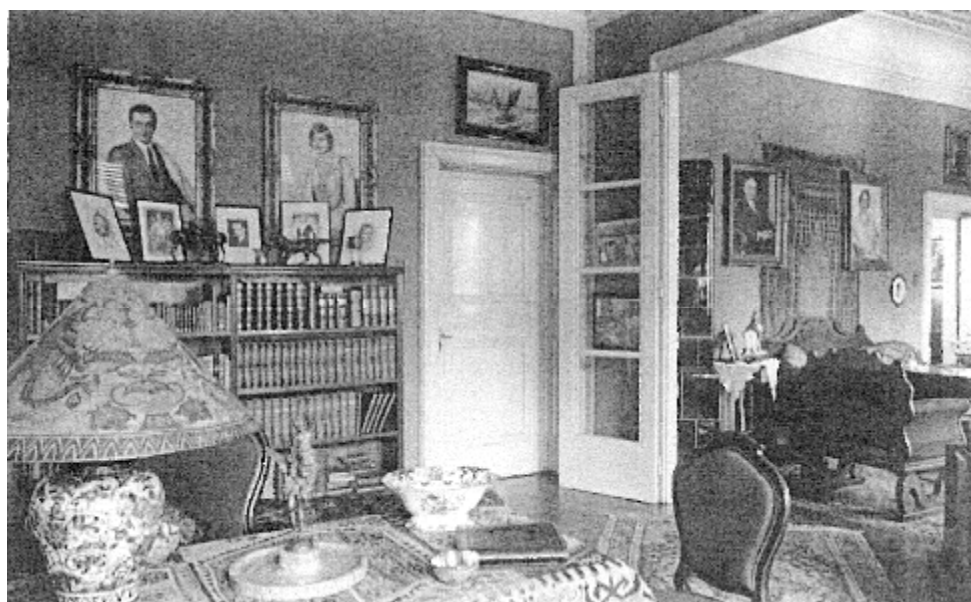
8. kép. Társalgó

9. kép. Űrizzoba

10. kép. Úriszoba a könyvtár felől

11. kép. Könyvtár

12. kép. Hálószoba

13. kép. Fürdőszoba

A könyvtárszobában neobarokk ülőgarnitúra szolgálja a bibliofil nyugalmat és kényelmet. Az L alakban falakhoz támaszkodó polcokon mintegy 1500 könyv sorakozik, köztük a Révai Lexikon kötetei, a Jókai-összes bőrkötésben, osztrák művészeti magazinok példányai mintegy 40 kötetbe fűzve. A háziasszony öröklött könyvei az 1800-as évek első feléből illetve közepéről, Cervantes, Stolle, Goethe, Schiller, Castelli, Blumauer és mások művei mellett német–francia, német–orosz szótárak, közgazdasági lexikon, magyar és német nyelvű regények százai sorakoznak a polcokon. Felettük a tulajdonos első házasságából származó felnőtt gyermekeinek⁷ akvarelljei, magyar tájképek, téli trojkás szán olajban, számos fénykép és egy márvány foglalatú bronzalakos 19. század végi óra (11. kép).

Ugyanezen a szinten található a hálószoba, mely a hagyományos dupla ágyból, mellé helyezett biedermeier székből, az udvari ablak alá tolt heverőből, valamint komódból áll. A falakon metszetek és egy Szűz Mária-olajkép. A sarokban térdeplő, rajta barokk talpazaton, egyszerű keresztben eredeti manierista barokk fa corpus, a mellette levő éjjeliszekrényen telefon (12. kép).

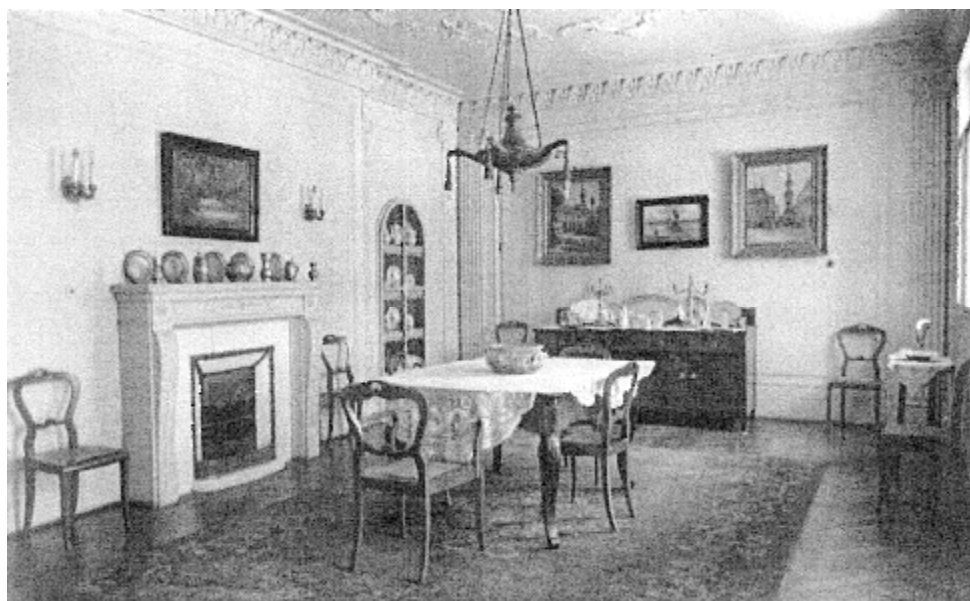
Innen nyílik a fürdőszoba, melynek ovális ablaka alatt az akkori luxusszinten kivitelezett sülyesztett kádmedence helyezkedik el, két oldalán falszögletben WC kagyló illetve bidé. A kettős mosdó felett elhelyezett gázbojler adja a meleg vizet (13. kép).

A pincszinten az ebédlőről és a konyháról maradtak fotók. Az ebédlő egy téglalap alaprajzú és egy íves helyiség összenyitásából áll. A két rész közötti áthidalást a belső teret impozánssá tevő kör keresztmetszetű oszlopok tartják. A garnitúrát kárpitozatlan neobarokk székek, valamint velük azonos stílusú kihúzható asztal adják. A falnál márvány kandalló, tetején 18. századi ónedények, a másik falnál alacsony tálaló rejti az étkészletet, mely a háziasszony által a házasságba hozott ezüst evőeszköz-készletből (a „schmuckból”), 1830-as évekbeli örökölt ezüst étkészletmaradványokból és schlaggenwaldi cseh porcelánokból állt össze. A tálaló tetején látványos ezüst gertyatartók, ezüst tálcák, a falakon és a mennyezeten eklektikus stukatúra díszíti a helységet (14–15. kép).

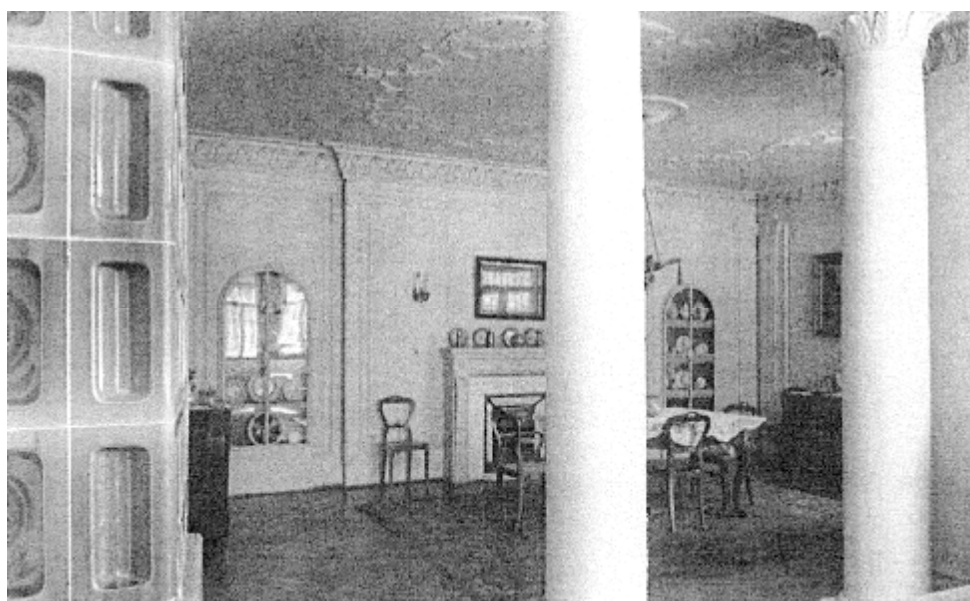
A következő képen a terjedelmes konyha látható gázüzemű sütőalkalmatlanságokkal, két munkaasztallal (egyikük ónlemezzel fedett), tároló szekrényekkel, hokedlikkel. A falon a munkamonotóniát lazító rádió, valamint házi telefon. Állítsunk itt emléket a valaha itt dolgozó, a Vas megyei Gyöngyösfaluról származó Kunovits Vilma szakácsnőnek, aki a háborút követő szűkös időkben is hű maradt a háztulajdonos családjához, mintegy másfél évtizeden keresztül annak önzetlen segítője, az unokák szeretett Vilmája lett.

A beépített tetőtérből a családfő második házasságából származó felnövő fiainak egy-egy szobáját, valamint a vendégszobát tudjuk bemutatni. A nagyobbik fiú szobájának berendezése ágyból, heverőből, biedermeier szekrényekből, asztalkából, a hozzátartozó két székből valamint éjjeliszekrényből áll. Az eredeti biedermeier székek harmadik darabját a szülők hálószobájából ismerjük. A falakon tükör, metszetek. A berendezés puritán, visszafogott (17. kép).

⁷ Anyai ágon Szigligeti Ede (1814–1875) színműíró és színházi rendező leszármazottai. Az akvarellek ugyancsak Wosinszky Kázmér munkái.

14. kép. Ebédő

15. kép. Ebédő

16. kép. Konyha

17. kép. A nagyobbik fiú szobája

A másik helység hasonló berendezésű, amit jeleznek az ívelt végtámlájú biedermeier ágy, a Thonet ülőalkalmatosságok, a heverő, az íróasztal, a könyvespolc. A falakon akvarellek, illetve metszetek (18. kép).

A vendégszoba népi ízlést követ asztalaival, székeivel, szekrényével, terítőivel, fazekas edényeivel. A kép jobb szélén a cserépkályha sötétben csillogó éle látszik (19. kép).

Összegezve a képeken látottakat megállapítható, hogy a lakóház hagyományos, mondhatni konzervatív berendezést mutat, a nyilvánosság felé nyitott nappali szobák és az ebédlő a család jómódú polgári státuszát reprezentálják. Erre mutat a számos antik bútor és tárgy látványos bemutatása, de cél volt emellett az értelmiségi, polgári lét lehetőség szerinti maximális kényelmének biztosítása is.

A házban a két világháború között számos helyi és országos nevezetesség megfordult. Néhány név a teljesség igénye nélkül: a tulajdonos baráti köréből rábapordányi dr. Gévay-Wolff Lajos, Sopron vármegye alispánja; Kiss János, a később mártírhalált halt altábornagy; dr. Meiszner Ernő ügyvéd; dr. Kamenszky Árpád ügyvéd, a soproni legitimisták vezére, majd polgármester; Kiss Jánosné, Bakó Ilona, (az unokák feledhetetlen Ikája), a kőszegi leányiskola igazgatónője; herceg dr. Esterházy Pál, a tulajdonos munkaadója, a hitbizomány központi igazgatóságának szinte teljes tisztikara, így Dömötör Mihály, Rabár Ferenc, a Málnay testvérek, Haffnerék. A háziasszony ritkán látott, de testvéri kötődésű barátnője volt P. Gulácsy Irén írónő.

A tulajdonos 1945-ben bekövetkezett halála után az emigráció következményeként létszámában megcsappant családja az épületet lakás céljára már nem használta, sőt a várható államosítás biztos tudatában minél gyorsabban el kívánta adni. Ez 1948-ban a helyi tanonciskola részére sikerült is. Ezt követően az épület máig közintézményi tulajdon maradt, a funkcióváltáshoz igazodó átalakításra (amely szinte az egész épületre kiterjedt), tudomásunk szerint az 1960-as években került sor. Ennek külső építészeti megnyilatkozásai sajnos magukon hordozzák a kis költségvetésű igénytelenség számos „modern” jegyét, amik megbontották az addig fennállt építészeti stílusegységet.

A bemutatott berendezés is hasonló sorsra jutott. A szűk család 1941-es Budapestre költözésével számos bútor az ottani hétszobás lakásba került, amit háborús bombatalálat ért. Az el nem pusztult bútorzatot fosztogatók tizedelték (felezték), mivel a lakás a leomlott falak miatt hetekre nyitottá, a téli fagyban lakhatatlanná s így őrizetlenné vált. Az ostromot követő ínséges évek során a kiigényléseket, az idegen beköltöztetéseket elkerülendő szobák leválasztásával és eladásával csökkent a lakóterület. Számos megmaradt mobília így a helyszűke miatt „feleslegessé” vált, illetve az anyagi talpon maradás okán a kényszerű pénzhez jutás forrásává süllyedt. Csupán néhány darab vészelte át ezeket az évtizedeket, amik ma már igényesen felújítva és pótolva emlékeztetnek a családtörténet változásaira.

Habent sua fata libelli. De nem csak a könyveknek van meg a maguk sorsa...

18. kép. A fiatalabb fiú szobája

19. kép. Vendégszoba

Szakál Ernőt mint szobrász-restaurátort minden bizonnyal az egész művészet-törté-
nész társadalom ismeri, hiszen a neve szinte eggyé forrott a lényegében általa alapí-
tott szakmával és legismertebb műemlékeinkkel. Bizonyára kevesebben tudják róla –
jóllehet kézenfekvő –, hogy eredetileg szobrásznak készült, és mint sok művésznünk,
az éremművészetben is kipróbálta ismereteit. A történelmi események hozták úgy,
hogy szakmai tudását, mint annyi kiváló szobrászunknak, restaurálásokban kellett
kamatoztatnia. A többiekkel ellentétben számára ez pályamódosítást is eredménye-
zett, és ha sommásan akarnánk fogalmazni, akkor azt mondhatnánk, hogy esetében
az autonóm szobrászi tevékenység lényegében a tanulóévekre, azaz a művészi kiforrás
éveire korlátozódott. Még ha ez a megállapítás részleteiben nem is tekinthető igaz-
nak, a szobrászi pályája értékelésében kényszerűen újból és újból felmerül a történelmi
szempontból ugyan értékelhetetlen, ám ennek ellenére gyakran alkalmazott „mi lett
volna, ha...” kérdésfeltevés. A korai alkotások tanulmányozása során legalább ennyi-
szer felmerül az a válasz is, hogy a pályamódosítás valójában nem kizárólag a körülmények alakulásának, mint inkább egyre mélyebb művészi meggyőződésének tulaj-
donítható.

Szakál Ernő olyan korszakba kezdte tanulmányait, amelyben a korábbi évtizedek
nagy művészeti viharai kissé elcsitulnak, és a szélsőséges avantgárd kísérletek helyett
nemcsak a hivatalos konzervatív magyarországi viszonyok közt, de általánosabb euró-
pai szinten is egy, a „realisztikus” ábrázolásmóddhoz jobban közelítő felfogás lett
mérvadóvá. Bár a historizmus „archeológiai” szemlélete a klasszikustól eltérő ábrázó-
lási normák elfogadása irányába már jelentős lépéseket tett, az autonóm
műalkotásokban megjelenő „preklasszikus” normák beépülését a közízlésbe bizo-
nyára csak a modernista és avantgárd kísérleteknek a mindennapi életbe való lassú
beszivárgása tette elfogadhatóvá a szélesebb művészeti közönség számára. Emiatt a
befogadó szemlélet miatt az 1930-as években talán utoljára állt helyre az a hagyomá-
nyos művészetfelfogás, ami a szemléletbeli eltéréseket még meg tudta magyarázni
technikai, tudásbeli különbségekként, és nem kellett megkérdőjeleznie magát a
művészetfogalmat. Ami a szobrászatban megjelenő új elveket illeti, a rodin-i felfogás
az expresszív mintázás, a hildebrandi elvek pedig a kubisztikus faragás számára
készítették elő a terepet. És természetesen mindkettő a „preklasszikus” normák iránti
nyitottságot is eredményezte.

Mindez nagyon fontos Szakál Ernő művészeti formálódása szempontjából. Önélet-
rajzából feltűnően hiányoznak a művészet elméleti kérdéseiről való gondolkodásnak a
nyomai, de magukból a művekből is ugyanez szűrhető le. Számára valószínűleg
egyértelmű volt, hogy mi a „szép”, mi a „művészi”, és ezt a korábbi évszázadok, évez-

¹ Köszönetemet szeretném kifejezni a tanulmány megírásához nélkülözhetetlen segítséget nyújtó Dávid Ferenc művészettörténésznek, Szakál Ernő egykori kollégájának és az emlékkiállítás rendezőjének, aki számos tanáccsal ellátott, továbbá Nemes Andrásnak, a Soproni Múzeum művészettörténészének, a kiállítás társrendezőjének, Gabrieli Gabriella régésznek, az éremgyűjtemény kurátorának, valamint Faragó Jánosnak, a peresztegi Szakál Ernő hagyaték vezetőjének.

redék műalkotásainak tanulmányozása nyilvánvalóvá és egyértelművé is teheték, szükségtelenné téve minden olyan elméleti megfontolást, amit az avantgárd időszak – ekkoriban valószínűleg inkább csak különködésnek vélt – alkotói és teoretikusai felvetettek. Ebből a szempontból kell tárgyalnunk az életmű későbbi alkotásait is, amelyeket a művészettörténeti közvélekedés a művek készülni ideje miatt az életmű összefüggéseinek hiányában esetleg anakronisztikusnak tarthatna.

Az életmű periodizációja nem könnyű feladat, mivel nagyfokú egységességet mutat. Az autonóm művészeti tevékenység lényegében már a hosszúra nyúlt tanulói évek (1933–1942) alatt megkezdődik, és voltaképpen töretlenül folytatódik a műemléki feladatok mellett is. Sopron városa az 1936-os *Liszt-émléktábla* (1. kép) kedvező fogadtatása óta kiemelkedő művészként tartja számon Szakál Ernőt, számos megbízatással látja el a művészt. A helyi művészeti életben elfoglalt pozíciója a hivatalos ízlés változása ellenére is töretlenné mondható. A megbízók elvárásai szerint stilisztikailag mindenképpen külön korszaknak kell tekintenünk az 1947–1956 közti évek megrendelésre készült munkáit. Egyéb tekintetben azonban az életművet célszerűnek látszik a művész élethelyzetének változásaival szoros összefüggésben bemutatnunk.

1. kép. Szakál Ernő: Liszt Ferenc dombormű, Sopron, 1936.

Szakál (Szukits²) Ernő (Sopron, 1913. július 14. – Sopron, 2002. szeptember 5.) iparos családban született, apja Szukits Ede szobafestő és mázoló mester. Az elemi iskoláit csupa dicsérettel végezte, a középiskola (Soproni Állami Széchenyi István főreáliskola) négy osztályát azonban végigbukdácsolta, csak a szabadkézi rajzból és testgyakorlásból volt jeles (90–91).³ Szülei emiatt döntenek úgy 1927-ben, hogy a 14 éves fiút Mechle Béla okleveles kőfaragó mester műhelyébe adják inasnak (91). Itt négy évet inaskodik és két évet segédként tölt el.⁴ Ezzel párhuzamosan azonban elvégez Szabad Királyi Sopron Város ipariskolájában négy évfolyamot asztalosok és ácsok közt. Mivel egyedül volt kőfaragó, a szakoktató Sipos tanár úr különórákat adott neki, kő- és faszervezeti rajzokat másoltatott vele. Az iskola végén jutalomkönyvet, Bossányi *Építészeti alaktanát* kapta (91). Segédévei során osztják be a bécsi szobrász, Blaschke mellé nagyolásra, akitől az „alla prima” szoborfaragás alapszabályait leshette el, s aki tanította, korrigálta, és egy sorozat kőszobrász számszámmal is megajándékozta (93). Ez a tapasztalat, valamint a szervezeti rajzok készítése, és nem utolsósorban a jutalomkönyv egy életre meghatározónak bizonyult Szakál számára. A tehetségét a jelek szerint sokáig sem a környezete, sem maga a nem ismerte fel, mindehhez a műhely munkájában beállt kényszerszünet bizonyult katalizátornak. Ekkor ugyanis felkereste egykori főreális rajztanárát, Horváth József festőművészt, hogy járhasson az iskolában működő rajzkörbe. Az ő ösztönzésének eredménye, hogy jelentkezett a budapesti Iparművészeti Iskolába (93). A város megbecsülését jelzi, hogy egy évtizeddel később volt tanárával együtt kapott műterem-épületet Sopronban.

A mindeddig csak sodródó fiatalember itt végre megtalálja a helyét. Emlékei szerint barátai, Köpeczi Bócz István grafikus és Cseh István szobrász hatására fedezte fel az olvasás, tanulás örömét, járatta a *Nyugatot*, és sok könyvet is vett. Később pedig a Főiskolán tanára, Kampis Antal művészettörténész volt befolyással elméleti érdeklődésére.⁵ Hogy mennyire magával ragadta a művelődés láza, arról három kéziratot könyv tanúskodik a hagyatékban: „Világ és kultúrtörténet”, 1936 k., „Szakál Ernő bölcselmi jegyzetei”, 1937, „Irodalmi és bölcselmi feljegyzések”, 1940 után.⁶ Tanulmányait végig elismeréssel végzi. Az 1. év végén első díjas dicséző okmányt kapott szabadkézi, természet utáni és építészeti rajzból, és a betűvetésből, a 2. évben pedig tandíjmentességet nyert (94). 3. éves korában nyerte meg a soproni zeneegyesület Liszt Ferenc emléktábla pályázatát, s ennek következtében a 4. évben Sopron városának jelentősen megemelt ösztöndíjával tanul tovább. A 4. év végén, a szaktanfolyamok lezárulásával legkiválóbb tanulóként az iskola legmagasabb kitüntető okiratát és érmét vehette át. A 6. év végén, tanulmányai befejeztével a szakoklevél átadásakor az évről megkapta az Iparművészek Országos Egyesülete által a legkiválóbb eredménnyel végzett hallgató kitüntetésére alapított érmét (95–96). Ugyanekkor a Magyar Királyi

² Az Iparművészeti Iskola 1930–34 és 1934–36 közti évkönyvei (az MTA Lexikongyűjteményének adatai szerint) a művészt még ezen a néven tartják számon, az 1936-os Liszt-domborművet azonban már Szakál Ernő-ként írja alá, a névváltoztatást tehát ezen adatok alapján határozhatjuk meg. Ennek okaira a művész önéletrajzában nem tér ki.

³ *Szakál Ernő: Szobrász – műemlékes restaurátor életutam*. Közvetteszi: Dávid Ferenc. 1. rész: SSz. 67 (2013), 90–100.; 2. rész: SSz. 67 (2013), 180–200. Az önéletrajz kiadásának oldalszámaira itt és a továbbiakban a szövegben, zárójelben hivatkozom.

⁴ *Hamar Imre: Szakál Ernő Munkácsy-díjas*. In: *Művészet*, 1969 okt. 36.

⁵ *P. Szabó Ernő: „Érzi a kő természetét...”* Budapest (folyóirat), 7 (1988), 41–43, itt: 42.

⁶ Minderre Dávid Ferenc hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is külön köszönök.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztertől állami ösztöndíjas helyet kapott a Római Magyar Akadémiára (96). Rómából hazatérve beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahol az 1941/42 tanévben tandíjmentességet kapott.⁷

Visszaemlékezéseiben a művész azt írja a római ösztöndíjas korszak idejére vonatkozóan, hogy „Szobrász példaképeim kivétel nélkül a kalapács és véső emberei, az *alla prima*, az egyenest a kőbe faragás művészei voltak.” (98). Ez a vallomás határozott ívet rajzol ki a segédként a Blaschke szobrász mellett szerzett tapasztalatok, és a Rómában Michelangelo befejezetlen szobrai tanulmányozása során kialakult művészeti meggyőződés közt, és az idézetet a művész tevékenysége ismeretében egyfajta ars poeticának is tekinthetjük. A tanulóévek és a művész korai munkái azonban mindenképpen arra látszanak utalni, hogy ez az irányultság a diákevek során fokozatosan alakulhatott ki.

Az első három évben tanára Mátrai Lajos volt, erre az időszakra emlékezve elsősorban a szobrászképzés mintázó feladatait említi, és mintázott domborművel pályázott harmadéves tanulóként a szülővárosával döntőnek bizonyuló *Liszt Ferenc-emléktáblára* (1. kép) is. Meghatározó lehetett ebből a szempontból, hogy a 4. év szakképzésében Simay Imréhez került; az érmészetet Reményi József, a drapéria- és jellemrajzot pedig Domanovszky Endre oktatta (95.), aki az 1900-as évek korai geometrizáló szobrászati irányzatának (és Beck Ö. Fülöp mellett a hildebrandi elveknél) egyik első hazai képviselője volt. A római ösztöndíj megerősítő tapasztalatai után viszont kifejezetten visszaesésként élhette meg a művész a Képzőművészeti Főiskolát Sidló Ferenc osztályába kerülve, mellyel kapcsolatban a Szakál 80. születésnapjára írt köszöntő vers sorait érdemes idézni:

Az Epreskertben Sidló kiokított:
„A faragás a mesterember dolga.”
Ott azt akarták, gipsszel pepecseljek.
Összepakoltam, s indultam tovább
a választott, a sors szabta úton.⁸

Egy visszaemlékezés szerint a valójában már kiforrott művész a Képzőművészeti Főiskolára elsősorban a katonaság elkerülése miatt jelentkezett,⁹ így azt még a képzés vége előtt otthagyta, de természetesen a behívást később nem úszhatta meg (100).

Fontos még, hogy Szakál Ernő 1945-ben áttért az evangélikus vallásról a római katolikus felekezetre.¹⁰ A művészt személyesen ismerő Dávid Ferenc hívta fel a figyelmemet erős katolicizmusára és egyházművészeti törekvéseire. Ezt Prohászka hatásával, az újkatolicizmus Szent Ferenc-kultuszával, és későbbi felesége befolyásával magyarázza Dávid Ferenc. Hasonlóan fontos megemlíteni a korszak modern egyházművészetének virágzását, mint Szakál Ernő inspirációs forrását, melybe fiatalkori művei beleilleszkednek.

⁷ MTA Adattár MDK-C-1-1/3147/1-7, Jegyzőkönyv az OMKKF Tanári Kar 1942 jan. 9-i üléséről, 5. o.

⁸ Sarkady Sándor: A kőfaragó monológja – Szakál Ernőnek – In: Kisalföld, 1993. júl. 17., 13. (köszöntő oldal).

⁹ Szakál Ernő: Nekem a Geometria csodálatos dolog (Román András interjúja), Műemlékvédelem 1997, 98–103. (98.)

A művész kellemetlen tapasztalata volt, hogy a Római Ösztöndíját csak két hónapos katonai szolgálat után kezdhette meg (Önéletrajz 96–97.)

¹⁰ Ehhez lásd 1947-es személyes közléseit a Lexikongyűjteményben.

2. kép. Szakál Ernő: Dance macabre, 1939.

A művészi tudatosság szempontjából sem a *Liszt-domborművet* (1. kép), sem a szakképzés során még klasszikusan mintázott szobrait (egy férfi és egy nő ülő akt, *Kisfiú halla*) és portréit¹¹ nem érdemes különösebb elemzés alá vonni: mindegyik a korszak hivatalos művészetfelfogásának megfelelő elvárások szerint – magas technikai színvonalon, de az időszerű művészeti problémáktól érintetlenül – készült, és a művész későbbi fejlődésére sem volt hatással. Hasonló mondható el a korai (1936–37) érmekről is, amelyek Reményi (*Ady-érem*, *Dance macabre* (2. kép), *Bede Jób emlékérem*, *Primus inter pares*, *Cseh István portréja*, *Péter keresztelőjére*, *Kislányportré*) ill. Berán Lajos (*Az Iparművészeti Iskola jutalomérme*, *Önarckép* – 3. kép) klasszikus felfogását tükrözték.

Sokkal érdekesebbek, és a művész későbbi törekvései felé is előremutatnak azok az egyházi témájú vázlatok, amelyek elkészítésére az egyházművészet ikonográfiai stúdiói inspirálták (95). Egy agyagban megmintázott, és csak fotókról ismert Krisztus-szobra (*Feltámadt Krisztus*) például érezhetően a 18. századi barokk szobrászat stílusának hatása alatt készült,¹² ezt a szobrot jóval később, 1982-ben apróbb, de

¹¹ Az egyik ilyen szobor fotója megjelent: O.M.Kir. Iparművészeti Iskola 1936/37–1940/41 tanéveinek története. Az Iparművészeti Iskola Évkönyve 1880–1941, Bp. 1942, 7–22. XXVII. t. felső kép (VI. évfolyam), XXVIII. t. középső kép (V. évfolyam).

¹² A szobor fotója megjelent: O.M.Kir. Iparművészeti Iskola 1936/37–1940/41 tanéveinek története. Az Iparművészeti Iskola Évkönyve 1880–1941, Bp. 1942, 7–22. XXVIII.t. jobb oldali kép (V. évfolyam), jóllehet az oszlopszerű test, és a lapos síkobból mintázott ruharedők a mintaképektől teljesen idegenek.

összességében mégis jelentős változtatásokkal kivitelezte (20. kép, ld. alább), amelyre az életmű kései szakaszának tárgyalásakor még visszatérünk. Több szempontból is hasonló az előzőhöz egy (valószínűleg gipsz) szobra, mely 1938-ban a Nemzetközi Caritas kiállításon lett kiállítva, és amelyet csak egy kiállítási enteriőr-fotó alapján ismerünk.¹³ Feltehetőleg ez is barokk minták alapján készült, és utólag ezt a szobrot is kivitelezte a művész a sopronhorpácsi templom számára (1972 előtt), ahol Szent Domonkost jelenítette meg a gyermek Jézussal (17. kép, ld. alább).

3. kép. Szakál Ernő: Önarckép, 1938.

Egy harmadik egyházi témájú szobrát (Szent János evangélista) szintén csak fotóról ismerjük.¹⁴ Ez a mű azért különösen jelentős, mert (jóllehet valószínűleg ugyancsak mintázással készült) a tömörszerűen zárt forma és a részletek geometrikus egyszerűsítése összességében egy közvetlenül kőbe faragott szobor benyomását keltyik. Ezen az alkotáson nem történeti mintaképeket fedezhetünk fel, hanem Simay korai geometrikus alkotásainak hatását. A tanulmányt önmagában a művész elszigetelt kísérletének is vélhetnénk, ha 1938–39-ből nem ismernénk egy sor, valószínűleg

¹³ -: Karitász-kiállítás. In: Magyar Iparművészet 1938. 179–180. fotó a 174. oldalon. A Kiállítás a Múzeum utcai gróf Károlyi Gyuláné-féle palotában volt.

¹⁴ A szobor fotója megjelent: O.M.Kir. Iparművészeti Iskola 1936/37–1940/41 tanéveinek története. Az Iparművészeti Iskola Évkönyve 1880–1941, Bp. 1942, 7–22. XXVIII.t. bal oldali kép (V. évfolyam)

gipszbe (ill. fába vagy kőbe) faragott érmet illetve plakettet, ahol a hildebrandi elvek és Simay művészetének áttételes hatása figyelhető meg (*Kosztolányi-érem, Jankovich-érem, Babits-érem, Irgalmas szamaritánus* (4. kép), *Jób, Szent Sebestyén, Makk István portréja, Női portré*¹⁵). Ez a műcsoport véleményünk szerint a magyar szobrászatot és éremművészetet nagyon hiányolt alkotásokkal gazdagította, még akkor is, ha a művész hamarosan egészen más irányban kezdett el tájékozódni. Ettől kezdve azonban Szakál Ernő a közvetlen faragástól (*taille direct*) és a hildebrandi elvektől már soha nem távolodott el.

4. kép. Szakál Ernő: Irgalmas szamaritánus, 1939.

A művész képesítő munkája, mely „a művészeti szobrászképzés mester-tanítvány szimbólum címet viselhette volna” (95.), kompozíciójában, figurafelfogásában, de még egyes részleteiben is meglehetősen emlékeztet Beck Ö. Fülöp 1933-as síremlékplasztikájára, melyet a Fellner család részére készített. Szakál Ernő életművében ez az egyetlen alkotás, amelyen a nagy szobrász hatása ismerhető fel.

¹⁵ Bizonyos érmeken (*Kosztolányi-érem, Babits-érem, Jób, Női portré*) a geometrikus stílizáltság nem jelenik meg, a hildebrandi elvek (a test rövidülésektől és takarásoktól mentes ábrázolása) azonban igen; ezek az elvek mutatóban már a korábbi *Ady-érmén* és a *Dance Macabre érmen* is felbukkannak.

5. kép. Szakál Ernő: Szent Ferenc a halaknak prédikál, 1939-40.

A következő (bár stílusában kevésbé egységes) korszakot a Római Ösztöndíj éve jelenti. Az itt készült művek egy része még egyértelműen az előző korszakhoz kapcsolódik. Elsőnek egy ülő Assisi Szent Ferenc szobrocskát mintáztott, amint a halaknak prédikál (5. kép).¹⁶ A kompozíció még egyértelműen az előző korszakhoz kapcsolható, és leginkább a Szent Sebestyén érem megoldásával állítható párhuzamba. Az ez után készült mandorla alakú *Pieta-relief*,¹⁷ a *Tékozló fiú hazatérését* ábrázoló dombormű (6. kép), valamint a *Szent Ferenc-érem* (98), bizonyos tekintetben már eltérő stílustörekvéseket mutat.

¹⁶ Önéletrajz 98. oldal. A gipszmodellje a fej kivételével elpusztult (ld. SZEM 10a., Dávid Ferenc jegyzéke Szakál Ernő szobrairól). A kompozíció még egyértelműen az előző korszakhoz kapcsolható, és leginkább a *Szent Sebestyén-érem* megoldásával állítható párhuzamba.

¹⁷ Ermöszt 1939/40 24. (a rövidítés feloldását nem sikerült megtalálnom a Lexikongyűjteményben). A mű hátoldalán a római hatóság plombája van (Dávid Ferenc információja).

6. kép. Szakál Ernő: A tékozló fiú hazatérése, 1939-40.

A lapos mintázású, rajzos megoldású érem párhuzamba állítható az „*Etelka 1938*” feliratú érmével (7. kép), amit az Önéletrajza alapján azonban leginkább 1939 nyarára datálhatnánk (96). Ennek megoldása nagyon emlékeztet Mikus Sándor érmeire, és elképzelhetőnek látszik az is, hogy ez az alkotása a negatívba vésés technikájával készült. Bár tanára, Reményi József révén ezt az eljárást akár első kézből is elsajátíthatta volna tanulmányai során, egyéb munkáin erre a megoldásra nem következtethetünk. Érmeinek nagy részét valószínűleg pozitívba véste (ha nem hasonló hatású mintázási eljárást alkalmazott). A Szent Ferenc-érmét is ilyen megoldásúnak véljük, ami ugya-

nakkor a *Tékozló fiú* és a *Pieta* reliefekkel is közeli párhuzamba állítható. Ez a fajta rajzos, részletező előadásmód azonban csak egy újabb kísérletező periódus a művész életében, Rómából hazatérve már egy egészen más jellegű stílus felé orientálódik. Itt érdemes azt is megjegyeznünk, hogy a *Tékozló fiú* és a mandorla alakú *Pieta* a kompozíció tekintetében sokat merített a román kori domborművekből, ami újra csak azt mutatja, hogy az egyházi témájú alkotásaihoz a fiatal szobrász mindig megpróbálta megkeresni a megfelelő művészettörténeti előképet, a műemlékek iránti érdeklődés újabb bizonyítékaként.

7. kép. Szakál Ernő: Etelka, 1938.

A római tartózkodás legjelentősebb tette azonban a *Szent Kristóf-szobor* kifaragása volt. Ez Szakál Ernő életművében is lényeges előrelépést jelenthetett, mivel tudomásunk szerint ez az első, közvetlenül kőbe vésott alkotása, amelyre azonban már évek óta készült. A szobor természetesen magán viseli egy ilyen vállalkozás „gyermekbetegségeit”. A művész ebben az alkotásában túl sok dolgot szeretett volna megmutatni. A Kristóf-figurában a michelangelói „*terribilità*” minden jellegzetessége benne van, amellyel még a lelógó drapéria síkja és a víz geometrikus stilizáltsága sem alkotna önmagában disszonanciát. A zárt körvonalat azonban a gyermek Krisztus kitárt karjai megbontják. Ezzel a megoldással talán a keresztre szeretett volna utalni a művész, de a hatás sokkal inkább zsánerszerű lett, Kristóf kézmozdulata alapján pedig a kis gyermekalak egyfajta „kesztyűsbáb”-jellegget kap, s mindezek jelentősen rontják az

összhatást. A szobrot azonban még így is szép és jelentős alkotásnak tarthatjuk, amely ma is eredeti helyén fogadja a Római Magyar Akadémia vendégeit.

8. kép. Szakál Ernő: Széchenyi, 1942.

A műelemzésbe azonban mindig kerül szubjektív elem, legjobb példa erre Dávid Ferenc eltérő értékelése: „A hatalmas erejű óriás szoros körvonalak közé zárt, vállán az apró Jézus-gyermek formája nyitott, ettől kifejező széttárt karjainak áldó mozdulata. Szent Ferenc és a feltámadott Krisztus szobrászi témája is a nyitott karok, az áldó, vagy magyarázó kéz drámája.”¹⁸

Mint említettük, a művész Rómából hazatérve, és a Képzőművészeti Főiskolára beiratkozva hamarosan újabb művészeti hatások alá került. Ezt az időszakot (1940–42) lényegében csak érmei alapján ismerjük, amelyet alapvetően határozott meg a Csúcs Ferenc – Boldogfai Farkas Sándor – Ispánki József – Madarassy Walter által képviselt erőteljes, új éremstílus, amely alól egy mindenre fogékony, saját hangját kereső művész aligha vonhatta ki magát. A stílusigazodást az is megkönnyíthette, hogy ebben az időszakban a mintázás mellett Boldogfai Farkas Sándor és Csúcs Ferenc is egyre gyakrabban készített pozitívba faragásra utaló érmeket. Szakál Ernő életművéből ide sorolható a *Szent László-érem*,¹⁹ a *Széchenyi-érem* (8. kép) és plakett, valamint a *Mens*

¹⁸ A soproni kiállítás elektronikus katalógusa, összeállította Dávid Ferenc, http://www.muzeum.sopron.hu/images/stories/hirek/2013/Szakal_Erno_életutja_kiallitas.pdf (letöltve: 2014. szeptember), 14.

¹⁹ Jóllehet Tompos Ernő Szigeti Istvánnak 1958-ban írt levelében ezt diákkori munkának tartja, ld. MTA Adattár, MDK-C-1-6/181.

agitat molem-érem²⁰. Bizonyára ide kapcsolható a soproni megbízásra 1941-ben készített Papp-Váry Elemérné, a Magyar Hísekegy költőjének emléktáblája,²¹ ami azonban a háború alatt elpusztult.

1942-ben Szakál Ernő hazaköltözött Sopronba, otthagyta a Képzőművészeti Főiskolát, amelyet a korábban említett lelki konfliktus mellett szimbolikus értékűnek is tarthatunk: a közel 30 éves művész immár befejezettnek vélte tanulóéveit, saját magát már kiforrott művészként határozva meg. A történelem úgy hozta, hogy autonóm művészként mindössze néhány év állt rendelkezésére egyénisége kibontakoztatására.

A fentebb említett (érem)művészek a kis méretű műveiken is olyan súlyos plasztikai hatást értek el, ami ezt a stílust különösen a korszak reprezentatív, heroizáló történelemszemléletének visszaadására tette alkalmassá. Az az enyhe stilizálás, amely egyrészt a „modernitás” érzetét, ugyanakkor pedig a történeti ábrázolásmódokra emlékeztető archaizálás hatását kelthette ezeken az alkotásokon a szemlélőben, még a hivatalos konzervatív művészetszemlélet számára is elfogadható, sőt idővel kívánatos lett. Nem véletlen, hogy az erőteljes, sommás, monumentális előadásmódot Szakál Ernőnél is elsősorban történelmi témájú érmein láttuk eddig, de az 1942–47 közötti, most tárgyalandó időszakban is kizárólag az ilyen jellegű művein alkalmazta, immár nagy méretben. Ebben a stílusban valósult meg a soproni megrendelésre készített 1943-as *Lackner Kristóf-dombormű* (9. kép), valamint az ugyanebben az évben a városvezetés által terfbe vett szoborcsoport egyetlen, részben kifaragott alkotása, a *Városvédő* páncélos szobra is.²²

A Lackner-domborművel kapcsolatban hívta fel a figyelmemet Dávid Ferenc arra, hogy nem elhanyagolható jellegzetesség az, hogy Szakál Ernő díszítőszobrásznak készült, amely természetesen már a képzés során is eltért a (képző)művészeti oktatástól. Művészetének sajátosságai tehát ezáltal is magyarázhatók és magyarázandók. Szakál díszítőszobrászi fölkészültsége Dávid Ferenc számára különösen a *Lackner Kristóftábla* kitűnő ornamentális kompozíciójában tűnik föl.

²⁰ Ugyan Tompos ezt 1938-ra datálja, azonban nála több hibásnak tűnő keltezés is előfordul. Az érem stílusa annyira eltér az 1938-as alkotásoktól és annyira közeli az említett stíluskörhöz, hogy inkább az 1940-es datálást véljük valószínűnek.

²¹ *Csipkés Kálmán*: Újabb soproni műalkotások. I. Papp-Váry Elemérné emléktáblája Sz. 6 (1942), 223–224.

²² –: Még mindig nem érkezett meg a várkerületi szobrok anyaga. Sopronvármegye 1943 aug. 27. A város a Mária szobor környékére három szobrot akar készíttetni Szakál Ernő szobrászművésszel. Az egyik szobor egy barátot, a másik egy katonát, a harmadik a polgár képét elevenítené meg. Az Önéletrajz szerint (99–100) a Várkerület üttrendezési tervei előirányozták az Előkapu és a Mária szobor térségében három szobormű létesítését, a „Városvédő” a „Polgár” és a „Krónikás” szobrárt, az ehhez kapcsolódó vázlatait a budapesti zsűri is jóváhagyta. Egy későbbi forrás úgy tudja, hogy a három szobor a munkás, a polgár és a katona, ld. *Szabó Jenő*: Emlékezés Heimler Károlyra. Sz. 23. (1969), 194. A „Krónikás” és a barát bizonyára ugyanazt a figurát jelölte. A katona a „Városvédő”-vel lehet azonos, amelyből később a „Munkás” szobrárt faragta Szakál Ernő, a koncepció változásával. A kései híradás mindezeket az információkat összekeverhette.

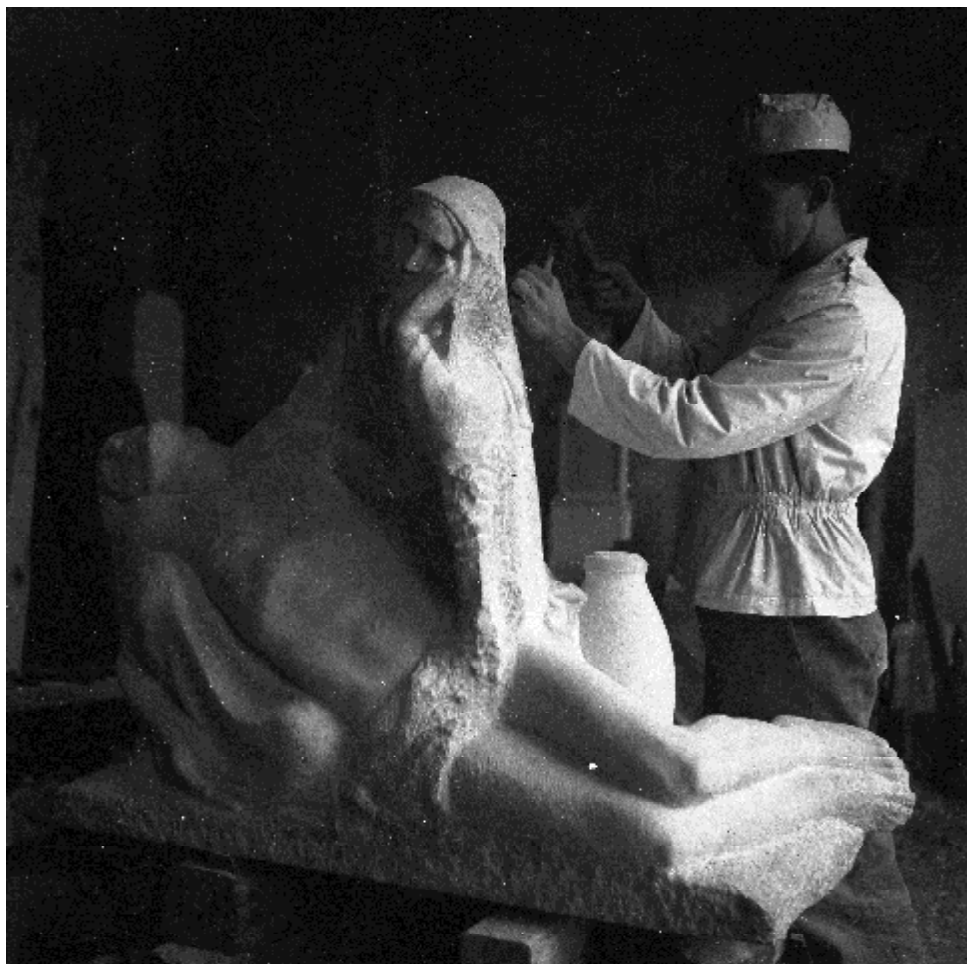

9. kép. Szakál Ernő: A Lackner Kristóf-emléktábla agyagmodellje, 1943.

Az ebben az időszakban készített egyéb művek többnyire vallásos tematikájú alkotások, amelyek ugyanúgy régebbi korok művészetéhez nyúlnak vissza, mint az Iparművészeti Iskolában készített egyházi tárgyú vázlatok. Bár stílusukban nem egységesek, együtt mégis eltérnek a történelmi témájú alkotások jellegzetességeitől. A legkorábbi ezek közül az a *Szent Ferenc-szobor*, amelyet csak a *Magyar Iparművészet* 1942-es számában megjelent, a figura fejét ábrázoló fotóról ismerünk.²³ A kompozíció egészének ismerete nélkül, pusztán a finoman, érzékenyen mintázott vagy faragott fej

²³ Magyar Iparművészet 1942, 39. oldalon a jobb alsó kép.

alapján az előképekről nehéz volna nyilatkozni, bár valószínűleg ezt is a barokk művészetben kereshetjük. Még ugyanebben az évben faragja ki azt a *Pietát*, amely a soproni Schármár család síremlékén (10. kép) kerül elhelyezésre²⁴.

10. kép. Szakál Ernő a Schármár-síremlék Pietáját faragja, 1942.

A finom, gondos faragás rokonítható az előző művel, bár itt a minta valószínűleg az érett reneszánsz lehetett. A klasszikus gúla-kompozíció és az érzelmek visszafogott megjelenítése is ugyanebbe az irányba mutat. Mária kézmozdulata egy, a fotóhagyatékban fennmaradt, valószínűleg valamivel korábbi domborművén már megjelenik, azonban itt még tovább gazdagodik azáltal, hogy a fájdalmas anya halott fiának a ke-

²⁴ Csipkés Kálmán: Szakál Ernő legújabb műalkotásai. In: SSz. 8 (1944), 33–36.

zét szorítja arcához. Közvetlen előképet a szoborhoz nem sikerült találnunk – magához a kompozícióhoz számos példát lehetne idézni –, a kézmozdulat legközelebbi párhuzamát azonban Cosimo Tura egy 1460 körüli *Pietáján* (Velence, Museo Correr) véltük felfedezni.

11. kép. Szakál Ernő: A Taizs-síremlék agyagmodellje, 1943.

A következő évben állítják fel a szintén soproni Taizs család síremlékét (11. kép) díszítő, Mária megkoronázását ábrázoló reliefet.²⁵ A mintakép itt is a reneszánsz, de az érett szakasza helyett inkább a korai fázis, talán még korábbi részletmegoldásokkal együtt.²⁶ Az 1946-ban a soproni Jehn Patika falára készített *Gyermekeit istápoló anya* (12. kép) (181) pedig már egyértelműen a klasszikus île-de-france-i gótika kapupillér-Madonna szobraira vezethető vissza. Megfigyelhető tehát, hogy a művész időben visz-

²⁵ Uo.

²⁶ Nem tudunk semmit azokról a tervekről, amelyet 1943-ban készített egy nagyobb Madonna-szoborhoz, melyet a város a Bécsi-kapunál lévő útelágazásnál szándékozott felállítani. Ld. *Endrédi Zoltán Sándor*: Boldogasszony Sopron felett. Sopron, 1948, 29.

szafelé haladva járja végig a művészettörténeti korszakokat a mintaképek kiválasztásához, még jóval azelőtt, hogy a megbízások hiánya és a háborús károk miatt érzett aggodalom a műemlék-restaurálások irányába terelte volna pályáját. Ez utóbbi két művén már nem is a technikai színvonalat vagy a kompozicionális megoldások eredetiségét kell elemeznünk, hanem azt, hogy a történeti mintaképek hogyan alakulnak át a művész keze nyomán sajátos, egyedi jellegzetességű művekké.

12. kép. Szakál Ernő: A soproni Jehn-patika szobra, 1946.

Ebből az időszakból csak egy érmét ismerjük (*Soproni Munkahét*, 1943), a csak heraldikus elemeket tartalmazó plakett elemzése azonban elsősorban nem a művészettörténész feladata, csakúgy, mint a pusztán feliratos emléktábláké sem, amelyek első példája is ebben az időszakban készült (Kolbenheyer Mór, 1942). Csak említésből tudunk egy Krisztusfejet ábrázoló plakettjéről, valamint Bögöthy Lajos emlékérméről.²⁷

²⁷ Csatkai Endre: A Képzőművészeti Kör 33. kiállítása, Új Sopronvármegye, 1943. szept. 7.

Mint láttuk, a művész már diákkorában részt vett egy szobrával egy kiállításon (Nemzetközi Caritas kiállítás, 1938), és természetesen a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasainak szokásos tárlatán is (98). Rendszeresen azonban csak hazatérte után kezd kiállításokon szerepelni.²⁸ Ez főként az 1945 előtti időszakra értendő, de egy-egy tárlatra időnként később is küld be alkotásokat.²⁹ Külön kell természetesen említenünk az életmű-kiállításait, ahova többnyire azonban mutatóban műalkotásaiból is bekerült egy-egy válogatás.³⁰

Visszatekintve az alkotói pálya első felére, azt látjuk, hogy Szakál Ernő alkotói tevékenysége tulajdonképpen már a tanulóévektől kezdve kétféle művészeti igazodást mutat: a hivatalos elvárásoknak és megrendeléseknek megfelelni igyekvő, a művészeti közéletben részt vevő, valamint a kontemplatív, lírai irányultságú, a belső ösztönzése alapján alkotó művészet. A polgári beállítottságú művész felfogásától azonban sem a két világháború közti korszak konzervatív, klasszicizáló művészetszemlélete, sem a heroikus, reprezentatív történelmi megjelenítés nem állhatott túlzottan távol, annál is inkább, mert mindez tiszteletre méltó mesterekhez, és tehetséges idősebb kortársaihoz kötődött. Ugyanakkor azt látjuk, hogy alkotának és művészi alázatának sokkal inkább megfelelt egy historikus, művészettörténeti jellegű formanyelv, amelyet leginkább a privát és egyházi megrendelésekben, valamint saját kedvtelésére készített munkákban tudott érvényre juttatni. A szocialista realizmus vulgáris művészetfelfogása, kötelező direktívái, mint általában az érett művészektől, bizonyára tőle is távol állt. Ilyen körülmények között a kétfajta alkotói én még inkább szétválhatott egymástól. Az első műemlék-restaurálási feladatok nyomán az is nyilvánvalóvá válhatott a művész számára, hogy a tudományos feladatok a szemléletének megfelelő alkotások megvalósítására is lehetőséget nyújtanak, anélkül, hogy mindez kiváltaná a hatalmi elit rosszallását.

²⁸ A MTA Lexikongyűjteménye alapján az alábbi helyeken: Soproni Képzőművészeti Kör 30. kiállítása. 1940. máj.: Tanulmányfej, gipsz; A magyar művészetért. Műcsarnok, 1940. dec.15. – 1941. jan. 12.:Szent Ferenc, érem; Szent Sebestyén, érem; Magyar Egyházművészeti Kiállítás, Nemzeti Szalon, 1941. febr. 15. –márc. 9.: 27. o. 209. tétel Assisi Szt. Ferenc, bronz 100 P.; *Csatkai Endre: A Képzőművészeti Kör 33. kiállítása*, Új Sopronvármegye, 1943, szept. 7.: „Egy finom fej; Csodálatos tömör fogalmazású Krisztusfej (plakett); Bögöthy Lajos gyönyörű emlékérmé”; Széchenyi érmek.

²⁹ Dunántúli Képzőművészek Kiállítása 1958, Székesfehérvár, István Király Múzeum Közleményei D sor 14.; Ilike másféléves, márvány, 20; Széchenyi plakett, bronz, 7; Olvasó férfi, plakett, ólom, 14.; V. Északdunántúli Képzőművészek Kiállítása, Bp. 1970, Műcsarnok: Mikoviny I–II. bronzérem, átm. 5 cm; *Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1974-ben és 1975-ben*, SSz. 30 (1976), 266.; 1975: A Felszabadulás Emlékére rendezett Kiállítás a Festőteremben. 10 meghívott művész, köztük Szakál Ernő is.

³⁰ *Rácz E.: Műterme az egész ország. Szakál Ernő szobrászművész kiállítása*, Kisalföld, 1971. máj. 22. A soproni Festőteremben, Mühl Aladár festőművésszel együtt: Néhány portré a kiállításon, ezek közül a két legszebb a Nagymama és az Ilike; (*környe*): Szobrászművész és restaurátor kiállítása a Salamon-toronyban, Magyar Nemzet, 1971. júl. 29.: Érmek, plakettek és kispasztikák is; *n.gy.: Soproni napok Tokajban*, Kisalföld, 1972. ápr. 25. A „Tokaji Tavasz” c. rendezvénysorozat keretében júniusban nyílik kiállítása (jún. 8., érmeit, kispasztikáit és rajzait is bemutatta)

Entz Géza: Életút-életmű (Szakál Ernő kiállítása) SSz. 42 (1988), 172–175. 1987 dec 4. – 1988 febr. Országos Műemléki Felügyelőség Székházának aulájá Bp. I. Táncsics M. u.1. Győri Városi Könyvtár, 1989 okt. 31. – nov 24. „Szakál Ernő életútja-életműve”: Életmű-kiállítás. Kisalföld, 1993. júl. 13. 6. A mester 80. születésnapjára, Dávid Ferenc nyitja meg.; *Timon Kálmán: Szakál Ernő (1913–2002) szobrász, restaurátor emlékkiállítása. Régi-új Magyar Építőművészet*, 2009, 61 p.

Itt érdemes megemlítenünk röviden a díjait is, amelyeket nem a művészeti tevékenységéért kapott: *Hamar Imre: Szakál Ernő Munkácsy-díjas, Művész*, 1969 okt., 36.; *Művészet*, 1972. máj. 30.; (A Munka Érdemrend ezüst fokozatát nyerte el); Szakál Ernő köszöntése [Műemlékvédelem Európa-díj]. *Műhely*, 5, 1982, 2. 35.

13. kép. Szakál Ernő: A Munkás. Sopron, 1949.

Az 1947–56 közti időszakban két szobra született, városi megrendelésre. Az elsőre ő maga tett javaslatot, hogy a műhelyében kinagyolva álló, a háború alatt kissé megsérült *Városvédő* kőtömbje ne vessen kárba (182). A *Munkás* (1949, 13. kép) otromba nadrágba bújtatott szobra, kissé heroizáló megjelenítése ellenére is magán viseli a klasszikus szobrászat humanizmusát, a kalászköteg geometrikus stilizáltsága pedig még némi modernitást is csempész az alkotásba. Az egyszer már munkába vett kőtömbhöz a művész érzelmileg is kötődhetett, melyből azonban annak adottságait figyelembe véve egy új, teljes értékű kompozíciót kellett kibontania, ami egy igazi, lelkesítő *alla prima* szobrászati feladat lehetett számára. Ennek során akár a Michelangelo Dávidját „rejtő” kőtömb kihívása is eszébe juthatott a művésznek. Az a tény, hogy a szoborhoz maga Szakál Ernő állt modellt, ugyancsak azt bizonyítja, hogy a feladatot nagyon komolyan vette. Ezzel kapcsolatban érdemes a már egyszer hivatkozott köszöntő vers újabb strófáját idéznünk:

Igaz, egyszer – még ifjú éveimben –
Titokban modellt állottam magamnak,

Mikor a Munkás kőszobrát faragtam.
Jelkép – nem más – a Tűztorony tövében.
Hogy én volnék, nem tartja senki számon,
Bárki lehetne... bárki, aki munkás!³¹

A szintén ebben az évben faragott Kellner Sándor szobor, valamint a feltehetőleg a MÉMOSZ székházra szánt dombormű vázlata már azt mutatja, hogy az ugyanolyan elvárások alapján készített újabb feladatok a művészt már egyáltalán nem hozták lázba. Szerencsésebb városi megbízatás volt *Goldmark Károly zeneszerző emléktáblájának* megvalósítása (1955),³² mert a téma megengedte a klasszikusabb felfogású kivitelezést. A bronz tondóban elhelyezett profilportré egyben a korszak éremművészeti alkotásaihoz is átvezet.

Az ismertetést még egy 1946-ban készült plakettel kell kezdenünk (Soproni Őszi Vásár), ami feltehetőleg a megrendelők zavaros ikonográfiai irányelvei hatására készült. A központi nőalak még az előző korszak szellemében fogant, s ha csak ez szerepelne az alkotáson, azt egészen kiváló munkának tekinthetnénk. A hivatalos elvárások megváltozását egy sor, lélektelen, sematikus alkotáson kísérhetjük nyomon (*MKP II. Megyei Kongresszusa, MKP III. Megyei Kongresszusa*³³, *Soproni Úszó Egyesület, Sztálin*). A korszak éremművészeti terméséből azonban határozottan kiemelkedik minőségével két munka. Az 1949-ben készített *Szabadművelődési plakett* ülő, olvasó, félmeztelen munkásfiguráját a művész az említettektől eltérően pozitívba vésve valószínűsítette meg, az ovális felületbe való komponálást a legmodernebb éremművészeti elvárásoknak megfelelő igényességgel oldotta meg a részleteket gondosan kidolgozva, ami alapján arra következtethetünk, hogy az alkotás a *Munkás szobrával* egy időben készülhetett.

Ennél is jelentősebb azonban az 1950-ben mintázott *Mikoviny Sámuel-émlékem* (14. kép), amely a magyar éremművészet legnemesebb hagyományainak figyelembevételével készült. Az éremről senki sem mondaná meg első ránézésre, hogy a jelzett időszakban készült; az előlap kompozíciójában benne van Beck Ö. Fülöp Mikes-érme (1908), és még inkább Madarassy Walter Bolyai Farkas-érme (1934). Még érdekesebb a hátlap megoldása, amely Kaspar David Friedrich egyik legismertebb festményét, a *Vándor a ködtenger felett* (1818 körül, Hamburg, Kunsthalle) címet viselő művét idézi meg, a táj olyan festői megmintázásával, ami ritka a magyar éremművészetben.³⁴ Az előlap minden további nélkül beilleszthető az 1940-es évek stílusorientációjába, a hátlap pedig a művész historikus szemléletébe. A mű összességében pedig az 1950-es évek hazai éremművészetének kiemelkedő darabjaként tartható számon. Külön kell

³¹ Sarkady Sándor: A kőfaragó monológia – Szakál Ernőnek – In: Kisalföld, 1993. júl. 17., 13. (köszöntő oldal)

³² Radó Ferenc: Soproni zenei élet a felszabadulást követő 10 évben, SSz. 10 (1956), 367. (Goldmark Károly új emléktáblája Soproni lakóházán).

³³ A munkás, a paraszt és az értelmiségi szimbolikus szövetségének kompozíciójához analógiaként említhetnénk David *Labdaházi esküjének* (1789) központi alakjait, valamint Füssli *Rütti-i esküjét* (1780), a sematikus, elnagyolt ábrázolásmód azonban sokkal inkább arról tanúskodik, hogy a klasszikus mintaképek toposzá válása már egy korábbi időszakban megtörténhetett, és a művész csak a kapott direktívákat valószínűsítette meg alkotásán.

³⁴ Elképzelhető azonban, hogy mindez csak véletlen. Dávid Ferenc hívta fel rá a figyelmet, hogy Friedrich abban az időben még nagyon ismeretlen volt.

megemlítenünk még a Schulek János emlékére 1954-ben készített érmet a visegrádi palota udvarának képével, azonban nem különleges minősége miatt (bár jó kompozícióról és gondos kivitelezésről van szó), hanem műemlékvédelmi témája miatt.

14. kép. Szakál Ernő: Mikoviny Sámuel, 1950.

A korszakban készült egyházművészeti (*Szent Mihály, Lisieux-i Kis Szent Teréz és Szűz Mária szobrok*) és privát (*Ilike portréi*) alkotásokról sajnos a szerzőnek hiányos képe van.³⁵ A soproni Szent György templomba 1948-ban készített stáció-reliefjei (15. kép) alapján azonban azt a következtetést lehet levonni, hogy a hivatalos megbízások során a körülmények és az érzelmi érintettség miatt érzett időleges fellelkesültségtől eltekintve a művész az egyéni művészeti törekvéseit továbbra is (sőt egyre inkább) a restaurálási munkák során adódó historikus feladatokban látja megvalósíthatónak. A gótikus és barokk elemeket is viselő templomba olyan stációsorozatot tervez, amely egyik művészettörténeti stílustól sem idegen: a kompozíció inkább az archaikusabb, különálló figurákból alkotott térszervezést mutatja, a drapériák impulzív kezelése pedig egyaránt idézi a későgótika és a késő barokk jellegzetességeit. A háttér jelzészzerű, semleges geometrikus megoldása ugyanakkor diszkréten az alkotások készülésének korára utal. A tondókba való komponálás rokonítható a *Goldmark-emlékmű* felfogásával is, mely szerint a művész ösztönösen még inkább a művek alapsíktól való elkülönülését, az autonóm jelleget szeretné hangsúlyozni.

³⁵ Ld. SZEM 10a. (Dávid Ferenc jegyzéke Szakál Ernő szobrairól).

15. kép. Szakál Ernő: A soproni Szent György-templom egyik Stáció-domborműve, 1948.

Az 1956 utáni időszakot a művész életművét tekintve már nem érdemes további periódusokra bontani. A szigorú direktívák megszűnése, illetve fellazulása, és az új szakmájában tapasztalt egyre növekvő elismerés Szakál Ernőt valószínűleg egyre inkább arra készíteti, hogy feladja a hivatalos megbízások és személyes ügyként kezelt egyházi felkérések közti eltérő attitűdöt. Erre a legjobb bizonyíték a 60-as évek elején városi felkérésre készített *Berzsenyi-* (1961) (190) és *Pap Károly-emléktábla* (1962),³⁶ valamint a sopronhorpácsi templomba faragott stációi (1963, 16. kép) hasonló szellemű megvalósítása. A közös ezekben az alkotásokban leginkább az, hogy a korábbi emlékmű- és stációdomborművekkel szemben itt nem a faltól való elkülönülését, hanem a síkból faragott mélyreliefek révén azzal való egyneműségét igyekszik hangsúlyozni. A domborművek mindegyik esetben a kő síkjába alig bemélyedve jelennek meg, de természetesen a legközvetlenebb módon, szinte csak a felületbe vésett vonalhálóként a személyesebb indíttatású stációreliefeken. A Berzsenyi-emléktáblán még arra is lehetősége nyílik, hogy a konvencionális portré helyett a költészet szimbólumait jelenítse meg. A stáció-reliefek ikonográfiai előképei változatosak, de kompozíciójukban többnyire korai (román, gótikus) előképeket idéznek, időnként azonban feltűnően modern vonásokkal.

³⁶ –: Pap Károly emléke, *Esti Hírlap*, 1962. okt. 10. 2.

16. kép. Szakál Ernő: Stáció-relief. Sopronhorpács, 1963.

Ebben az időszakban készült még *Bella Lajos emlékműve*³⁷ (1957, *Önéletrajz* 188.), a *Paur Iván-emlékmű* (1967, *Önéletrajz* 194.) és a *Lenin-emléktábla* (1970)³⁸, egy székesfehérvári *Igazság szobor*,³⁹ valamint számos, csak feliratot viselő emléktábla (198).

A művész legkésőbbi munkáit két emlékcsoport alkotja: öt szobrászati alkotás 1972 előttről⁴⁰ a sopronhorpácsi templomban (17–19. kép), valamint a Katolikus Konvent megbízására a *Feltámadott Krisztus-szobor* (20. kép) tervezése a Szent Mihály temetőbe, melyet Baranyai László kőfaragómester kivitelezett 1982-ben.

³⁷ A Sopron-Burgstall vaskori erődítését elsőként ásató régész emlékművét a tevékenységét szimbolizáló vaskori urnával, szigorú értelemben nem tekinthetjük szobrászati alkotásnak.

³⁸ *Udvardi Gyöngyi*: „Lenin velünk van”. Centenáriumúnnepségek Sopronban, Kisalföld, 1970. ápr. 23. (A Sopron városi és járási Pártbizottság székházán Lenin emléktáblát avattak.)

³⁹ *Fitz J. – Csáka L. – Papp I.*: Székesfehérvár, Bp. 1966. 143. Walch Tamás háborúban elpusztult szobra helyére készített új *Igazságot* ábrázoló szoborművet.

⁴⁰ A Szent Pétert és Pált ábrázoló oltárretabulum – felirata szerint – a vértanúságuk 1900. évében készült, azaz 1967 körül.

17. kép. Szakál Ernő: Szent Domonkos a gyermek Jézussal. Sopronhorpács, 1972. előtt

18. kép. Szakál Ernő: Kriszus a kereszten. Sopronhorpács, 1972. előtt

19. kép. Szakál Ernő: Oltárretabulum. Sopronhorpács, 1967.

A sopronhorpácsi templomba készült szobrokat a művész nem említi Önéletrajzában, így tulajdonképpen sem a készülésük idejéről, sem körülményeiről nem rendelkezünk pontosabb információkkal. Az öt alkotás közül egy azonban mind térbeli elhelyezésében, mind stílusigazodásában, mind pedig valószínű eredetében elkülönül a többitől. Míg ezek előképei koraközépkori és román kori minták és egymás közelében (a diadalív két oldalán, valamint a déli kápolna keleti falán, közel a diadalív déli falához) vannak a templomban elhelyezve, addig a *Szent Domonkos a gyermek Jézussal* szobor (17. kép) az északi falon, a bejárat közelében magányosan áll. Előképe is leginkább a barokk szobrászatban kereshető, és mint korábban említettük, eredeti példánya valószínűleg szerepelt 1938-ban a Nemzetközi *Caritas* kiállításon. Ebből a két szempontból a *Szent Domonkos* sokkal inkább az 1982-es *Feltámadott Krisztussal* (20. kép) állítható párhuzamba. Azzal ellentétben itt azonban csak a *Caritas* kiállításon készült enteriőr fotót ismerjük, ami éppen csak annyira elég, hogy a két kompozíció hasonlóságát megállapítsuk, a részletesebb összehasonlításhoz azonban kevés. A művész a szobron a két szereplő bensőséges kapcsolatát hangsúlyozta, amelyhez a barokk előképek lehettek a legalkalmasabbak. A lapos síkokra bomló ruhadredők, a kötélöv és a visszahajtott ruhaujj ugyanakkor egyfajta rajzosságot adnak a műnek, ami közelíti ezt a művésznek a templomban lévő többi alkotásához is.

A hasonló korú előképek ellenére azonban a többi alkotás sem tartozik szigorúan egybe. Mindössze a diadalív két oldalán lévő szobrokról mondható el, hogy egymás párdarabjai, a mellékkápolnában egymás alatt ill. fölött lévő (fa) feszület (18. kép) és (kő)oltárretabulum (19. kép) stilisztikailag és anyagában is eltér nemcsak egymástól, hanem a diadalív közeli falszakaszán elhelyezett szobortól is. A stílusbeli és technikai különbségek ugyanakkor nem feltétlenül utalnak nagyobb időbeli különbségekre. Ezek az eltérések ugyanis a művész művészettörténeti tanulmányaiból is származhatnak. Lehetséges, hogy oltárképeknek a legkorábbi, bizánci mintákat tartotta alkalmasnak, feszületnek ugyancsak a legkorábbi, koraközépkori példákat, mint pl. a Gero-kereszt, konzol- (illetve pillér-) szobrok viszont csak az érett romanikából ismertek.

A Máriát és a templom védőszentjeit, Pétert és Pált ábrázoló oltárretabulum (19. kép) stílusában mindenképpen felfedezhetünk bizánci előképeket, különösen Mária alakjában, akinek már sajátos, *orans* kéztartása is jellegzetesen bizánci ikonográfiai típus. A Mária-ábrázolás azonban még részleteiben, pl. a redőkezelésében is bizánci előképeket mutat (ld. többek között a konstantinápolyi reliefet a Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz gyűjteményében). A relieftechnikából következően ugyan az oltárretabulum rokonítható a stációreliefekkel is, amelyektől mindössze négy év választja el, mintaképei és részletmegoldásai tekintetében a két mű teljesen eltér egymástól.

Az alkotások közül kétségkívül a feszület (18. kép) mondható a legegényibbnek, és az eltéréseket itt a nyersanyag kívánta technika is magyarázhatja. A feszületek később is gyakran készültek fából, a rendkívül egyszerűen, simán, anatómiai részletek különösebb hangsúlyozása nélkül faragott vékony test azonban mégis leginkább a koraközépkori mintaképeket idézi. A szobor ugyanakkor azonban egy tudatos geometriai sematizációt is magán visel, ami az életműben csak a tanulóévek alatt, Simay mester

hatására fordult elő, és ez olyan modern jelleget kölcsönöz itt is a szobornak, ami tulajdonképpen felül is írja az archaikus előképet.

A diadalív két oldalán álló *Szent József a gyermek Jézussal* és a sebeit mutató *Jézus Krisztus konzolszobor* tehát egységes stílusban, egy időben készült, ami természetesen kézenfekvőnek tartható. Mintaképként itt a román kori pillérszobrokat, de a klasszikus nyugalmat sugárzó alkotásokat figyelembe véve még inkább a korai klasszikus gótika kapuzatainak szobrait nevezhetjük meg. A gyermek Jézus ábrázolása ugyanakkor sokkal inkább a későrómai plasztikát idézi fel, aminek az lehet a reális magyarázata, hogy a művész nem talált megfelelő mintaképet a követendő időszak ábrázolásai közt. Mindenesetre a két – lényegében egy tőről fakadó – stíluskorszak jellegzetességeit együtt idéző szobor semmilyen disszonanciát nem okoz a mű egységében. Amennyiben a két alkotás nem a helyi megrendelők elképzeléseihez igazodott, úgy a Jézus életének két végpontjából, gyerekkorából és feltámadásának idejéből vett jelenetet tekinthetjük a művek „programjának”.

20. kép. Szakál Ernő: Feltámadt Krisztus. Sopron, 1982.

Dávid Ferenc hívta fel a figyelmemet arra, hogy a szobrok a kváderekből épült későromán templomba belesimulnak, s ezzel mintegy megismélik a szobrászat és építészet kőfaragásból eredő bensőséges középkori egységét. A középkori kőfaragó-etikára, a hit és munka viszonyára vonatkozóan írásaiból, beszélgetéseiből sokat lehetne idézni. A másik észrevétele pedig a hosszú ideig szobrot nem, vagy alig faragó művész kései letisztultsága.

A soproni temető *Feltámadt Krisztus szobrán* (20. kép) viszont Szakál Ernő művészi pályájának két végpontját tanulmányozhatjuk, hála a bő negyven évvel korábban készült agyagvázlat fennmaradt fotóinak. A művész látszólag keveset módosított az eredeti elképzelésén, és inkább csak apró részleteken változtatott, mégis a fiatalkori, szertelen kompozícióból egy érett műalkotás született. Az V. évesen készített vázlatot tulajdonképpen egy 18. századi barokk stílus tanulmánynak tekinthetjük. A szenteket idéző extatikus arckifejezés és kéztartás és a görcsösen kapaszkodó lábfejek, valamint a próféták ábrázolásain megjelenő egzaltált hajviselet azonban a témától teljesen idegen volt. Nem véletlen, hogy a megvalósult szobron a művész mindezt megpróbálta mérsékelni ill. kiküszöbölni. A Greco-szerűen megnyúlt test, és a ruha redőinek különös kezelése, valamint az inkább gótikusan mint barokkosan lobogó köpeny is teljesen stílusidegen volt. A kései alkotáson Szakál Ernő a barokk jellegzetességeket lényegében eltüntette, és inkább a statikus, szimmetrikus megjelenés irányába módosította az eredeti vázlatot. A megnyúlt, oszlopszerű test és a magasba emelt karok adottságait is rendkívül szerencsés módon tudta kihasználni, apró változtatásokkal Krisztus testét egy kereszthez tette hasonlatossá. A köpeny és a ruha eltérő redőkezelését egységesebbé tette, az előbbi ívét mérsékelte, az utóbbinak pedig hangsúlyos kanellúra szerűséget adott, miáltal a figura oszlopszerűsége még hangsúlyosabbá vált. A szobor monumentalitása és hieratikus jellege tökéletesen megfelel a témának és az alkotás kontextusának, a csöppet sem erőltetett modernitása a kor követelményeinek, mégis kissé mintha idegenül állna Szakál Ernő életművében. Az életmű belső fejlődése alapján úgy véljük, hogy ha nem egy korábbi tanulmányát látta volna a művész a célra a legalkalmasabbnak, egészen más, líraibb, bensőségebb, a történeti ábrázolásokból többet idéző műalkotás született volna.

Szakál Ernő autonóm plasztikai munkásságát a műemlékvédelem területén végzett impozáns tevékenysége kétségkívül elhomályosította és háttérbe szorította a művészettörténeti kutatás számára. A tanulóévei után szinte rögtön pályát módosító szobrász képe nyilvánvalóan senkit sem ösztönzött a tudományos feldolgozásra, jóllehet szülővárosa szinte a pályája kezdetétől autonóm művészként tekintett rá. Az évforduló kapcsán újra ráirányuló figyelem remélhetőleg változtatni fog ezen az egyoldalú megítélésen, és önálló alkotótevékenysége is az őt megillető helyre fog kerülni a magyar művészet történetében.

MŰHELY

MRÁV ZSOLT

Felicissimus.

Egy scarbantiai Dalmáciában

A spliti Horvát Régészeti Emlékek Múzeuma (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika) római gyűjteményének 2009-ben kiadott kiállítási katalógusában a 302. tételszámon egy Niskoban talált római oltárkő szerepel (ltsz.: 7130), amelynek állítója egy Scar(a)bantiából származó férfi volt.¹ A felirat jelentősége, hogy az állító origójának feltüntetésével a római kori Scarbantia (Sopron) nevét tartalmazó egykorú epigraphiai forrásaink száma eggyel szaporodva tízre növekedett. A felirat T. Šeparović és N. Uroda által jegyzett *editio princeps*e több olvasati hibát, elírást tartalmaz és nem történt meg a felirat értékelése sem. Érdemesnek látszik ezért az oltár újraközlése és feliratának Scarbantia szempontjából való részletesebb elemzése.

1. kép Nisko (Dalmatia). A scarbantiai Felicissimus oltárának fotója (Šeparović – Uroda 2009 után)

¹ Tomislav Šeparović – Nikolina Uroda: Ancient Roman Collection of the Museum of Croatian Archaeological Monuments (a Selection). Split 2009, 129 no. 302. A felirat nem került felvételre a L'Année épigraphique 2009-es kötetébe.

A szakrális indíttatású feliratot egy kisméretű mészkő oltár hordozza, amelynek koronája és abacusának mindkét széle letörött. A crepido jobb alsó sarka is hiányzik, a bal felső éle pedig erősen csorbult. Az oltár közölt méretei: m.: 36 cm; sz.: 22 cm; v.: 13 cm (*I. kép*). Feliratát kevésbé gondosan vésett betűkkel írták, amelyek magasságát nem közölték. Ligatúrák és szóelválasztó jelek nincsenek. Az oltár feliratának kiadói az alábbi olvasatot tették közre:

. . . ICI . . . |SIMVS SC|ARABAN|TIA VOTV|M LIBENS | POSVIT ET IVLIAE |
MAXI|MAE . . .

A javaslat nem adta meg az állító nevét, holott az teljes biztonsággal meghatározható. Az ...ICI.. névtöredék után ugyanis egy S is látszik, amely segítségével a cognomen [- -]icissimus formában olvasandó. Ez pedig csak egyetlen cognomenre egészíthető ki (ld. alább). Nyilvánvaló az is, hogy a 7. sortól feltüntetett ET IVLIAE | MAXI|MAE szöveg tévesen került az olvasatba, mivel a felirat fotóján ennek semmi nyoma nem látszik. Ugyanebben a szövegbeosztásban végződik azonban a katalógus 300. számú sírsztéléjének a felirata, ezért valószínű, hogy figyelmetlenségből innen került a szövegrész a 302-es felirat végére.

Mindezen problémákat figyelembe véve a közölt jó minőségű fotó alapján a következő módosított olvasat adható:

[- - -]
[. . Fel]icis- //
simus Sc-
araban-
5 tia votu-
m l^ri¹bens
posui^rt¹.

A 6. sorban I helyett T, a 7. sor végén pedig T helyett E betűt véstek.

Az invocált istenség neve a teljesen megsemmisült corona homlokzati oldalán lehetett. A rendelkezésre álló hely kis mérete miatt itt csak egy rövid vagy erősen rövidített istennévvél számolhatunk. Az állító nevét részben az abacus homlokzati felületére, részben az oltártörzs első sorába véstek. Gentiliciumát – ha egyáltalán feltüntették – csak egy- vagy kétbetűs rövidítésben írhatták. Cognomene kétség kívül a latin Felicissimusra egészíthető ki, mivel ez az egyetlen ismert [- -]icissimus-ra végződő név.² A cognomen Scarbantiában ugyan nem fordult még elő, de a közeli Levélről (TRH 43) és Savariából egyaránt adatolt (CIL III 4166 = RIU 27 = LapSav 67).³ Az állító praenomene számára nem maradt hely, amely a felirat írásképével és betűinek formájával összhangban az oltár 3. századi keltezését sugallja.

² András Mócsy et al.: Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso. DissPann Ser. III.1. Bp. 1983, 377.

³ További előfordulásait felsorolja: Barnabás Lőrincz: Onomasticon Provinciae Europae Latinarum II. Wien, 1999, 137.

Felicissimus *ablativus originis*-ben fogalmazott születési helyét *Scarabantia* formában adta meg. Az eddig ismert kilenc feliratos forrásban a város ortográfiája azonban mindig *Scarbantia*, tekintet nélkül arra, hogy helyi, pannoniai vagy Pannonián kívül előkerült felirat említi.⁴ Ugyancsak ebből az alakból képezték egy *scarbantiai* rab-szolgalány, *Scarbantilla* nevét (RIU 181),⁵ valamint egy Vépen (Savaria territórium) talált síremlék elhunyt asszonyának *Scarantina* cognomenét (CIL III 4201 = LapSav 179). Ptolemaios kivételével, akinél a Σκαρβαντία névalakatot találjuk (Ptol. 2, 14,4 és 8, 7, 6), az írott források ezzel szemben következetesen a *Scarabantia* földrajzi tulajdonnevet használták⁶ (*oppidum Scarabantia Iulia*: Id. Plinius Nat. Hist. 3,146; *civitas Scarabantiensis* és *basilica ad Scarabantensem portam*: Szt. Quirinus mártíraktájában: Ruinart 1859, 522–524; FPA VI 85–88; (*S*)*cara(ban)t(i)ensis*: Not. Dign. Occ. XXXIV.30; *Scarabantio*: TabPeut IV/6 szegmens; *Vigilius episcopus Scaravaciensis*: MGH LL Concil. 2/2 p. 588, *Scriptores rerum Langobardarum* [1878] p. 393⁷). Az *Itinerarium Antoninib* azonban mindkét névváltozat előfordul, közvetlenül egymás után (*Scarbantia*: 233,6; 261,6; 262,7; *Scarabantia* [variánsai: *Sarabantia*, *Scaravantia*]: 266,5).

Mindebből egyelőre az a tendencia olvasható ki, hogy a helyi epigraphikus forrásokban a város nevét következetesen *Scarbantia* alakban tüntették fel, amely a helyi fonetikai realitást is tükrözi. A távoli földrajzi (és nyelvi) környezetben született forrásokban azonban főleg a *Scarabantia* névváltozatot találjuk, igaz kevésbé következetesen alkalmazva (a néhány kivételhez ld. feljebb). Az utóbbiak csoportját erősítheti a niskói oltár, amely ugyan közvetlenül egy *scarbantiai* illetőségű személyhez köthető, mégis egy dalmatiai feliratvésnök által, *Scarantiától* távoli földrajzi környezetben született. A *Scarabantia* névváltozatban tetten érhető magánhangzó epenthesis (más-salhangzó-csoportokba történő magánhangzó betoldás) így nem tartható helyi nyelvhasználatban gyökerező fonetikai jelenségnek. A földrajzi tulajdonnévben meglévő más-salhangzó torlódást jellemzően Pannonián kívüli nyelvi környezetekben oldották fel az „a” magánhangzó betoldásával, ezért a jelenség helyi nyelvhasználatra vonatkozó következtetések levonására nem alkalmas.⁸ Számításba kell azonban venni azt a körülményt, hogy a *Scarantiában* és környékén talált, városnevet tartalmazó feliratos forrásaink alapvetően az 1–2. századra keltezhetők. Egyelőre tehát nem zárható ki annak az elvi lehetősége, hogy a helyi nyelvfejlődés eredményeképpen a város nevét a 3–4. században már helyben is ejthették/írhatták a vulgáris *Scarabantia* formában. Ehhez azonban még hiányzanak a bizonyító értékű feliratos források.

Nisko Split közelében, attól északra található, az oltár lelőhelye tehát a császárkorban *Salona* coloniájának territóriumán feküdt. Pannonia területén kívül *Scarban-*

⁴ Peter Anreiter: Die vorrömischen Namen Pannoniens. *Archaeolingua Series Minor* 16. Bp. 2001, 121–122; Kovács Péter: *Scarbantia* az ókori forrásokban. *SSz* 61 (2007), 289–297.

⁵ Pannoniai földrajzi tulajdonnév + kicsinyítő képzőből álló nevekhez ld. összefoglalóan: Jenő Fitz: *Gorsilla*. *Alba Regia* 14, 1965, 356; Jenő Fitz: *Gorsium?* – *Tác?* *Alba Regia* 30, 2001, 143.

⁶ Ld. ehhez összefoglalóan: Andreas Graf: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. *DissPann* 1/5. Bp. 1936, 72–73; Anreiter i. m. (4. jz.) 121–122; Kovács i. m. (4. jz.).

⁷ Endre Tóth: *Vigilius episcopus Scaravaciensis*. *ActaArchHung* 26, 1974, 268–275; Tóth Endre: Lehet-e *Scarantiából* *Bassianát* csinálni? *Zalai Múzeum* 11 (2002), 295–300.

⁸ Fehér Bence: *Pannonia latin nyelvtörténete*. Bp. 2007, 323.

tiát, pontosabban a város polgárait eddig mindössze két felirat említette. Egyikük egy praetorianus, aki a Severus-korban szolgált a császári gárdában.⁹ Nevéből a Roma városi *laterculus*-töredéken csak az [- -]s maradt fenn, de származása egyértelmű: *Scar[b(antia)]* vagy esetleg *Scar[ab(antia)]*. A másikuk az Aquileiában eltemetett L. Atilius Saturninus *domo Fl(avia) Scarbantia*, akit valószínűleg az Italiába betörő germánok ölhettek meg 170 körül.¹⁰ A niskói oltár hordozza a Scarbantiát említő harmadik ismert feliratot, amely Pannonián kívül keletkezett. Nem tudjuk, hogy Felicissimus milyen okból és mennyi ideig, véglegesen vagy csak átmenetileg tartózkodott Salona közelében. Mindenesetre identitását ott is megőrizte, így személye összekötő kapocs a pannoniai Scarbantia és a dalmatai Salona között.

A két város közötti kapcsolat kölcsönös volt, és mindkét irányban érvényesült. Ezt bizonyítja az *Aulii Terentii* 1831-ben a Széchenyi tér 6. telken talált síremléke, amelyen megadták a két elhunyt origóját: *nati Salonis*.¹¹ A dalmatai tengerparton fekvő Salona és a Carnuntum közvetlen hátszágában fekvő Scarbantia között kimutatható kapcsolatok mögött valószínűleg kereskedelmi érdekeltségeket sejtethetünk.

⁹ CIL VI 2398 (p. 332) = 32629 = *Árpád Dobó*: *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*. Budapest 1975, n. 40.

¹⁰ *Inscriptiones Aquileiae* 861 = ILS 8507 = AE 1903, 203 = AE 2003, 1281 = *Dobó* i. m. (9. jz.), n. 255 – ld. ehhez még *Kovács* i. m. (4. jz.), 291; *Kovács Péter*: *Interfectus a latronibus intrusis*. *Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához*. *SSz* 61 (2007), 324–334.

¹¹ CIL III, 4252 = RIU 196 – ld. még: *Mócsy András*: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Bp. 1959, 224 n. 111/16. Ld. még egy dalmát származású *libertus* síremlékét ugyancsak Scarbantiából: CIL III 1435¹⁵ = RIU 189.

A petőházi templom, iskola és temető történetét részletesen ismertető, közel százoldalas, gazdagon illusztrált, igényes kiállítású helytörténeti munka jelent meg 2005-ben.¹ A könyv összefoglalja a petőházi kápolnára vonatkozó ismereteket is, és az építmény egykori létét bizonyítandóan három adatforrásra hivatkozik.² Az első egy végrendelet, amelyben a testáló a petőházi kápolna építésére 100 forintot hagy, a második egy 1777. évi petőházi majorsági termés-kimutatás, amelyben utalás történik a kápolnára: *Kápolnánál livő 8 holdakon* illetőleg a *Sz:Miklósi Mezőn, kápolnán tul.* A harmadik hivatkozás – a könyv belső borítóján – egy, az 1780-as évek első felében felvett térképszelvény másolata, amelyen kápolnára utaló jelzés látható a Petőháza és Szentmiklós helyközi út északi oldalán.³ A könyv szerzője kiemeli, hogy az idevonatkozó kutatásait megelőzően a kápolnáról nem hallott és azt tapasztalta, hogy a mai petőházi idősebb generáció tagjainak sincs semmiféle emlékezete, ismerete erről a kápolnáról.⁴ Úgy tűnik tehát, hogy napjainkra kápolna szinte teljesen a feledés homályába merült.

A felsorolt három adatforrás egyértelműen igazolja ugyan az egykori kápolna létezését, ugyanakkor azonban ezek az adatforrások nem adnak választ a kápolna történetét érintő alapvető kérdésekre: „mikor épült”, „hol állt”, és „mikor, hogyan és miért pusztult el”. Elsősorban ezek, a válaszra váró kérdések keltették fel érdeklődésemet a kápolna története iránt és elhatároztam, hogy megpróbálkozom további idevonatkozó adatok kutatásával.

Elsőként a könyv nyomvonalát követve⁵ azt kíséreltem meg tisztázni, hogy Kovács György, soproni polgár melyik esztendőben írta végrendeletét, amelyben többek között a petőházi kápolna építésére tett meghagyást. A testamentumot⁶ a Soproni Levéltár őrizte meg. Az 1709. december 29-én Sopronban keltezett végrendelezés hetedik pontja⁷ rögzíti, hogy az adományozó 100 forintot hagy a petőházi Szent Péter kápolna építésére, mely összeg kezelését Zeke István petőházi földesúrra bízta. A testamentum keltezéséből egyértelműen behatárolható, hogy a kápolna építése bizonyosan 1709 után történhetett. Okvetlenül érdemes felfigyelni arra is, hogy a végrendelet vonatkozó szövegezésében Szent Péter kápolna szerepel, ugyanakkor egy 1741. évi adatforrás⁸ már Szent József kápolnaként említi. A petőházi Zeke földesúri család

¹ Horváth Ernő: A Petőházi templom, iskola és temető története. Budapest, 2005 (a továbbiakban: Horváth 2005).

² Horváth 2005, 51.

³ Vélhetően nyomdatechnikai okokból a kápolna jelzése a belső borítón kissé elmosódott. A Hadtörténeti Térképtárban (Budapest) őrzött térképleapon (Col: V., Sec: 11) ez a jelzés egyértelműen és tisztán azonosítható!

⁴ Ezt az észrevételt szeretném azzal kiegészíteni és mintegy megerősíteni, hogy jómagam az egyetemi tanulmányaim befejezéséig, a szomszédos Fertőszentmiklóson éltem, de ezen időszak alatt a kápolnának a létezéséről sem említést, sem utalást soha senkitől nem hallottam.

⁵ Horváth 2005, 51

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Oerteliana, Lad. Testamenta K., Fasc. 5., nr. 238. Itt mondok köszönetet Dr. Dominkovits Péter igazgató úrnak az iratanyag kutatásához nyújtott segítségéért.

⁷ *7mo Lego florenos centum, perillustrissimo ac generoso domino Stephano Zeke assignandos, qui eosdem aedificationi Sacelli, in Possessione Pethőháza, honori Divi Petri Apostoli extruendi insumat.*

⁸ A petőházi Zeke család petőházi és szentmiklósi mezőn fekvő földjeinek felsorolása (1741), között olvasható: *Szent József kápolnájánál.* SL, Zeke család levéltára, XIII.22/2.d., Fasc. 3., nr. 34.

levéltári iratanyagában, az 1770. és 1773. évi ispáni jelentésekben a kápolna megnevezés, mint külterületi tájékozódási pontra való hivatkozás, többször is előfordul: *Kápolnán innénd, Kápolnán tul, Kápolnánál*⁹.

Az eddig felsorolt adatok és az azokból levonható következtetések csak a kápolna építési idejének lehetséges legkorábbi időpontjára (1710-es évek) nyújtanak információt. Ugyanakkor a legizgalmasabb kérdésre, hogy hol is állt a kápolna, pontosabb eligazítást nem adnak. A fentiek ismeretében az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy a kápolna helyének felderítésében reménytelen lépést további térképek áttekintése jelenthet. Így terelődött a figyelmem a Soproni Levéltárban őrzött Sopron megyei kéziratos térképekre.¹⁰ Itt bukkantam rá a Petőházáról és a hozzá tartozó külterületről ismeretlen szerző által készített, SmT 52 hivatkozási számú térképrajzra. A felvételi évszám sajnos nem ismert, azt a levéltári adatlap 1800 és 1850 közöttinek valószínűsíti.

Kétségtelen, hogy a Petőházát érintő helytörténeti adatforrások körében ez az SmT 52 sz. térképrajz jelentős értéket képvisel, mivel rögzítette az egykori kápolna helyét, nevezetesen a Petőháza–Szentmiklós helyközi út északi (tehát az Ikva patakhoz közelebb eső) során, a petőházi mező szélén, az út mentén, ott ahol a szentmiklósi és a petőházi mező határvonala az utat keresztezte. A térképen a kápolna helyét egy téglatest szimbolizálja, tőle jobbra *Kápolna*, balra pedig *Szt Miklosi ut* felirat olvasható. Ugyanakkor érdemes figyelni arra is, hogy a térkép az Ikva patak petőházi malom utáni szakaszának mind a régi (kanyargós) medrét *Régi Ikva* jelöléssel, mind pedig az új, mesterségesen kialakított (egyenes szakaszú) medrét *Ikva Canalis* jelöléssel ábrázolja. Miután az Ikva csatornát 1810-ben alakították ki,¹¹ nyilvánvaló, hogy a térképet az 1810 utáni években rajzolhatták.

Mivel az SmT 52 térképrajz eredeti állapotában is rendkívül kontrasztszegény, ezért a könnyebb követhetőség és jobb felismerhetőség érdekében mellékelem a térképnek a téma szempontjából fontosabb részletéről készített „felülrajzolt” másolatát (1. kép). Itt az egyes pontokat, vonalakat, szakaszokat vonalvastagítással, helyenként nyíllal és szövegfelirattal emeltem ki. Az eredeti térképre számos térképészeti segédvonalat is felrajzoltak, ezek közül egyet, a templom¹² és a kápolna-hely közötti vastagítással megjelöltem.

A térképrajz legalján leolvasható a méretarány (*Scala*), miszerint 1 bécsi hüvelyk : 50 bécsi öl, tehát 2, 634 [cm] : 50* 1,89648 [m], azaz a térképrajzon a méretarány 1: 3600¹³.

Miután a térkép a kápolna egykori helyét a Petőháza-Szentmiklós helyközi úton áthaladó határvonalnál, tehát egy jól azonosítható ponton jelölte meg, adódik a feladat: ellenőrizendő, hogy ennek a határvonalnak az utat keresztező helye a térkép fel-

⁹ SL, Zeke család levéltára, XIII.22/2.d., Fasc. 2., nr. 129.

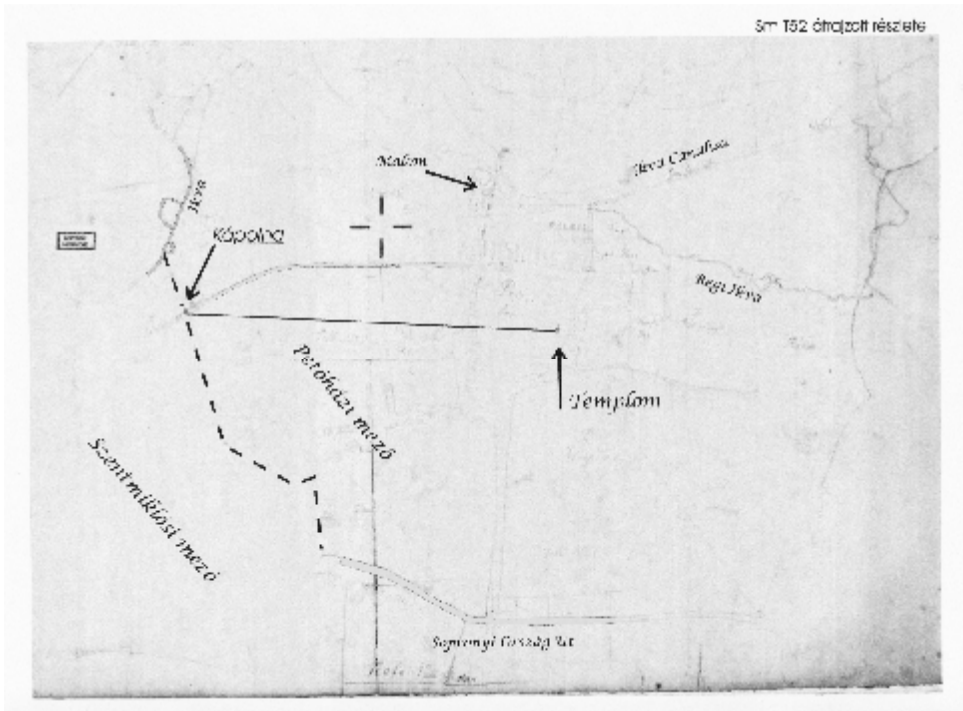
¹⁰ Ez a gyűjtemény – amely a Soproni Levéltár honlapjáról interneten is elérhető – részben megyei településekre, részben Sopron városára vonatkozóan, több mint 300 db térképet tartalmaz.

¹¹ Horváth Gergely Krisztián: Kísérlet a Hanság lecsapolására. SSz. 62 (2008), 386.

¹² Ez az 1700-ban épített templom, amely a mai Dózsa György út középső részén állt, már nem létezik. Helye a mai Bencsik György-féle emlékoszlop közelében lehetett. Az SmT 52 térkép ennek a templomnak (egyúttal geodéziai vonatkozási pontnak) a helyét jelöli.

¹³ Itt mondom köszönetet Vikor Zsuzsa térképész-geoinformatikusnak az SmT 52 térkép kiértékeléséhez nyújtott iránymutatásaiért, valamint a georeferálási munkájáért.

vétele óta eltelt mintegy 200 év során változott-e? E kérdés megválaszolására az alábbi térképszelvényeket tekintetem át: Fertőszentmiklós és Petőháza kataszteri térképszelvényei és kataszteri iratai (1854–1856);¹⁴ Fertőszentmiklós határvázlata (1907);¹⁵ Petőháza határvonal (2012).¹⁶

A felsorolt térképszelvények összevetéséből az állapítható meg, hogy az utat keresztező határvonal helye a vizsgált időszakban nem változott. (Ismereteim szerint a szentmiklósi külterület a vizsgált időszakban egy, az endrédi határból átcsatolt „szentmiklósi erdő” résszel gyarapodott és egy, a röjtöki határhoz átkerült területtel csökkent,¹⁷ tehát a szentmiklósi külterületi határvonal csak az említett területek mentén változott. Emellett szeretném hozzáfűzni, hogy a Szentmiklósi vonatkozó eddigi helytörténeti adatgyűjtéseim során olyan adatforrást vagy utalást nem találtam, amely a Petőháza–Szentmiklós utat keresztező határvonal helyzetének bármilyen megváltoztatásáról számolt volna be.)

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Kataszteri térképek S 79, 671.cs., nr. 76 és 691. cs., nr. 809.

¹⁵ SL, XV 7a/77.

¹⁶ <http://maps.google.hu/>, Petőháza.

¹⁷ SL, XV 7a/77.

Ebből pedig az következtetés vonható le, hogy nagy valószínűséggel az egykori kápolna helye a napjainkra immár teljesen beépült helyközi út északi során, az utat keresztező mai határvonalától,¹⁸ azaz a Fertőszentmiklósához tartozó Petőházi utca 29. sz. illetőleg a Petőházához tartozó Kinizsi Pál utca 73. sz. ház, illetőleg telek között húzódó, és az Ikvába torkolló, részben csatornázott vízvezető ároktól (az ún. Füzi-ároktól) keletre (tehát Petőháza felé) eső, közelebbi telkek valamelyikén lehetett.

A legalább 200 évvel ezelőtt felvett térképrajz ismeretében felvetődhet az a kérdés is, hogy egy mai térképén a kápolna-hely hová esne? A térképészeti gyakorlat az ilyen típusú kérdések megválaszolására napjainkban elterjedten és sikeresen alkalmazza az úgynevezett georeferálási eljárást.¹⁹ Meg is kíséreltük az SmT 52 térképrajz koordinátahelyes illesztését egy olyan modern térképszelvényhez, amely a két szomszédos – petőházi és szentmiklósi – külterületet, valamint a petőházi belterületet, illetőleg a szentmiklósi belterületnek Petőházához legközelebb eső részét ábrázolja. Míután azonban az SmT 52 térképen fontos illesztési vonalak illetőleg találkozási pont (soproni országút nyomvonala, Petőháza-Szentmiklós közötti út nyomvonala, és e két út nyomvonalának – Szentmiklós belterületéhez közel eső – találkozási pontja) a szentmiklósi mezőrésről teljességgel hiányoznak, emiatt a megkövetelt pontosságú illesztést nem tették lehetővé. Ilyen kedvezőtlen illesztési feltételek mellett az egykori kápolnahely koordinátainak mai térképszelvényre transzponált adatai az elvárt pontossággal nem jeleníthetők meg.

Áttekintettem két olyan légi felvételt is,²⁰ amelyekken még a két település közötti összekötő út menti mezőrészen egyetlen ház sem állt (1959), illetőleg csak hét telket építettek még be (1967). Olyan felszíni elváltozást azonban a légi felvételek számomra nem mutattak, amiből esetleg következtetni lehetett volna egy régebbi építmény helyére.

Összefoglalva: mai ismereteim szerint a kápolna 1709 után épült a Petőháza-Szentmiklós helyközi út északi oldalán ott, ahol a két településhez tartozó mezők határvonala az utat keresztezte. A kápolna 1845-ben már nem állt, miután az 1845-ben felvett II. katonai felmérés térképszelvényén²¹ kápolnára utaló jelzés már nem található.

¹⁸ Itt szeretném megköszönni Fertőszentmiklósról Horváth Tibor polgármester és Farádi Tamás műszaki főelőadó, valamint Petőházáról Piskolti Béla polgármester uraknak a Petőházi utca/Kinizsi Pál utca határvonalával kapcsolatosan rendelkezésemre bocsátott adatokat, információkat.

¹⁹ A georeferálás olyan képtranszformációs eljárás, melynek során a digitális képállomány (pl. térkép) pixeleihez (képpontjaihoz) földrajzi koordináta-párokat rendelnek abból a célból, hogy a térkép koordináta-helyesen illeszthető legyen.

²⁰ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténeli Térképtár Szelvénytár. L-33-22-B-b, nyilvántartási sz.: 10318; (1959.márc.22.) és szelv.sz.: L-33-22-B-b, nyt.sz.: 58930/(1967.jún.22.)

²¹ Hadtörténeli Térképtár Col.: XXIII, Sec.: 50.

Száz éve született Sopronban Szakál Ernő, az európai műemlékvédelem nagy alakja, a középkori kőfaragók tervezései módszereinek föltárója, a magyar műemlékvédelem kőszobrász-kőfaragó műhelyének alapítója és első vezetője, a kőrestaurálás egyetemi szintű oktatásának kezdeményezője és első tanára, nagy gótikus és reneszánsz művek rekonstrukcióra.

A róla elnevezett alapítványt 2011-ben hozta létre unokája, Korozsné Keszei-Maléter Mónika, és tanítványa, Faragó János kőfaragómester. Mindketten törvényes örökösei Szakál Ernőnek, s 2002. szeptember 5-én bekövetkezett halálától kezdve igyekeztek tárgyi hagyatékát biztonságba helyezni, szellemi hagyatékát pedig ápolni. Nem volt egyszerű egyik sem. Sopron városa a kilencvenes évek közepén visszavette Szakál Árpád utcai kőfaragóműhelyét, amelyet 1944-ben az ő és Soproni Horváth József számára épített. A műhelytermet évtizedek óta az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos osztályának kőszobrász-kőfaragó részlege használta, a műterem azonban tele volt Szakál művészi és műemléki munkásságának ingóságaival, szoborvázlatokkal, kéziratokkal, fotókkal és más effélékkel. 2002-ben ezek mennyiségét növelte Szakál Ernő és felesége, Pausz Ilona bérelt lakásának kényyszerű fölszámolása. Két évvel később az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF), illetve az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ (ÁMRK) második, győri úti kőfaragóműhelye is bezárta kapuit. Faragó János akkor fiával, Faragó Zsolt kőfaragómesterrel önálló céget alapított, s a következő két évben fölépítette műhelyét Peresztegen, az emeleten önálló teremmel a hagyaték befogadására.

Szakál élete utolsó évtizedét szakmai tapasztalatainak összefoglalásával töltötte. A mű – amelynek írása 1968 óta foglalkoztatta – a kilencvenes évek közepén lett kész. Könyvformában való megjelentetését akkor reménytelennek látta. 1999 körül Faragó János teremtett kapcsolatot az idős mester és Lázár Lenke között, aki a *Kő* című szakfolyóiratot szerkesztette. A közös munka eredményeként 2000-ben és 2001-ben a lap hat számában a könyv hat fejezete jelent meg, gondosan illusztrálva. Szakál halála után három évvel a szerkesztő-kiadó és Faragó János elhatározta, hogy a megjelent és a kéziratban maradt fejezeteket előbb a folyóiratban, majd könyvformában adják közre. A közös erőfeszítés eredményeként 2005–2006-ban a folyóiratban jelent meg hét fejezet, majd 2007-ben *A kőfaragók műhelytitkai* című könyv is, a Kőszövetség kiadásában. A középkori fejezeteket a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal német nyelven is kiadta *Werkstattgeheimnisse der Steinmetze im Mittelalter* címen.

A könyv kiadása nem volt egyszerű, különösen az anyagi feltételek megszervezése nem. Ekkor merült föl egy alapítvány létrehozásának ötlete. Az alapítvány 2011-ben nyert bejegyzést. Az alapítók Faragó Zsoltot hívták meg kurátornak, Osgyányi Vilmos kőszobrász restaurátor-művészt, Szakál tanítványát az alapítvány titkáranak, és e sorok íróját az alapítvány elnökének. Az akkor meghatározott célok közül az első a ha-

gyaték számbavétele volt, a második a 2013. év, Szakál születése századik évfordulójának méltó megünneplése.

A hagyaték lajstromozása közel két évnyi munkát igényelt, s végül – a könyveken és a szerszámhagyatékon kívül – 4377 objektumot vettünk számba: műemléki és művészi rajzokat, festményeket, szobrokat, érmeket, iratdossziákat, fényképnegatívokat, diapozitívokat, s másokat. Elkészült Szakál Ernő és Kőfalvi Imre bibliográfiája, Szakál érmeinek és szobrainak műjegyzéke, s az alapítvány másolatban bírja az OMF jogutód Forster Központ tervtárában őrzött dokumentációkat és rajzokat. A hagyatékból Szakál életének, szobrászi, műemléki és restauratori munkásságának gazdag képe bontható ki. Itt őrzik a Szakál Ernő által 1957-ben alapított kőszobrász- és kőfaragóműhely iratainak és rajzainak jórészét, amely országos hatáskörrel működött 2003-ig.

1. kép. Szakál Ernő emléktáblája a Vörösmarty utca 10. sz. házon (Kücsán József felvétele)

Szakál Ernő születésének századik évfordulójának másnapján, 2013. július 15-én az alapítvány emléktáblát készített és helyezte el a Vörösmarty utca 10. sz. házon, ahol a művész és családja 1943-tól lakott. A feliratos kőtáblát Kutas László bronz domborműve díszíti, amely a fiatal szobrászt ábrázoló fénykép alapján készült. A fotó azt ábrázolja, amint Szakál az Újteleki utcai Jehn-patika anyaszobrát faragja. Az emléktáblát a ház tulajdonosai, a Winkler család engedélyével helyezték el, s létrehozásában különösen támaszkodtunk Winkler Barna baráti közreműködésére. Az avató beszédet Abdai Géza alpolgármester úr tartotta **(1. kép)**.

Szeptember 20-án, kevéssel Szakál halálának tizenegyedik évfordulója után egy másik emléktáblát Fodor Tamás polgármester úr avatott fel az Új u. 16. sz. ház homlokzatán. Ezt a kőtáblát Sopron Városa állította díszpolgára emlékére az OMF hajdani épületén, amelyben fő műveit rajzolta. A táblán Nagy Lajos király visegrádi falikútjának körvonalai láthatók. Az emléktábla tervét Osgyányi Vilmos készítette, a kivitel Faragó Zsolt munkája (2. kép).

2. kép. Szakál Ernő emléktáblája az Új utca 16. sz. házon (Kücsán József felvétele)

Ugyanezen a napon nyílt meg a Lábasházban egy emlékkiállítás, „Szakál Ernő életútja – Szakál Ernő életműve” címmel. A kiállítás az alapítvány és a Soproni Múzeum közös vállalkozása volt. Konceptiója e sorok írójától származik, a kiállítás társkurátora Nemes András volt, létrehozásában pedig a múzeum számos munkatársa részt vett. Az életutat harmincöt nagyméretű fénykép mutatta be 1928 tájától 1997-ig (3. kép). Az első kép a Kőfaragó téri Mechle-műhely udvarán készült, rajta Szukits Ernő kőfaragóinas másokkal együtt nagy követ rak le egy szekérről. Az utolsó képen Szakál Ernő átveszi a díszpolgári oklevelet Gimesi Szabolcs polgármestertől.

A sorozat bemutatta Szakál társait, műhelyének első, második és harmadik nemzedékét. A fényképek az alapítvány, a Soproni Múzeum és a Birckmayer János hagyatékát őrző Rosenstingl Antal gyűjteményéből valók. Az életművet bemutató egységek a következők: Szakál a szobrász – a fiatalkori munkák; az első műemléki munkák: a

bánfalvi Mária Magdolna templom és a káptalanterem; a négy visegrádi gótikus és reneszánsz kút rekonstrukciója; a scarbantiai kapitóliumi triász és a budai Zsigmond-kori szoboregyüttes restaurálása; a soproni ferences templom szentélyrekesztője; Szakál Ernő érmei; szakirodalmi munkássága; főiskolai jegyzetei. Két visegrádi kutat és a Kecské-templom szentélyrekesztőjét 1:5 arányú gipszmodellek szemléltették, s egy különösen szép budai szoborfej másolata is látható volt a BTM jóvoltából.

3. kép. A lábasházi Szakál-emlékkiállítás tablósora (Bolodár Zoltán felvétele)

A mellékteremben a siklói későgótikus erkély szinte teljes rekonstrukciós rajzanyaga és az *Újjászületés* című film volt látható, amely az erkély helyének és köveinek feltárását, a rekonstrukciós rajzok készítését, a műhelymunkát és az erkély újbóli elhelyezését mutatja be a készülés időrendjében. A kiállítás mellékrendezvénye volt Rózsa János háromrészes TV-filmjének bemutatása, amely a budai szobrok feltárását és restaurálását követi, több Szakál-interjúval. A kiállítást Abdai Géza polgármesterhelyettes úr és Marosi Ernő művészettörténész, akadémikus nyitotta meg.

Októberben az alapítvány három szombaton mutatta be a rendezett hagyatékot Peresztegen. Az első alkalomra a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE) tagjai és az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének munkatársai voltak hivatalosak, a másik kettőre a soproni közönséget láttuk vendégül.

A Szakál Ernő emlékév utolsó eseménye a visegrádi Mátyás Király Múzeum egy napos emlékkonferenciája volt november 19-én, Visegrádon. Az előadók egy része Szakál életét és munkásságát mutatta be; mások, a középkori kőszervezetek szerkesztésének elemzésére alapozott, Szakál által kidolgozott módszer mai alkalmazói, új munkáikat ismertették.

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA

A hagyomány mint megtartó erő és
inspiráció. Interjú Galavics Géza
művészettörténésszel

A Soproni Szemle 1976. évi 1. számában rövid közlemény jelent meg a Csatskai-díj¹ 1975. évi odaítéléséről Mollay Károly tollából.² Ebben többek között a következőket írta: A Csatskai-díj odaítélésére kiküldött bizottság 1975. április 11-én tartotta meg ülését. Az 1975. évi díjat egyhangú határozattal Galavics Géza művészettörténésznek ítélte meg. Galavics Géza 1965, tehát tíz év óta közöl művészettörténeti tanulmányokat, köztük többet a soproni művészet történetéből. Érdeklődése elsősorban a reneszánsz és a barokk korra irányul. Módszere az eszmetörténeti értelmezés, amellyel egy-egy mű ikonográfiáját, művészettörténeti összefüggéseit szoros kapcsolatba tudja hozni a mű keletkezése korának társadalmával, pontosabban e társadalom törekvéseivel, igényeivel. Soproni szempontból kiemelendő Dorffmaister István festő működésének új értelmezése, az 1894-ben lebontott középkori városháza barokk mennyezetképének a felvilágosult abszolutizmus eszmetörténetébe való beágyazása, az Új utca 18. számú ház barokk falfestményeinek és az európai felvilágosodás kapcsolatainak tisztázása. Galavics Géza azonban a magyarországi művészet történetének egésze szempontjából is tudott újat mondani... Művészettörténeti kutatásunk még számos eredményt várhat tőle." Azóta közel négy évtized telt el. Galavics Géza a magyar művészettörténész szakma meghatározó képviselője, az MTA levelező tagja, 1992–1999 és 2002–2008 között az MTA Művészettörténeti Bizottságának elnöke. A reneszánsz és a barokk korszak művészetének egyik legjobb hazai ismerője, az 1990-es évek közepétől a magyar kerttörténeti kutatások motorja és művelője. Szakirodalmi munkássága imponáló. Jellemző rá a művek komplex, a megrendelő, a művész és a befogadó közönség felőli vizsgálata, a más tudományágak képviselőivel való aktív együttműködés. A kiterjedt tudósi-tanítványi kapcsolatrendszer bizonyítéka a 70. születésnapjára összeállított tanulmánykötet gazdagsága és sokszínűsége (1. kép).³ A jeles évforduló alkalmából tartalmaz interjú jelent meg vele az őt köszöntő Műemlékvédelem folyóirat hasábjain.⁴ Eltelt újabb négy év, új munkák, új kutatási témák merültek fel. Emellett a Soproni Szemle olvasói számára fontos kérdés, mennyire határozta meg Galavics Géza szakmai pályafutását a nyugat-dunántúli származás, az őt felnevelő pannon táj, a lövői hagyomány és az iskolás évek Sopronja a maga történelmi, építészeti, művészeti kisugárzásával.

¹ A díj alapításáról: *Domonkos Ottó*: A Csatskai díj alapítása és első odaítélése. Soproni Szemle 28 (1974), 87–90.

² *Mollay Károly*: A Csatskai díj 1975. évi odaítélése. SSz. 30 (1976), 70–71.

³ „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: *Bubryák Orsolya*. Bp. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2010. 836 o.

⁴ *Harangi Anna*: Interjú dr. Galavics Géza művészettörténésszel, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjával. In: Műemlékvédelem 56 (2010), 418–425.

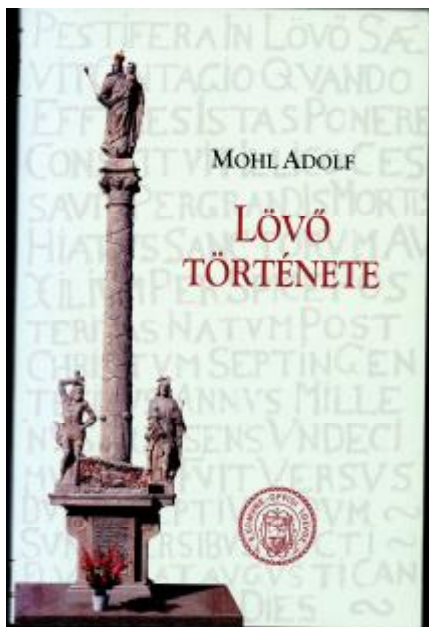
Az ilyesfajta történetekben a legérdekesebb tán mindig az, hogy valaki miért éppen azt a pályát választotta, s ha már meglelte, hogyan talált rá azon belül a saját szakterületére, saját feladatára, s azokra a keretekre, ahol ezt másokkal együtt maga is éli és gyakorolja.

1. kép. Bubryák Orsolya szerkesztő átadja a 70.születésnapra készül kötetet.
MTA kongresszusi terem, 2010.

A beszélgetésünk előtt „készültem” magából. Tudtam, mivel foglalkozik, olvastam is munkáit, mégis meglepett, hogy mennyi mindent és milyen mélységben ölel fel az eddigi életmű. És milyen sok ebből a városra, a régióra vonatkozó kutatás. Úgy gondolom, jó dolog, ha a Szemle olvasói tudnak erről, azok is, akik ismerik már, és azok is, akik eddig még nem találkoztak a nevével és a munkásságával. Kezdjük az elején, Lövön. Milyen volt a család, a körülmények, az indító közeg? A gyermekkor, a családi környezet mindig meghatározó. Onnan indulnak a dolgok. 1940-ben született, nehéz történelmi időszakban eszmélt.

Amikor születtem, már zajlott a világháború, apám katona lett, s ott is maradt a háborúban, a háború végén. Régi parasztcsalád a miénk, amelynek a jelenléte a faluban – ritka módon – úgy 450 éve folyamatosan kimutatható. Nincs közvetlen hatása a pályámra, mégis fontos. Volt Lövőről egy 1929-ben kiadott kitűnő falumonográfia, az itt született s történészként is jól képzett katolikus pap, Mohl Adolf írta (2. kép).

2. kép. Lövé monográfiája (1929). Az új kiadás (2008) címlapja

Gyerekként nagy előszeretettel olvastam, s a történeteket családkra, saját magamra lefordítottam. Nagyon megfogott például, hogy ott állt az iskola előtt egy fogadalmi pestis oszlop, rajta az 1711-es évszámmal. Gyermekmódra azon fantáziáltam, hogy igen, épp akkor volt a szatmári béke, a kurucok akkor tették le a fegyvert, és ez szobor azóta itt áll, mennyi mindent láthatott, hallhatott a falu történetéből... De az akkori fogadalom emléke nemcsak az én fantáziámban élt, hanem a falu emlékezetében is. 250 év múltán is évente megemlékeztek róla, s megülték a szobron ábrázolt segítő szentek ünnepét. Tehát megvolt bennem a falu és a család múltjából is táplálkozó történelmi érdeklődés, s amikor a soproni Berzsenyi gimnáziumba kerültem és 1957-ben meghirdették az országos történelem diákköri pályázatot, lövéi témát választottam. Egy Mária Terézia-kori parasztlázadás históriáját, amelyben a horpácsi Széchenyi grófok fondorlattal megfosztották a lövéieket a robotmentességet biztosító szabadságlevelüktől, akik öt éven keresztül próbáltak ennek ellenállni. Tudtam a falumonográfiából, hogy a pernek nagy levéltári anyaga van, s a diákköri pályázat elkészítéséhez harmadikos gimnazista koromban bejártam a Soproni Levéltárba. S ez azért akkor sem volt túl gyakori.

Erős volt tehát a történelmi érdeklődésem, de a művészettörténetről túl sokat bizony nem tudtam. Hogy egyáltalán létezik egyáltalán ilyen tudomány, az akkor derült ki számomra, amikor 1957 őszén a gimnázium 4. osztályában a művészettörténetet új tantárgyként bevezették. 1956-nak sokfajta hozadéka volt, nem csak a bebörtönzések. A hatalom kénytelen rájönni, hogy ugyanúgy nem lehet kormányozni, mint azelőtt,

változtatni kell. Ez gyakran apróságokban nyilvánul meg, amik mégis fontosak. Ilyen volt a rádióban újra megjelenő a déli harangszó, vagy éppen a művészettörténet és a pszichológia középiskolai bevezetése is. Az első órák után már tudtam, hogy nekem ez kell! Ráéreztem, hogy a művészettörténet maga is történelem, csak éppen tárgya látható, tapintható, vizuálisan érzékelhető. Mindezt Sopron régi házaival, templomaival, utcáival, egész utcarendszerével különös erővel sugározza. Nekem mindezekhez még az otthonosság érzése is társul hozzá.

Térjünk még vissza a gyermekkorra. Hogyan vezet az út a soproni gimnáziumba egy olyan paraszti családból, ahol az édesapa meghal, és az édesanya egyedül neveli a gyermekeit. Nem lehetett könnyű.

A családunk valóban régi parasztcsalád volt, de a szüleim ettől már elszakadni igyekeztek. Anyám nem parasztnak készült, fiatal lányként tanítónő szeretett volna lenni. A szülei azonban azt mondták, csak akkor tanulhat tovább, ha apáca lesz. S nem azért mondták, mert olyan zord szülők voltak, hanem mert abban a tradicionális paraszti közösségben a továbbtanulásnak az egyházi pálya volt a legáltalánosabban elfogadott formája. Még a férfiaknál is, a nőknél pedig szinte kizárólagosan. Többen lettek a családukból papok és szerzetesek. Ha a Széchényi könyvtárban kihúzom a családnevet tartalmazó katalógusfiókot, ott is két szerzetes, Galavics Albert karmelita páter és Galavics Geraldine, a budai Szent Margit Gimnázium tanára (később rendfőnöke) állnak a névsorban előttem. Valójában az egyházi pálya előttem is nyitva állt.

Anyámat nem vonzotta az apácarend, felvett viszont valamit a tanítónők habitusából. Az apám is lövői „parasztságelhagyó” volt, ahogy mesélték, egy „motorbolond” géplakatos. Én azért születtem Győrben, mert akkor már a győri Vagongyárban dolgozott. Halála után anyám visszaköltözött a faluba, s folytatta azt az életmódot, amelybe beleszületett. Voltak földjeink, amelyeket a nagybátyám segített megművelni, de nem volt házunk, parasztgazdaságunk, teheneink és szerszámaink. Nem volt kérdés, hogy tovább kell tanulunk. Anyám, s ezt értettem tanítónői habituson, másként nevelte, másként is öltöztette a gyerekeit, mint a parasztyerekeket. Hárman voltunk testvérek. Az öcsém kereskedő lett, sokáig a soproni Ikva áruház igazgatója, s ha végigmegegyek vele a Várkerületen, látom, milyen sokan ismerik a városban. A húgom Szegeden végezte el a tanárképző főiskolát, hazajött és a Halász utcában tanított.

Vannak emlékei az általános iskolai évekről?

Még az apácáknál kezdtem, az Isteni Megváltó Leányainál, akiknek iskolájuk volt Lövön. Mindenkit ők tanítottak, és amikor feloszlatták a rendet, sok fiatal tanárt és tanárnőt küldtek hozzánk, olyanokat, akik később soproni középiskolákba kerültek. A Berzsenyi gimnáziumban is tanított olyan tanár, aki fiatal korában nálunk kezdte a pályáját. Richly Zsolt⁵ mamája, Mária néni is tanított egy ideig Lövön. Együtt játszottunk Zsolttal, a nagybátyáméknál laktak.

⁵ Richly Zsolt Balázs Béla-díjas rajzfilmrendező. A Kockásfülű nyúl és a Kíváncsi Fáncsi alkotója. Édesanyja Richly Emilné, később dr. Gáspárdy Sándorné Bedy Mária.

Tehát még az ötvenes évek közepén is, amikor Sopron lebombázott, romos, a határsávval elszigetelt város volt, gimnazistaként meglátta, vagy megérezte a történelem kisugárzását. Ahogy otthon, Lövőn is. Innen indult a tudományos diákköri pályázat gondolata, a levéltári munka, ami felkeltette az igényt, hogy valamiképpen a múlttal foglalkozzon. A művészettörténet mint tantárgy pedig konkrét irányt adott az elképzeléseinek. Ki tanította a tantárgyat a Berzsenyi gimnáziumban?

Merész Károly rajz- és ábrázoló geometria szakos tanár, aki nagyon jól tanított, meg tudta szeretetni a tantárgyát. Amúgy teljesen átlagos tanuló voltam, semmivel sem tűntem ki az osztályból, amíg nem jött a művészettörténet. Ekkor kinyílt előttem a világ, kiderült, merre szeretnék elindulni. Sopronban egyetlen művészettörténész volt, a múzeum nagyhírű, mindenki által ismert igazgatója, Csatkai Endre. Őt kerestem fel azzal, hogy én is művészettörténész szeretnék lenni.⁶ Barátságos fogadtatásra leltem. Bejárhattam hozzá a múzeumba beszélgetni, olvasnivalókat adott, inspirált, merre menjek, mit nézzek meg. Sokat köszönhetek neki. Az első voltam a háború után, aki Sopronból művészettörténésznek készült.

3. kép. Galavics Géza egyetemista korában, 1960 körül

Budapesten a felvételi vizsga alkalmából jártam először. Akkor még nem tudtam, hogy művészettörténet szakra is tízszeres volt a túljelentkezés, mint az orvosira. Az írásbelik után az általános kérdések mellett engem elsősorban Sopronról faggattak. Tanárként magam is ezt a módszert követem, ha arra vagyok kíváncsi, hogy a vizsgázó

⁶ Ld. erről bővebben *Galavics Géza: Emlékeim Csatkai Endréről* c. írását a SSz. jelen számában (*a Szerk.*).

mennyire ismeri azt a helyet, ahonnan származik. Végül felvettek az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténet–történelem szakára, s 1958 őszén érkeztem meg a Ménesi útra, a nagy hagyományú Eötvös Collegiumba (3. kép).

Nagy dolog volt bejutni vidéki városban érettségizett falusi fiúként a pesti elit egyetemre, de ez csak az első lépés volt. Hogyan lépett tovább? Mennyire nyomasztotta vagy inspirálta az új közeg?

Egyszerre nyomasztott és inspirált. Minden megváltozik ilyenkor. Más a környezet, mások a szokások, a viselkedésformák, az emberi érintkezés finom apró szabályai. Újra kellett tanulnom a gesztusok és a szavak mögött azok másodlagos jelentését. Évfolyamtársam, Dávid Feri úgy emlékezett vissza, két évig szinte alig szólaltam meg. Bár az ember a kollégiumban sok hasonló gonddal küszködő fiatallal van együtt, a helyét mindenkinek egyedül kell megtalálnia. Az elveszett elsőéves, mint én is, ilyenkor fogódzókat keres. Megkeres egy felnőttet, idősebb pályatársat vagy felsős hallgatót, aki kiigazodik ebben a világban. Én Csatkai Endrének kezdtem leveleket írni, gondjaimat, kételyeimet, örömeimet vele megosztani, s ő rendre és komolysággal válaszolt. Máig hálás vagyok érte. Ekkor kerültem igazán közel hozzá.

Budapest nemcsak a művészettörténet tanulásának lehetőségét adta, de páratlanul gazdag kulturális kínálatát is. Nekem majd' minden újdonság volt, a nagy múzeumok állandó és időszakos kiállításai, a színházak, az opera, és ami máig nagyon fontos számomra, a hangversenyek is. Ezeket mind föl lehetett fedezni. Csak egy példát említek, a hangversenyekét: a művészettörténész hallgatók felsőbb évfolyama akkor válogatott társaság volt, a pestiek nagyon határozott ízlésvilágával. Egy időben azt találták ki, hogy lopózzunk be a Zeneakadémiára hangversenypróbákra, s hallgassuk, hogyan próbálnak nagyzenekarral a világhírű karmesterek. Amikor egy karmester már sokadszor állítja le a zenekart, újra meg újra eljátszatja ugyanazt a dallamsort, amíg nem úgy szól, az kiváló iskolája a zenének.

Jó társaság volt az évfolyam, hasonló érdeklődéssel, nagyon komolyan vettük a művészettörténetet. Tizenketten kezdtük el a művészettörténetet, s jó sorsom egy nagyon jó társaságba vezetett. Itt ismertem meg s kötöttem máig tartó szakmai és emberi barátságot Marosi Ernővel és Dávid Ferencsel. Sokszor és sokat voltunk együtt, sokféle módon inspiráltuk egymást. Az eltelt több mint félévszázad alatt hol ketten, hol hárman számos közös munkában vettünk részt, s ezt csak elősegítette, hogy előbb ketten, majd később mindhárman ugyanott, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetében dolgoztunk. Szobáink ma is egymás mellett vannak.

Mindháromukat a gimnáziumi oktatás indította el a művészettörténet felé. Együtt indultak, pályájuk a művészettörténet más-más szakterületén teljesedett ki, mégis megmaradt a közös nevező, az élő, inspiráló kapcsolat. Ez nagyon jó dolog! Ma már kevésbé jellemző.

Azt hiszem, ma is vannak jó generációs összetartozások, örülök, ha a fiataloknál ilyet látok. Akkor ez jól működött és tartósnak bizonyult. Az ember az egyetemen tanulja a

szakmát és utána is a körül jár az agya. Szembesíteni próbálja a tanultakat a saját gondolatvilágával, megáll a műalkotások előtt. Egy, a Nemzeti Galériában dolgozó idősebb kolléga, Szij Béla mondta akkoriban: Aki nem tud megállni fél órára, egy órára egy műalkotás előtt, hogy csodálni tudja, és örülni neki, az menjen más pályára. Legyünk képesek elmélyülni egyetlen alkotás szemlélésében! Az ilyen szentenciák megmaradtak bennünk, mert fogódzókat kerestünk.

Közben tanultuk a szakmát. Különböző karakterű professzoraink voltak. Zádor Anna, a legendás professzornő nagy hatással volt ránk, nem pusztán előadásainak tényanyagával, módszertanával, – azzal is persze, – hanem mert személyiségén keresztül megismertük a művészettörténettel való foglalkozás ethoszát is. Hogy milyen komolysággal, odaadással, figyelemmel és érzékenységgel kell művelni ezt a szakmát. Mindenki úgy érezte, személyre szabottan figyel rá, s nemcsak az egyetemi tanulmányok idején, de évtizedekkel azután is. Figyelmében jelen volt az is, hogy Csatkai Endre közeléből jöttem, akivel ő fiatal kora óta jó barátságban volt.

Évtizedekkel később kiderült, hogy Bandi bácsi 1925-ben megvédett „Kazinczy és a képzőművészetek” című doktori disszertációja kéziratban maradt, Domonkos Ottó adta a kezembe. Akkor olyan helyzetben voltam, hogy kezdeményezhettem a beillesztését az Intézet kiadási keretébe. Örömmel támogatta és meleg hangú, személyes tónusú előszót írt hozzá kettejük barátságáról, Csatkai Endre személyiségéről, művészettörténeti munkásságának jelentőségéről.⁷ Az egyetemen a művészettörténész lét ethoszát s tevékenységünk több máig érvényes sarkalatos alapigazságát kaptuk Fülep Lajos professzortól, s én magam a művészettörténészé válás kínjait is, merthogy áthidalhatatlannak látszó távolság volt Fülep művészetfilozófiája és az én 17 évesen birtokolt filozófiai ismereteim között. Tanáraink közül Vayer Lajos professzorról is szólnom kell. A mi időnkben ő volt a tanszékvezető, akitől mindenekelőtt az ikonográfia módszerét tanultuk. Az ábrázolások jelentésével, történeti ikonográfiával foglalkozott, sokféle nézőpontból közelítve az egyes ábrázolások képi hagyományát, szellemi hátterét, értelmezésének tudománytörténeti előzményeit. Ez fontos és inspiráló volt a számomra, mert elég hamar elkezdtem egy kicsit másféle művészettörténetben gondolkodni, mint amit nekünk tanítottak.

Abban az időben mindenki kétszakos volt az egyetemen. Önnek mi volt a másik szakja?

A történelmet választottam, és máig azt gondolom, szerencsésen. Ez a szak ugyanis hozza a művészettörténeti folyamatok mellé a szükséges kiegészítő és háttér információkat, az egyik tudományág tanulságait át lehet vinni a másikra. Hallottam később hallgatókat arról beszélgetni, melyik a jobb megoldás. Egyszakosnak lenni, s minden energiával arra koncentrálni, vagy két szakot felvenni. Én úgy gondoltam, sok előnye van egy második szak fölvetelésének, vagy más rokon tudományok megismerésének. Impulzusokat kap az ember, hogy máshogy is lehet csinálni, más struktúrák is léteznek.

⁷ Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. (1925) Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1983. 139. Az előszót Zádor Anna, az utószót Rózsa György írta, a hely- és névmagyarozatokat Szabó Péter készítette.

Mi például, saját magunktól átjártunk a Műegyetemre, mert ott Pogány Frigyes, az építész tartott kiváló építészettörténeti előadásokat. Más tanárnál ugyanott műszaki rajzot és felmérést tanultunk. Egyik nyáron Dunapentelén nyári gyakorlatként borospincéket mértünk fel építészhallgatókkal. Közösen dolgoztunk, mert úgy éreztük, ez hozzá tartozik a képzésünkhöz, teljesebb képet kapunk arról, hogyan nyúlunk a műalkotásokhoz. Igazi szakmai élményt hozott egy, Dávid Ferencsel és Marosi Ernővel közösen eltöltött néhány hetes nyári gyakorlat a nagyszerű kőszobrász-restaurátor Szakál Ernővel és munkatársaival a sopronhorpácsi románkori templom műemléki kutatásában.

Dávid Ferenctől tudom, hogy ő és Marosi Ernő a magyar szakot választották. Ott is egy művészeti ággal, az irodalom történetével foglalkoztak.

Engem is érdekelt az irodalomtörténet. Felsőbb évesként és később is irodalomtörténészek és történészek kandidátusi vitáira jártam, ahol igen eleven és tanulságos viták zajlottak. Az opponensek általában komolyan vették a feladatukat, alapvető elméleti, stílustörténeti, módszertani kérdések kerültek terítékre. Egy ilyen doktori vitán találtam rá arra az irodalomtörténészre, Klaniczay Tiborra, aki a társtudományok részéről a legnagyobb hatást gyakorolta rám. Egészen másként közelítette meg a művészettörténet kérdését, és úgy éreztem, szinte hozzám beszél. Úgy tudta belehelyezni az egyes művészeti, irodalmi és történelmi jelenségeket az egyetemes kultúra egészébe, hogy ettől az összefüggésrendszerek láthatóvá váltak és értelmet nyertek. Különleges, nagy hatású ember volt. A művészettörténészek közül, még hallgatóként, az elsők között szegődtem a nyomába. Az Eötvös Collegium és az Irodalomtörténeti Intézet a Ménesi úton egy épületben volt, s először az odavezető kis utcában mentem oda hozzá valamilyen konkrét kérdéssel. Talán innentől kezdve figyelt rám, meghívott az irodalmárok és a történészek üléseire, konferenciáira. Hamar rájöttem, hogy ki kell lépni a művészettörténészek belső köreiből és nyitni kell más tudományágak felé. Meg kell mutatni, hogy a művészettörténettel is képesek vagyunk kultúrát értelmezni, ahogy a történészek vagy az irodalmárok teszik. Akkor fognak figyelni ránk, ha odamegyünk, mert minden szakma a saját folyóiratát, szakirodalmát olvassa. El kell menni, elő kell adni, s figyelni a visszhangra. Klaniczay Tibornak különleges képessége volt, ha az ember előadott valamit és ő kommentálta, akkora távlatot nyitott mögéje, amivel értelmet kaptak azok az apró megfigyelések, amiket művészettörténészként az ember felmutatott.

Klaniczay Tiborhoz már valamilyen barokk művészettel kapcsolatos kérdéssel fordult? Valójában mikor dőlt el, hogy a művészet történetének melyik korszakával szeretne foglalkozni?

Amikor az ember befejezi az egyetemet, vagy inkább még előbb, el kell döntenie, melyik korszakkal szeretne intenzívebben foglalkozni. Hogy ki melyik művészeti korszakot érzi magához igazán közel, az kicsit olyan, mint a szerelem, nincs rá racionális magyarázat. Van, akinek a tanára javasol témát, van, akinek egy munkahelyi feladat indítja be a fantáziáját, más maga találja ki, hogy egy adott intézményi háttérrel mit

lehet felépíteni. Van aki, bár ez a ritkább, belenő valamibe, s művészettörténészként is abból merít inspirációt. Számomra Csatkai Endre volt az első megismert művészettörténész, s ő ez utóbbi modellt képviselte. Ott született Sopron környékén, ott járt iskolába, oda tért vissza és egész életében ennek a történelmi tájnak a művészetét, kultúráját kutatta.

Ezen az úton indultam el én is. Valahogy természetes volt, hogy nem kortárs művészettel szeretnék foglalkozni, nem is mondjuk román korral, hanem azzal a barokk kultúrával, amelynek hatása a gyerekkoromig élt. Az 1711-ből való szoborról, amely előtt iskolába jártam, s amely megmozgatta gyermeki fantáziámat, már beszéltem, meg a falu barokk-kori fogadalmának megtartásáról is. De én magam is jártam a falumbeliekkel búcsút a szomszédos barokk-kori búcsújáráshelyen. A családi fényképek közt ott voltak a nagyszüleimről és szüleimről is a máriacelli fényképésznél készült emlékfotók, éltek még a történetek, a templomban 17-18. századi egyházi éneket énekeltünk, a határban a rokonság által állíttatott fogadalmi szobrok álltak... S ezek csak a gyerekkor impulzusai, amelyet a barokk Sopron gimnazista kori élménye erősített föl igazán.

Harmadév táján döntöttem úgy, hogy magyarországi barokk művészettel szeretnék foglalkozni, egyedül a saját és a fölöttem lévő évfolyamok művészettörténészei közül. Másnak nem volt vonzó, ami nekem belső késztetést jelentett. Holott Garas Klára, Aggházy Mária, Voit Pál és mások neves és sikeres barokk kutatóként tevékenykedtek. Az én tágabb generációból a magyar barokk művészetéhez vonzódó kutatókat (Kelényi György, Buzási Enikő, Jávora Anna) csak az utánunk jövő évfolyamok hoztak majd.

Egy 1963-ban végzett fiatal művészettörténész hol tudott ilyen érdeklődéssel állást találni? Úgy tudom, Csatkai Endre hívta, jöjjön vissza Sopronba, lenne helye a múzeumban.

Akkor az egyetemen volt egy messianisztikus alapállás, hogy menjünk vidékre tanítani, terjesszük a kultúrát. Többen vallották ezt, s gyakorolták is. Mi művészettörténészek inkább csöndben voltunk, mert úgy láttuk, hogy a művészettörténet művelése nagyon Budapest-centrikus, különösen, ha az ember nem egy kisebb régió művészetének történetével akar foglalkozni. Sok függött persze az álláslehetőségektől. Csatkai Endre valóban hívott, még az egyetem befejezése előtt azzal, hogy nemcsak művészettörténettel, de újkori történelemmel is kell majd foglalkoznom. Azt gondoltam, biztosan van, aki ezt nálam jobban, több elhivatottsággal csinálná. Nem ezt az utat választottam. Hazament viszont volt berzsenyista osztálytársam, Környei Attila, aki ezt valóban kitűnően csinálta, s Csatkai Endre, illetve Domonkos Ottó után a Soproni Múzeum igazgatója lett. Került a múzeumba művészettörténész is, a fölöttem végzett Askercz Éva, több évtizeden át a képzőművészeti gyűjtemény gondos kezelője, a Fabricius ház ma is modernnek számító lakásbelső-rekonstrukciónak létrehozója.

Én a pályámat a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Történelmi Képcsarnokában kezdtem, ahol korábban egyetemi múzeumi gyakorlaton is voltam. Vayer professzor ajánlására kerültem oda, aki korábban maga is dolgozott az ikonográfiai

gyűjteményben. Tematikus rendszerével ideálisan jó gyűjtemény volt a történeti ikonográfia iránti érdeklődésemhez. Jó helyre kerültem, két komoly, szívósan dolgozni tudó, az anyagát fantasztikusan ismerő muzeológus kolléga mellé. Rózsa György városlátkép ikonográfiával foglalkozott, Cennerné Wilhelmb Gizella pedig portréikonográfiával, történeti összefüggésekkel. A gyűjteményt már felosztották, így a negatívok leltározását bízták rám. Érdekes volt a régi fotónegatívokon keresztül a gyűjtéstörténetben visszafele menni, már eltűnt műalkotásokat, gyűjteményeket megismerni.

Múzeumba, levéltárba kerülő szakemberek gyakran egy életen át saját anyagukat dolgozzák fel. Ön más utat választott.

Noha valóban sok műtárgy vett körül, erős volt bennem a szándék, hogy mellettük az eredeti helyszíneken fennmaradt művészeti emlékeket is minél jobban megismerjem. Ekkor kezdtem nyaranta szisztematikusan Szlovákiába járni, hogy felkeressem az ottani művészeti emlékeket, városokat, kastélyokat. Tulajdonképpen már egyetemista koromban elkezdtem ezt a Dunántúlon, Lővőről indulva biciklivel jártam be nemcsak Sopron megyét, de Vast, Zalát és Somogyot is. Egészen Szigetvárig jutottam, hogy megnézzem és fényképezzem a neves soproni barokk festő, Dorffmaister István műveit.

Egy valami tűnt csak elérhetetlennek, Bécs. Aki magyarországi barokk művészettel foglalkozik, annak Bécs megkerülhetetlen. Bécs nemcsak politikai, de kulturális és művészeti központ is volt, onnan jöttek a legjelentősebb művészek, de épületeit, nagy múzeumait és gyűjteményeit addig csak könyvekből ismertük. Mint ahogy a határ másik, burgenlandi oldalát is. Pedig az ember Sopronban a Pihenőkeresztől jó időben láthatja a fraknoi várat, a Várhelyről pedig a kismartoni Esterházy kastélyt, a Balf fölötti dombról a boldogasszonyi búcsújáró templomot. Végül 1965-ben jutottam ki először Bécsbe. A Nemzeti Galéria KISZ szervezetében valaki el tudta intézni, hogy a művészettörténészek és restaurátorok karácsony előtt három napra kimehessenek. Hihetetlen boldogság volt a Kunsthistorisches Museum főműveivel szembesülni, a Theater an der Wien-ben állóhelyről a Varázsfuvolát hallgatni. Még erősebb lett a vágyam, hogy több hónapra kijuthassak ide. Akkor már létezett a német háterű Herder-díj, amelyet évenként a Bécsi Egyetem ítél oda egy-egy kiemelkedő kelet-európai tudósnak és művésznek. Ők a díj mellé megkapták azt a lehetőséget is, hogy szakmájukból egy fiataalt továbbtanulni Bécsbe küldhessenek egy évre. Dávid Ferenc (Dercsényi Dezső révén) és Marosi Ernő (Vayer Lajos révén) így jutottak ki egy évre Bécsbe (1966, 1968). Úgy éreztem, muszáj nekem is valamit kitalálnom. Akkor maximum egy hónapra adtak útlevelet, s én legalább három hónapra szerettem volna kimenni. Meghívó levelet kellett szereznem „ellátásáról gondoskodunk” szöveggel, s hihető történetet hozzá, hogy miért s milyen módon akarok három hónapnyi időt kint tölteni. Az ok, hogy miért kérem, valós volt: barokk kutató vagyok, jól kell tudnom németül, most nyílik mód gyakorlásra, az ottani művészeti emlékek megismerésére. Útlevélkérelmemben egy olyan, már az első világháború előtt is működő kapcsolat felelevenítésével érveltem, amelynek során a nyelvhatár menti magyar és német falvak gyermekeit egymás nyelvén a megtanulására kicserélték. Működött ez az én

lövői rokonságomban is, s a meghívólevelet valóban egy ilyen burgenlandi család küldte. Így utazhattam ki, de az „ösztöndíjat” valójában magamnak kellett előkerítenem.

Ez mikor volt?

1968 tavaszán. Beálltam hotelszemélyzetnek egy tízemeletes egyetemi kollégiumba, amit nyaranta turistáknak adtak ki. Délelőtt jártam a várost és a múzeumokat, a délutáni műszakban dolgoztam. A személyzeti konyhán nagyokat lehetett beszélgetni, a nyelvet gyakorolni. A keresetemből nagy körutazást tettem Salzburgon át egészen Innsbruckig, Dél-Tirolon, Trentón keresztül Velencéig, s Padován, Grazon át jöttem vissza Bécsbe. Burgenlandban bicikliztem, stoppoltam. Nagyon erős impulzust adott ez a három hónap, sok vágyott helyet és várost tudtam megnézni. A valódi ösztöndíjak később jöttek. 1974-ben jutottam ki először magyar ösztöndíjasként a bécsi Collegium Hungaricumra egy hónapra. Azóta is visszajárok, s az utóbbi évtizedekben nem volt év, hogy ne lettem volna Bécsben, ahol egy barokk kutatónak mindig van tennivalója.

Mikor érezte úgy, hogy művészettörténészként eredeti módon, a saját hangján szól, hogy a tradicionálistól némileg eltérő művészettörténetben gondolkodik?

Talán a doktori disszertációm kapcsán. Ez abból az alapállásból született, hogy bár a művészettörténeti kutatás középpontjában az elkészült műalkotások állnak, mégis fontos, hogy ugyanolyan hangsúllyal foglalkozzunk a megrendelőikkel s a közönségükkel is. Nem új szempontok ezek, de Magyarországon nagyon ritka, hogy a megrendelő, a művész és a közönség hármasa valamely művészeti alkotás elemzésében egységben jelenjen meg. Olyan műalkotást kerestem, amelynél ehhez elegendő forrás áll rendelkezésre. Itt is, mint annyiszor pályám során, a soproni háttér adott inspirációt: a soproni barokk festő, Dorffmaister István művét választottam.

Sopronban jól ismerik a több mint kétszáz évvel ezelőtt alkotó barokk festőt, utcát is neveztek el róla.

Valóban ritkaság Magyarországon egy 18. századi barokk festő emlékezetének ilyen szintű megőrzése. Sopronnal csak Eger állítható párhuzamba, ahol a Bécsből jött Kracker élvez hasonló ismertséget. Dorffmaister soproni népszerűsége lehetett az oka, hogy egyetemista koromban úgy éreztem, a már az első világháború előtt önálló kötettel⁸ megtisztelt festőnek a monográfiáját talán nekem kell majd elkészítenem. Erre készülve gyűjtöttem anyagot hozzá, s a disszertációmhoz is egy jellegzetes művet, a szombathelyi székesegyház Szent István királyt ábrázoló oltárképét (1791) választottam. Szent István alakja, történeti szerepe évszázadok óta, máig politikai, egyházpolitikai értelmezések ütköző pontján állt. Így volt ez 1790 táján, II. József uralkodásának

⁸ Mihályi Ernő: Dorffmeister István és a barokk képírás Sopronban. Sopron, 1916. 62.

végén is. Ám ennek lényegéről a korszak meghatározó szereplői gyökeresen eltérő nézeteket vallottak. Dorffmaister Szent István oltárképe az egymással vitázó nézetek csomópontjában áll. Már a kép témaválasztása is teljesen új volt. Nem a hagyományos „Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának” képtípust, hanem a „Szent István megalapítja a pannonhalmi apátságot” jelenetet festették meg, akkor, amikor a pannonhalmi apátságot II. József már megszüntette... Modern festmény volt ez a kép, amelyen Szent István nem az égiekkel kommunikált, hanem alattvalói közt, a földön egy új uralkodó-ideál megtestesítőjeként tevékenykedett. A kép modernségét megérezte a közönsége is: két vers készült a képről, az általa keltett érzelmekről. A magyar nyelvű óda a nemzeti ébredés hevét tükrözi olyannyira, hogy a szerző buzgalmában a festő nevét is megmagyarosította („Falumester, Éljen!”). Az óda német fordítója, egy soproni szerzetes tanár viszont, noha egyetértően fordítja a kép dicséretéről szóló sorokat, átértelmezi a magyar nyelvű vers németellenes sorait, büszke arra, hogy a festményt egy német művész készítette.

Ebben a munkában találtam meg a magam számára azt a művészettörténeti metódust, a megrendelő felől közelítő, más tudományágak nézőpontjait is érvényesítő fel fogást, amely, úgy gondolom, későbbi munkáimban is nyomon követhető. A Dorffmaister monográfia elkészítéséről azonban egy idő után lemondtam, mert érdeklődésem és feladataim más irányba vittek. Amikor azonban a festő életpályáját 1996-97-ben egy művészettörténész team földolgozta s kiállításban több helyen, így Sopronban is bemutatta, a Dorffmaister kiállítás katalógusában én dolgoztam föl a festő vitán felül legkiemelkedőbb műveit, a magyar történelem fontos eseményeit ábrázoló, egyházi megbízásra készült monumentális festményeit.⁹ A kiállítás soproni bemutatójának napján, 1997 novemberében Sopron városa domborműves bronz emléktáblát állított neves festőjének halála 200 éves jubileumára: a róla elnevezett utcában, a Szentlélek templom falán, Soltra E. Tamás alkotásán egy harsonázó puttó hirdeti Dorffmaister István emlékezetét. Felavatására engem kért föl a város, s a dombormű előtt a festőről és a város gesztusának jelentőségéről beszéltem.

Térjünk vissza a formális karrierre. A Magyar Nemzeti Múzeumban sokat profitált, jó kollégákkal és szakemberekkel dolgozott együtt, 1971-ben azonban átment a Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetébe. Mi motiválta ezt a váltást, s hogyan hatott további pályájára?

A doktori disszertációmát még a Nemzeti Múzeumban írtam s védtem meg. Ám amikor megtudtam, hogy az MTA keretei közt a magyarországi művészet egészének kutatására szerveznek egy önálló intézetet, pontosabban akkor még kutatócsoportot, úgy gondoltam, szükség lehet olyan szakemberre, aki a két évszázadot átfogó barokk korszakával foglalkozik. Magam jelentkeztem a szerveződé intézet igazgatójánál, Aradi Nóránál. Vittem még kéziratban lévő disszertációmát, azzal, hogy ez van a tarsolyomban.

⁹ Dorffmaister István emlékkiállítás. / Gedenkausstellung von Stephan Dorffmaister. Szombathely, Sopron, Eisenstadt, Zalaegerszeg. 1997–1998. Kiállítás-katalógus, szerk. Kostyál László, Zsámbéky Monika. Benne: Galavics Géza: Dorffmaister István történeti képei / Die Historienbilder von Stephan Dorffmaister. 83–126.

Megnézték, elolvasták és azt mondták, hogy jöhet.

A mából nézve, amikor a kultúra elvesztette azt a kivételezett szerepét, amit korábban élvezett, az a korszak a lehetőségek gazdag tárháza volt. Ennek biztosan volt politikai ára. De a Művészettörténeti Intézet megalakulása és első két évtizede különleges időszak volt számomra. Egyrészt minden újonnan alakuló intézményben van egy nagyon erős lendület, a kezdés varázsa. Emellett az intézet egyik fő feladata a Magyarországi művészet története kézikönyv sorozat előkészítése és kiadása volt, ehhez verbuváltak művészettörténészeket. Válogatottan tehetséges emberek találkoztak össze. Körükben olyan pezsgő szellemi légkör alakult ki, amilyennel azóta sem találkoztam. Németh Lajos volt az intézmény meghatározó alakja, erős elméleti érdeklődéssel és nagy tájékozottsággal, különösen az engem igen érdeklő művészetszociológia témakörében. Az intézetben dolgoztak az előttem járó generációkból Bernáth Mária, Kovács Éva, Feuerné Tóth Rózsa, kortársaim közül Marosi Ernő, Szabó Júlia, Tímár Árpád és kitűnő fiatalok egész sora. S nem utolsó sorban a biztos ítéletű Szabolcsi Hedvig, aki a bútorművészet specialistájaként széles európai tájékozottsággal és kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Nagyon jól tudtam és szerettem vele együtt dolgozni.

Olyan időszak volt ez számomra, amelyben 31 évesen megjelentették a doktori disszertációm, 33 évesen megkaptam a lehetőséget, hogy kötetet állítsak össze a magyarországi reneszánsz és barokk művészet legjelentősebb hazai specialistáinak írásaiból.¹⁰ 40 évesen kaptam a feladatot, hogy négy intézeti kollégával együtt írjunk a magyar művészet történetéről a széles nagyközönségnek szóló egykötetes összefoglalást. Az én részem a késő-renaisszánsz, a barokk és a felvilágosodás művészetének megírása volt. Az elkészült kötet nagy példányszámban jelent meg, s két évtizeden át az egyetemi oktatásban is ezt használták.¹¹

E feladatok nagyobb részét a Művészettörténeti Intézetben kollégáival együtt végezte. Milyen irányban folytatta egyéni kutatásait?

Változatlanul fontos volt számomra, hogy a műalkotásokat azok megrendelői felől közelítsem meg, hogy a művet ne csak megkomponált képi elemekkel rendelkező művészeti alkotásként nézzem, hanem történelmi dokumentumként is. Olyan történelmi dokumentumként, amit valójában a művészettörténész tud elemezni, mert képi nyelven fogalmazták meg, amit tudni kell olvasni, ahogy egy történeti szöveget tudni kell a levéltárosnak olvasni, vagy az irodalmárnak elemezni. Ekkor már jó évtizede foglalkoztatott az a kérdés, hogy Magyarország és egyáltalán az egész közép-európai régió az itt készült képzőművészeti alkotások tanúsága szerint hogyan élte meg a 16–17. században a török veszedelmet. A török folyamatos támadásait, terjeszkedését, az ország egyharmadának megszállását, fővárosának elfoglalását, félelmeit, reményeit, sikereit és veszteségeit a török elleni harcokban. Más, írott műfajokban, pél-

¹⁰ Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975.

¹¹ A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. Bp., 1983. Szerzők: Aradi Nóra, Feuerné Tóth Rózsa, Galavics Géza, Marosi Ernő, Németh Lajos.

dául a kor költészetében, politikai publicisztikájában, egykorú krónikákban, emlékiratokban, a kortársak levelezésében, különböző felekezetek állásfoglalásaiban ez sokkal jobban nyomon követhető, mint a képzőművészetekben. Ennek egyik oka, hogy a 16. és 17. századi magyar politikai és kulturális elit előtt nem volt olyan kulturális és képi tradíciós minta, amelyhez csatlakozva a török veszedelemre a képzőművészet nyelvén frissen reagálhatott volna.

Európa peremkerületein a képzőművészet sokkal lassabban reagál még a legerősebb ingerekre is, mint a centrumban. Az érdeklődő közvélemény is inkább csak az ismertebb, a magyarországi török háborúkra reagáló műalkotásokat tartotta számon: az európai metszetkiadóknak a török háborúk várostromairól készült metszeit, az isztambuli Héttoronyban raboskodó Wathay Ferenc várkapitány maga ilusztrálta verses krónikáját, a sárvári Nádasdy vár dísztermének török-magyar csataképeit, a Zrínyiek és a Vezekénynél elesett Esterházyak emlékeztetere készült műalkotásokat. Én ennél teljesebb gyűjtés alapján akartam összefoglalni és értékelni a magyarországi török háborúk és a képzőművészet történetét. A 15. század végétől a török kiűzéséig tartó, több mint két évszázadnyi időszakból szisztematikusan gyűjtöttem össze az ilyen témájú műalkotásokat, s *„Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet* címmel köteté formáltam.¹²

Valamennyi kép a török háborúkat idézte. Elrendezésük és tárgyalásuk a történeti események sorrendjében és azon belül a mecénások, a művek készítőinek szociológiai csoportjai mentén készült. Mivel a török térhódítására, a velük való küzdelem megjelenítésére nem voltak kész képzőművészeti toposzok, mindenütt azt is vizsgáltuk, hogy a megrendelők hogyan keresték és találták meg mecénási elképzeléseikhez a megjelenési formákat, műfajokat, technikákat, helyszíneket és lehetőségeket. A török háborúkkal foglalkozó képzőművészeti alkotások közül két jellegzetes csoport válik ki, illetve keveredik egymással. Az egyik a kor európai közönségének hírigényét igyekezett kielégíteni valós várlátképekkel, csata-ábrázolásokkal, hadvezérek képmásaival, a másik pedig szimbolikus kifejezési formákkal, allegorikus eszközökkel élt. A Rudolf császár prágai udvarában működő festőknek az uralkodó magyarországi csatáit ábrázoló képei az európai manierizmus legkvalitásosabb művei közé sorolhatók. A Zrínyi Miklós idézetet címéül választó kötet jó fogadtatásra talált a történészek és irodalomtörténészek körében is. S azt gondolom, talán hatott is. A fiatalabb történész generációnál látom, hogy megtanulták olvasni ezt a képi nyelvet, érvrendszerükbe pedig beemelték ennek eredményeit.

A törökellenes harc művészi reprezentációjában képviselve vannak a 17. századi magyar főnemesség legjelentősebb családjai, köztük az Esterházy család és Esterházy Pál nádor. Ezen a szalon jutott el Esterházy Pál nádor mecénási tevékenységének vizsgálatahoz? Tudom, hogy több tanulmányában is foglalkozott vele.

Valóban, a kor magyar arisztokrata családjai, a Zrínyiek, Nádasdyak, Esterházyak, Batthyányak, Forgáchok, Zichyek és Wesselényiek mind szereplői a kötetnek. A török

¹² Galavics Géza: *Kössünk kardot a pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest., Képzőművészeti Kiadó, 1986. 181 oldal, 216 kép.

elleni harc részvevőiként, és műalkotások mecénásaiként is. Ha többféle török témájú mű kapcsolható a nevükhöz, valamennyire műpártoló személyiségük is kirajzolódott. Legjobban Nádasdy Ferencé (+1671) és Esterházy Pálé (1635–1713), akiknek rendkívül sokoldalú tevékenységével a művészettörténet, a történettudomány, az irodalomtudomány is foglalkozott. Mivel kezdettől amellelt a művészettörténet mellett tettem le a voksomat, amely előszeretettel a megrendelő felől közelít a műalkotásokhoz, a mecénás Esterházy Pál alakjának, – ma úgy mondanák, profiljának – a művészettörténeti megformálása igazi kihívásnak számított. Az tehát, hogy ne egy életszakaszt vagy műegyüttest dolgozzak fel, hanem „hősöm” teljes életét vizsgáljam, a gyermekkortól haláláig.

A feladatban rejlő kihívás részben módszertani természetű volt: vajon meg lehet-e rajzolni egy jelentős magyarországi barokk mecénás személyiségét úgy, hogy csupán az általa rendelt és megszerzett műalkotásokon keresztül láttassuk életének különböző szakaszait, élethelyzeteit, személyes, családi és politikai stratégiák mentén hozott döntéseit, dilemmáit. A célkitűzés újszerű volt, ám megvalósíthatónak csak akkor gondoltam, ha bejuthatok oda is, ahol az Esterházy család múltjának példátlanul gazdag és a sors kegyéből máig fennmaradt művészeti hagyatékát őrzik: a fraknói várba, a burgenlandi Forchtensteinbe.

A fraknói várban, tudtuk, már rég megállt az idő. A 17. századi eredeti berendezésén és díszítésén kívül már a 18. század közepén ide gyűjtötték össze a család múltjával kapcsolatos ábrázolásokat. Művészettörténészek és történészek azonban csak a millennium táján jártak a gyűjteményben. Engedélyt a belépésre és a kutatásra csak az Esterházy család feje, herceg Esterházy Pál adhatott, aki 1956-ban menekült el Magyarországról, ahol őt börtönbe zárták. Svájcban élt, teljes visszavonultságban. Végül már említett szerzetes nagynéném, a rend egyik Ausztriában élő vezető személyisége ajánlására kaptam meg 1971-ben Pál herceg engedélyét a kutatásra. Én voltam az első magyar művészettörténész, aki félévszázada kutatóként bebocsátást nyert Fraknóra. Egy teljes héten át reggeltől estig dolgozhattam, fényképezhettem, jegyzetelhettem. A raktárakban kísérom és segítségem a vár kulcsárja volt, akinek már az apja is ezt a tisztséget viselte. Nagyon sokat jelentett nekem a fraknói kutatás. Festmények, metszetek, rajzok, ősképek, családi portrék oly nagy számban őrződtek meg, mint sehol másutt magyarországi főúri családoknál. Az összefoglalás, amely Esterházy Pál mecénási tevékenységének egészét fogta át, 1988-ban jelent meg a *Művészettörténeti Értesítő*ben magyarul, s 1992-ben Bécsben németül.¹³ Májig az egyik legtöbbet idézett tanulmányom.

Fraknó tehát nem jutott Eszterháza sorsára, annak ellenére, hogy Burgenland 1955-ig az orosz megszállási övezetbe tartozott.

Az orosz parancsnokságot tudomásom szerint a háború végén a kismartoni kastélyban szállásolták el, s a kastély gyűjteményéből főként régi fegyverek tűntek el. Am a

¹³ Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez) In: Művészettörténeti Értesítő 37. (1988), 3–4. sz., 136–161; Géza Galavics: Fürst Paul Esterházy (1635–1713) als Mäzen. Skizzen zu einer Laufbahn. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte. XLV.(1992), 111–141, 277–290.

fraknói várat és gyűjteményeit sikerült megóvni. Ez különösen a kincstár számára volt létfontosságú. Ennek belső tere a váron belül, köztes emeletként olyan fantasztikusan volt álcázva, hogy sem a franciák, akik Napoleon idejében foglalták el a várat, sem az oroszok nem akadtak rá. Én is csak 2005-ben láthattam először ezt az Európában egyedülálló, nagy boltozatos térrel kialakított kincseskamrát, amikor Pál herceg halálát (1989) követően az Esterházy Magánalapítvány bő egy évtized alatt, hatalmas anyagi és szellemi ráfordítással helyreállította a fraknói várat. Aki ma látogat oda, ezt az állapotot látja. Utólag derült ki, a II. világháború alatt a bécsi Kunsthistorisches Museum kincseinek egy részét is ide szállították, és egy hátsó pincében elfalazták. Ha belegondolunk abba, hogy a fertői kastély értékei hogyan semmisültek meg a háború végén, még inkább megnő annak jelentősége, hogy a fraknói váré megmaradtak. Az ott megőrzött művészeti emlékek elegendő muníciót szolgáltatottak ahhoz, hogy Esterházy Pál mecénási tevékenységéről később további tanulmányokat, új felismeréseket tehessenek közzé.

Az ő életművével akár egy életen át lehet foglalkozni!

Igen, s nem csak egy művészettörténésznek. Esterházy Pál ugyanis olyan időszakban volt, több mint három évtizeden át az ország legmagasabb rangú tisztségviselője, amikor a török kiűzése és a Rákóczi szabadságharc zajlott, s olyan sokoldalú személyiség volt, amelynek a megismeréséhez széles társadalomtudományi összefogás kívántatik. 2013-ban, halálának 300. jubileumán Kőszegen három napos konferenciát rendeztek az emlékezetére, amelyen a nyitóelőadást hat évtizedes mecénási tevékenységéről s annak kutatástörténetéről tartottam (4. kép). Nála tudatosabban a képzőművészettel csak sógora és riválisa, Nádasdy Ferenc tudott bánni, akinek a pályáját az utóbbi években több tudományág összefogásával kutatják. Neki azonban, mivel a Wesselényi összeesküvés megtorlásakor 1671-ben lefejezték, megszakadt a pályája, míg Esterházy Pálé még négy évtizeden át folytatódott.

A kontinuitás sajnos a Zrínyieknél is megszakadt. Az Esterházy család története azért is különleges, mert egészen a 21. századig, máig megmaradt a folytonosság. A magyar történelem nem kedvezett annak, hogy bármit is egy-két nemzedéken túl lehessen építeni.

Valóban, az Esterházyak ebből a szempontból is különleges család. Kiderült, hogy a kiemelkedő mecénási tevékenységet folytató hercegek közül nem annyira a fiaik, inkább az unokáik hoztak létre európai mércével is jelentős kulturális és művészeti együtteseket. Ilyen volt Pál nádor unokája, Esterházy „Fényes” Miklós (+1790). Süttöri uradalmában, Eszterházán az 1760-as évektől építtette fel hatalmas, európai hercegi rezidenciákhoz méltó kastélyát.

4. kép. „Esterházy Pállal Eisenstadtban”, 2013.

Schönbrunn mintáját követte, reprezentatív termeinek díszítésére Bécsből hívott mestereket. A kastély elé hatalmas franciakertet létesített pompás kerti építményekkel, „végtelenbe” futó utakkal. A kastély és kert együtt adtak keretet a kiemelkedően magas szintű udvari életnek. Ebben a zenének meghatározóan fontos szerepe volt, különösen azután, hogy Joseph Haydn került a hercegi zenekar élére. A kortársakat legtöbbször a bécsi udvarból érkezett magas rangú vendégeknek rendezett fényűző udvari ünnepségek és az elképesztően gazdag luxus kápráztatták el. Ezért is nevezték a helyet a „magyar Verszáliának”. Eszterháza pompája azonban a barokk udvari kultúra utolsó fellobbanása volt. „Fényes” Miklós utódai számára Eszterháza egy évszázadra elvesztette reprezentatív értékét. Ők másként akartak élni.

Csak unokája, II. Miklós herceg (+1833) alkotott még egyszer nagyot a művészeti kultúra pártfogása terén. Párizsból hívott építésszel modernizáltatta kismartoni rezidenciáját, vele tervezte meg angolkertjét s annak épületeit, két évtized alatt egy olyan különlegesen gazdag művészeti gyűjteményt, képtárat és rajzgyűjteményt¹⁴ hozott létre, amely máig őrzi az emlékezetét. Ilyen értelemben valóban kontinuos az ő

¹⁴ Ma a Szépművészeti Múzeum őrzi ezt a gyűjteményt.

művészetpártolásuk, noha mindegyikük saját kora európai kulturális kihívásaira és trendjeire reagált.

Bibliográfiájából látom, hogy több nagyszabású múzeumi kiállítás elkészítésében is részt vett. Mi késztet egy intézeti kutatót arra, hogy klasszikus múzeumi feladatot vállaljon?

Valóban, a múzeumi kiállítások megrendezése nem a Művészettörténeti Intézet profilja volt. De az intézet volt az, amelyik a magyar művészettörténetben a legkorábban, már az 1970-es években érzékelte, hogy Európában megváltozott a közönség és a szakma találkozásának korábbi rendszere. A könyvek és albumok mellett ugyanis megjelentek azok a nagy múzeumi kiállítások, amelyek a korábbinál jóval nagyobb közönséget szólítottak meg. E kiállításokat a közönség tájékoztatására részletes feliratok kísérték, tömegeket vonzottak a múzeumokba. A kiállításokhoz készült tudományos katalógusok pedig rögzítették az új kutatási eredményeket, s ily módon a korszak legnépszerűbb művészettörténeti produkciói lettek. Mivel a magyar múzeumok kezdetben kevésbé érzékelték ennek az új kiállítási műfajnak a kihívásait, az újdonságokra fogékonyabb Művészettörténeti Intézetből több kiállítást is kezdeményeztünk.

Mikor rendezte az első múzeumi kiállítást, és hogy választották ki a témáját?

1980-ban, a felvilágosodás korának művészete volt a témája. Maga a kiállítás a *Művészet Magyarországon 1780–1830* címet kapta, koncepcióját Szabolcsi Hedviggel közösen alakítottuk ki. Tudományos katalógust is készítettünk hozzá, ketten szerkesztettük, a tanulmányok és katalógusok harmadának megírása is az én feladatomból volt. A kiállításnak a Magyar Nemzeti Galéria adott helyet, a restaurálások és az instaláció is az ő segítségükkel készült. Egyik szenzációja soproni vonatkozású volt, Dorffmaister István két hatalmas, 5,5 méter széles olajfestménye a mohácsi csatáról. A képek az első monumentális művészeti emlékei voltak a Mohácsnál megesett nemzeti tragédiának. Bizonyos, hogy 1787-ben Sopronban, Dorffmaister műhelyében készültek, bár nem tudom, melyik épület lehetett alkalmas ekkora méretű festmények elkészítésére. Megrendelőjük a pécsi püspök volt, aki a képeket mohácsi nyári rezidenciájára ebédlőjébe szánta. Mi a csata helyszínén lévő emlékkápolnából kaptuk kölcsön, s hozzá az ottani múzeumból Dorffmaister István történeti portréját, II. Lajos király páncélos képét is. Az ilyen típusú kiállítások és a kiállítást kísérő tudományos katalógusok a magyar múzeumi gyakorlatban mára teljesen általánosak lettek, de akkor, több mint három évtizeddel ezelőtt jelentős szakmai újdonságnak számítottak.

A kiállítási téma, a felvilágosodás-kori művészet bemutatása szorosban kapcsolódott az 1960–70-es évek jelentős európai kutatási trendjéhez, a felvilágosodás kutatásához. Ebben az időszakban az európai értelmiség körében a felvilágosodásnak erős kultusza volt. Talán mert annak a reményét hordozta, hogy a ráció segítségével át lehet hidalni a két világrendszer közötti ellenéteket. Ez a Kádár-rendszer idején jelentős magyarországi visszhangra is talált, legmarkánsabb megjelenési formái a Mátrafüre-

den évente megtartott nemzetközi felvilágosodás-konferenciák voltak. Magyar részről többek között Kosáry Domokos, Szauder József, Benda Kálmán, H. Balázs Éva voltak azok, akik idevonzották a legkiválóbb európai kutatókat. A diskurzusba Szabolcsi Hedvig és Zádor Anna vezetésével bekapcsolódott a hazai művészettörténet is.

Miben segítette egy ilyen kiállítás a további munkáját?

Sok mindenben. A kiállítás bezárása után az intézet a felvilágosodás korával foglalkozó konferenciát rendezett, amelyen más szakterületek jeles képviselői is előadtak. A felvilágosodás kora önállóan, mintegy összekötőként a barokk kor és a reformkor között valami újnak a csíráit hordozta, ezért különböző tudományok együttműködését igényelte. Szakmai kapcsolatok alakultak ki olyan kiváló emberekkel, mint Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Bíró Ferenc és mások. Mivel pályám kezdetétől igényeltem a más szakterületek képviselőivel való együttműködést, magam kerestem, hogyan tudnék ennek a művészettörténet keretei közt formát találni. Végül az találtam ki, hogy az Intézetből tanulmányutakat szervezek, ahová meghívjuk a történészeket, irodalomárokat, néprajzosokat, zenetörténészeket is. Elkezdtük járni Erdélyt és a Felvidéket. Velünk tartott másokkal együtt Vörös Károly, Spira György, Benda Kálmán, Lukácsy Sándor, tüneményes, nagy tudású emberek, és útközben végig ment a konverzáció. A helyszínen mi az ottani műemlékekről beszéltünk, ők hozták a témát, amit ők tudtak a helyről, a tájról, történelméről, jeles alakjairól, íróiról, közéleti szereplőiről. Ez éveken át nagyon jól működött. Nem csak továbbképzés volt, hanem a különböző szakmák egymásra hangolása. Sokáig csináltam, és tudatosan hívtam jól képzett fiatal művészettörténészeket is az utakra. Váltig állítom, hogy a művészettörténetet nem lehet csak az egyetemen megtanulni, nagyon sok tapasztalatot lehet az ilyen kirándulásokon, kizárásokon gyűjteni, a látottakat a helyszínen megbeszélni, a megfigyeléseket konfrontálni.

Úgy tudom, rendezett egy másik kiállítást is. Abban is volt hasonló politikai szál?

Igen, még direktebb módon. Ez is egy nagyszabású kiállítás volt, 1993-ban a Budapesti Történeti Múzeumban *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások* címmel. Ennek rendezője, katalógusszerkesztője, tanulmányok és katalógustételek szerzője voltam. A kiállítás kifejezetten politikai kezdeményezésre született, s a nagyszabású *Közép-európai kezdeményezés – A barokk éve* program része volt. A rendszerváltás táján az Európa Tanács párizsi központja keresett egy olyan projektet, amelyben be tudná mutatni, hogy Európa népei, függetlenül attól, hogy annak melyik felén élnek, közös kulturális örökséggel rendelkeznek. Példának a barokk művészetet választották ki, s úgy érveltek, hogy ez volt az utolsó olyan nagy európai művészeti stílus, amely átfogta a társadalom valamennyi rétegét, s egy sokszínű, mégis egységes stílust hozott létre. Az Európa Tanács célkitűzése az volt, hogy ezt az alaptételt Közép-Európában minden ország egy-egy önálló kiállítással jelenítse meg, s ily módon tegyen hitet amellett, hogy ezt a közös kulturális örökséget vállalja, s mint az összetartozás jelképét közössége elé tárja.

Még a rendszerváltozások előtt, a demokratizálódásban akkor legmesszebbre jutott Magyarországról kértek közép-európai szakértőt a projekt előkészítésében való részvételre, s – talán a Kulturális Minisztérium – engem jelölt a feladatra. Különböző közép-európai fővárosokban jártunk, hogy résztvevőket nyerjünk meg, de nehezen jutottunk az egyes országokkal egyezségekre. Az események akkor gyorsultak föl, amikor a projektet olasz kezdeményezésre a „Pentagonale”, majd „Hexagonale” országok politikusai vállalták föl. Megegyeztek hat ország vezető kül- és kultúrpolitikusai, hogy országaikban egy évnyi időszakot „a barokk évének” neveznek el, s ennek keretében mindegyik ország egy vagy két kiállítást szentel a barokk témájának.

Végül hány országot sikerült a programba bevonni?

Hat országot, de ez ennél több kiállítást jelentett. 1992–93-ban Ausztriában, Magyarországon és Lengyelországban két-két barokk kiállítás, Horvátországban, Csehországban és Szlovákiában egy-egy kiállítás készült el.¹⁵ A kezdeményező Olaszország két kiállítását egy ottani kormányváltás sajnos elsöpörte. Az elkészült kiállítások jelentősége abban áll, hogy megjelenítették azt a reményt, hogy Európa egyesítésével a közös kulturális gyökerek az addiginál szorosabban kötik össze, formálják a kettészakított Európa különböző részeit. A kiállítások megrendezésének igénye és a közös program finanszírozása tehát a politika döntése volt. De valamennyi ország politikai vezetése a művészettörténészek és a múzeumi szféra konstruktív, hat országra kiterjedő együttműködését igényelte, direkt politikai óhajok nélkül. Ilyen széles és konstruktív összefogásra egy közös témájú múzeumi kiállítás-sorozat megvalósítása érdekében Közép-Európában azóta sem volt példa.

A projekt felelőse Magyarországon a Szépművészeti Múzeum volt, a kiállítások tematikáját egy tudományos tanács – Mojzer Miklós, Garas Klára és jómagam – határozta meg. Budapesten a *Barokk művészet Közép-Európában: utak és találkozások* című kiállítással azt szerettük volna bemutatni, hogy Közép-Európa művészetében az itteni mesterek mellett Európa legkülönbözőbb országaiból érkeztek művészek, és közösen formálták rendkívül sokszínűvé ennek a térségnek a művészetét. Tudományos intézetben dolgozó művészettörténészként, aki nincs napi kapcsolatban a műalkotásokkal, nagy kihívást jelentett számomra egy ekkora kiállítás, igazi team-munkában, sok közreműködővel, nemzetközi kölcsönzésekkel és szerzőgárdával. Fontos oltárképeket is kölcsönöztünk hozzá. Sopronból a Szentlélek templom jobb oldali mellékoltárképét, egy drámai hangvételű Pietà ábrázolást, amelyet együtt állítottunk ki a templom főoltárképének a Soproni Múzeumból kölcsönzött vázlatával. Alkotójukat e kiállítás katalógusában határoztam meg, a fertői Esterházy kastély díszterének mennyezetképét készítő bécsi Ignaz Mildorfer személyében. Sok munkát adott a katalógus is, kétnyelvű, magyar és angol szöveggel, gazdagon illusztrálva. Noha ennek már több mint húsz éve, Közép-Európa barokk művészetéről máig élő munka, ahogy többnyire élők azok a szakmai kapcsolatok is, amelyek a közép-európai barokk-specialistákkal a kiállítás előkészítése kapcsán születtek.

¹⁵ A programról áttekintő összefoglalást ad: *Lóvei Pál*: „Közép-európai barokk kezdeményezés”. In: Műemlékvédelmi Szemle 1994/2. 89–111.

A későbbi években már nem rendeztem kiállítást, de több jelentős kiállításban vettem részt tudományos tanácsadóként és közreműködőként. (*Történelem–Kép*. Magyar Nemzeti Galéria, 2000; *Császár és király. Ausztria és Magyarország*. 2001, Bécs, Österreichische Nationalbibliothek; *Mariazell és Magyarország*. 2004, Budapesti Történeti Múzeum). Máig fontos számomra, hogy egy-egy múzeumi vállalkozás révén a műalkotásokkal való közvetlen kapcsolatot fenntartsam.

Szeret és tud együtt dolgozni más szakterületek képviselőivel. Beszéljünk egy keveset a kerttörténeti kutatásokról. Ezt a tudományágat a 1990-es évek közepétől műveli, sőt, a hazai kutatás egyik kezdeményezője, motorja.

A kerttörténet sokáig a tájépítészek, botanikatörténészek kutatási területe volt. A 1960-as évektől kapott benne egyre nagyobb szerepet Nyugat-Európában a művészettörténet. Ausztriában az 1980-as évek közepén indult meg a vele kapcsolatos elméleti kutatás és gyakorlati tevékenység a Budapesten végzett osztrák művészettörténész Hajós Géza vezetésével. Több száz tudományos dokumentáció és helyreállítási terv készült el. Mindez nagy hatást gyakorolt az itthoni szakemberekre. Örsi Károly, Mócsényi Mihály nevét kell itt kiemelni. Az 1990-es évek közepén érzékeltem azt, hogy az osztrák példához hasonlóan a kerttörténeti kutatásokban a magyar művészettörténetnek is nagyobb szerepet kellene vállalnia.

Noha Zádor Anna már 1973–74-ben, Sisa József pedig az 1990-es években tett közzé egy-egy kerttörténeti témájú írást, úgy gondoltam, áttörést akkor érhetünk el, ha közösen lépünk fel a legkülönbözőbb, a történeti kertek kutatásában érdekelt szakterületek képviselőivel. OTKA támogatással kezdtem el egyrészt magát a kerttörténeti kutatást, másrészt az együttműködés szervezését más szakterületekkel. 1997 őszén művészettörténészek, tájépítészek, műemlékvédelmi szakemberek, a Kertészeti Egyetem tanárai, botanikusok, dendrológusok, növénybiológusok részvételével egy nagyszabású nemzetközi kerttörténeti konferencián mutattuk be, mit tehet hozzá ki-ki a saját szakterülete felől a történeti kertek kutatásához. A konferencia előadásait végül kötetté szerkesztettem, ami 2000-ben jelent meg a Művészettörténeti Intézet kiadásában. Közben kezdeményeztem egy német művészettörténész Adrian von Buttlar e tárgyú alapművének magyar kiadását, s új szempontú összefoglalást készítettem a magyarországi angolkertről.¹⁶ Ahhoz, hogy hitelesen tudjak megszólalni a nekem új szakterületet jelentő témakörben, megismertem és végigjártam a nevezetesebb történeti kerteket Magyarország mellett Ausztriában, Szlovákiában, Csehországban, Németországban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában is. Szakmai tanulmányútjaim legsűrűbb élményeit ezek a kertlátogatások adták.

¹⁶ Adrian von Buttlar: Az angolkert; Galavics Géza: Magyarországi angolkeretek. Budapest, Balassi kiadó, 1999.; Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem. Szerkesztette Galavics Géza. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Mágus kiadó, 2000.

5. kép. A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája (J. Ender, 1831) alatt

Az ott szerzett tudást és tapasztalatot igyekeztem beépíteni kerttörténeti írásaimba a 17. századi magyar főúri és kolostorkertekről, Eszterháza nagy hírű franciakertjéről, a kismartoni Esterházy kastély nagyszerűen helyreállított angolkertjéről, az Aspremont-Erdődy család, az Amade család, a Csáky grófok egy-egy régi kertjéről. Kiindulópontul gyakran régi kertábrázolások és eredeti tervek szolgáltak, amelyek megőrizték a hajdani állapotot, építetőik szándékait. Vizsgálom a kertek régi látogatóinak feljegyzéseit, közönségük reakcióit is. A régi kertek sohasem csupán változatos zöldfelületek együttese, hanem szellemi tartalmak hordozói, egy vágyott világ leképezései. Ezeknek a kibontása, a hajdani állapot szellemi rekonstruálása a kerttörténeti kutatások legszebb feladatai közé tartozik.

Szerencsés esetben sor kerülhet egy-egy nagyszabású park részleges, vagy teljes helyreállítására is, például a fertői Esterházy kastély esetében. Úgy tűnik, ezen a területen is felnőtt egy fiatal, szakmailag felkészült és sikeres kutatói kör.

Ha egy kert végleg eltűnt, akkor annak csak a szellemi rekonstrukciója végezhető el. Ha a hajdani történeti kert valamilyen formában még megmaradt, akár sérült vagy elvadult növény-, épület-, vagy szobor állománnyal, akkor valóságosan is elvégezhető. Ez a történeti kertek kutatására és helyreállítására szakosodott tájépítészek feladata. A jó kertrekonstrukcióhoz a művészettörténet a képes források felkutatásával, a kert tervezőire, a kert építményeire vonatkozó történeti kutatásokkal járulhat hozzá. Az utóbbi két évtizedben felnőtt egy fiatal tájépítész gárda, akik elvégezték a Kertészeti Egyetem tájépítészet szakát, s legjobbjai megtanulták a művészettörténet kutatási módszereit is. A művészettörténet fogadta be őket, mert azt tartjuk, hogy a művészettörténetnek része a kertművészet. Akkor születnek Magyarországon a legjobb és leghitelesebb helyreállítások, ha a tájépítészek érvényesíteni tudják e téren szerzett tapasztalataikat.

A kutatás mellett adódott alkalom a tanításra is.

Elsősorban kutató vagyok, annak is tartom magam, de esetenként szívesen tanítottam hallgatókat az ELTE Művészettörténeti Tanszékén és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékén is. Most is aktívan részt veszek az ELTE Művészettörténeti Tanszék Doktori Iskolájában, amelynek alapító tagja vagyok. Későreneszánsz, barokk és 19. század, valamint a műgyűjtés témakörében jöhetnek hozzám fiatal kollégák. Jelenleg négy doktoranduszom van, tizenketten pedig már megszerezték a PhD fokozatot. Köztük olyan tehetséges fiatalok, mint Bubryák Orsolya, Gulyás Borbála, Puskás Bernadett, Serfőző Szabolcs, Terdik Szilveszter. Fiatal művészettörténészek munkáját segíti a „Magyar Tudományos Akadémia – Isabel és Alfred Bader művészettörténeti kutatási támogatás” elnevezésű ösztöndíj is, amely egy cseh, osztrák és magyar gyökerekkel is rendelkező tehetős kanadai kémikus alapítványként reneszánsz és barokk, valamint az erre a korszakra vonatkozó műgyűjtés projektrendszerű kutatását támogatja Ausztriában, Csehországban és nálunk. A magyarországi kuratóriumnak vagyok az elnöke és mindenese, a nyertes pályázók konzultánsa.

Végigjárta a tudományos fokozatok lépcsőit, számos rangos pozíciót töltött be, amelyekben hasznos dolgokat tudott támogatni. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Milyen feladatokat vállalt a művészettörténészek szakmai közéletében?

2001-ben választottak az MTA levelező tagjává, ahol székfoglalómat „Az angolkert mint utópia” címmel tartottam meg 2002-ben. Az akadémiai tagság számos kötelezettséggel jár, s mivel a művészettörténész szakmának most három akadémikusa van,¹⁷ sok feladat és tisztség esik egy emberre. Így volt Marosi Ernő két cikluson át az Akadémia alelnöke, én pedig a Művészettörténeti Bizottság elnöke. Ez a tisztség szabályozott keretek közt és feladatkörrel működik, de van kezdeményezési szabadsága is. Ilyen volt számomra az, amikor 1994-ben, még jóval akadémikussá választásom előtt, az MTA Művészettörténeti Bizottsága elnökeként, kezdeményeztem az MTA

¹⁷ Galavics Géza mellett Garas Klára és Marosi Ernő.

Művészettörténeti Bizottság „Opus mirabile” művészettörténeti díjának létrehozását. Az volt a cél, hogy a Bizottságban titkos szavazással válasszuk ki, melyik volt az adott évben a három legjobbnak tartott művészettörténeti tanulmány, és a három, tudományos katalógussal kísért, azaz tudományos teljesítményként is legjelentősebb múzeumi kiállítás. Az „Opus mirabile” díjakat évente ünnepélyes keretek közt adja át a Művészettörténeti Bizottság elnöke a Magyar Tudományos Akadémia palotájának kupolatermében, az Akadémia allegóriája előtt (5. kép). Odaítélésénél csak és kizárólag a művészettörténeti tevékenység minősége számít. Így előfordulhatott, hogy az első díjat egy harmadéves egyetemista kapta a titkos szavazáson. Az „Opus mirabile” odaítélése és kiosztása ma már jó működő rendszer, rangos szakmai elismerést jelent. Ha valaki átnézi, hogy az elmúlt két évtizedben mely írásokat és mely kiállításokat ismerünk el vele, az áttekintést kaphat az időszak művészettörténet-írásának a legjellemzőbb tendenciáiról, a művészettörténészek értékrendjéről és önképéről.¹⁸

A bevezetőben említett, 2010-ben készült interjú áttekintéséhez képest milyen, a szakmát érintő változások történtek az elmúlt években?

Az utóbbi években a művészettörténet művelésének intézményrendszerében a centralizáló törekvések és a politika lényeges változtatásokat eszközölt. A központosító tendenciák nyomán önálló művészettörténeti műhelyek autonómiája sérült, működő szervezetek egymáshoz kapcsolódó feladatai szóródtak szét. Így például a 170 éves országos műemlékvédelmi szervezeté, amelynek az volt a nagy erőssége – ahogy más országokban is –, hogy van egy szervezet, ami képes az ország területén egységes szemléletet és értékrendszert képviselni, szervezeti rendszerében ezeket az egész országra vonatkozóan érvényesíteni, mivel rendelkezik a szükséges eszközökkel. Ez szinte eltűnt az elmúlt évben, de úgy tűnik, több funkció újra visszakerül az utódintézményhez, s ez korrekciós készséget jelent. Én nagyon sajnálom, hogy megszűnt a Magyar Nemzeti Galéria önállósága, s a Művészettörténeti Bizottság is ilyen értelemben foglalt állást. Azt vallom, hogy a Nemzeti Galéria félévszázados működése alatt kialakította a maga kutatási és prezentációs gyakorlatát, és minden múzeum életében, a Szépművészeti Múzeumban is, az egyik legnagyobb érték a tudományos kutatásnak és a műtárgyakhoz való viszonynak az a kontinuitása, amit nemzedékek adnak át egymásnak. A magyar művészettörténet-írás attól volt sokszínű, hogy különböző műhelyek, műhely tradíciók éltek egymás mellett, s ebben az Akadémiának, az egyetemi tanszékeknek, s a múzeumoknak külön-külön megvolt a saját szerepe és arculata. Az MNG kifejezetten jól csinálta, hogy rendszeresen kiválasztott egy korszakot, egy jelenséget, egy művészt vagy művészkört, s időszaki kiállítást készített róla, mintegy szembesítve saját állandó kiállítását a legújabb kutatási eredményekkel, s állandó párbeszédet alakított ki a szakmával és a közönséggel. Sérült az Iparművészeti Múzeum autonómiája is. Véleményem szerint, ha jelentős műtárgyak kerülnek el egy múzeumból, akkor a műtárgyak fizikai állapotának megőrzése, biztonsága legyen a meghatározó szempont, s a politikai döntések ennek figyelembevételével történje-

¹⁸ A magyar művészettörténet-tudomány helyzete 1996–2011. In: *Ars Hungarica*. 2013/4. Benne *Galavics Géza: Az Opus mirabile-díj alapításáról és történetéről*, 518–519.

nek. Bizonyos, hogy e sokirányú változtatások a művészettörténeti munka természetében új stratégiák kialakítását kívánják meg a művészettörténettől.

Tudományos munkájában milyen témákkal foglalkozik most?

Erős morális kötelezettséget jelent számomra Mohl Adolf 1929-ben megjelent Lövő monográfiájának a folytatása, sok helybéli, nem hivatásos, de nagyon lelkes szerzővel, nagyon sokféle tónusban megírva. Ennek az összefogása, a parasztság fejezetek bevezetője, az egész rendszerbe foglalása a feladat. Vannak még hiányok, amiket pótolni kell. A munka összefogása, szerkesztése nagy és komoly feladat.

Szép gesztus, hogy vissza akar valamit szolgálni az indító közegnek. Ahogy korábban mondta: Adni is kell! Sejttem, mennyi munkával jár, milyen sokat vesz el a nagyon szűkre szabott időből, hogy legyen a falunak egy korszerű, 21. századi monográfiája!

Mohl jól képzett történész volt, de a világ megváltozott. Egy-egy elkötelezett tanítónak, vagy helytörténésznek köszönhetően ma is vannak egyszemélyes falutörténetek, egészen jók. Itt az a cél, hogy minél több embert vonjunk be, helybélieket is. Sokan vannak a szerzők között elszármazottak, akik érzik, hogy kell a folytatás. Hasonló a nézőpontjuk, nekik is adott a falu egyfajta identitást és kötődést, amit szeretnének visszaadni. Nem egy új Mohl lesz ez, mert más a szerzői összetétel, és más a cél. De egyfajta krónikája lesz annak, mi is történt itt az elmúlt években.

Új feladat is esett rám mostanában. Egy, a bécsi egyetemen tanító művészettörténész, tanár kezdeményezte „A tudós emlékezete, a tudós emlékműve” című témát, amelyben európai példákon azt keressük, hogy a tudomány, a tudósok emlékműveit, emlékezetét hogyan őrizték meg. Hol van olyan nyilvános tér, ahol ez megjelenik, milyen formában, mik a tendenciák, melyik tudományág, ami ezt a legjobban igényli? A kiindulópont a bécsi egyetem régi épületének árkádos udvara, ahol ott található azoknak az emlékművei, akik oda jártak, híres tanárok, diákok voltak. Egy fiatal művészettörténész doktorandusszal, Ugry Bálinttal együtt dolgozunk ezen témán, s idén szeptemberben egy bécsi konferencián magyarországi példákon mutatjuk be, hogy ez a folyamat nálunk hogyan zajlott le az utolsó két és fél évszázadban. Szó esik majd az előadásban a soproni egyetem botanikus kertjének tudós és tanárszobráiról is.

Azt tervezem, hogy részt veszek a művészettörténeti kézikönyv sorozat tervezett új kötetében, a Reneszánsz művészet Magyarországon című összefoglalás munkájában is, amely az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetében készül majd. Bár itt nem esett szó róla, több ízben foglalkoztam a magyarországi késő reneszánsz művészet jelenségeivel, az udvari művészetben betöltött szerepével, a humanizmus és a portré kapcsolataival, vagy az európai reneszánsz művészet újítása-inak a magyarországi művészetben rézmetszetek nyomán megjelenő példáival. Emellett mindig vannak visszatérő soproni témáim is.

Többször is említette témaválasztásaiban a soproni, Sopron környéki inspirációkat. Beszélne befejezésként arról, hogy pályája során ez a kapcsolat hogyan alakult?

A kezdetekről, a gimnáziumi évekről, a művészettörténetre rátalálás meghatározó öröméről, a lövői és soproni inspirációkról, Csatkai Endrével kialakult kapcsolatomról már szoltam, s néhány szót az egyetemi éveimről is. 1958 szeptemberében még Lövőről indultam az egyetemre, de karácsonyra már Sopronba mentem haza. Anyám és testvéreim beköltöztek Sopronba. Az egyetemet, a művészettörténész szakma megtanulását, a művészettörténésszé válást már soproniként csináltam végig, s diákként segéd munkásként dolgoztam soproni műemléki helyreállításokon, például a Fabricius-háznál is. Amikor végeztem, s Pestről haza-haza jöttem, Dávid Feri már itt dolgozott a város nagyszabású műemléki rekonstrukcióján. Soha nem mulasztottam el, hogy felkeressem, megnézzem, hol tart a munkában, hogyan dolgozik, mit talált az egyes házakon, a vakolat alatt, a meszelések alatt, a feltöltésekben. Hogyan állítottak helyre házakat, miket lehetett csak dokumentálni, s miket lehetett akár belső terekben is restaurálni és bemutatni. Ha az ember szeret valamit és egyre jobban, belülről, mélyebben is megismeri, azt még jobban megszereti. Így voltam én Sopronnal, s így vagyok máig (6. kép).

A szakdolgozatom és a disszertációm témaválasztásáról benne Dorffmaister Szent István oltárképéről már beszéltem, de az új soproni műemléki feltárások és helyreállítások meghozták azt a témát is, amellyel magam is hozzá tudtam valamit tenni Sopron művészeti kultúrájának teljesebb megismeréséhez. Az Új utca 18. szám alatti lakóház¹⁹ első emeletén Dávid Ferenc 18. századi figurális falkép sorozatot talált és tárt fel a vakolat alatt, a restaurálásukat 1969-ben Mórotz László végezte el. Mitologikus jelenetek voltak rajta, de évekig nem tudtuk pontosan, hogy mit is ábrázolnak. Foglalkoztatott a rejtély, végig fényképeztem az egyes jeleneteket. Máig jól emlékszem, ahogy édesanyám tartja hozzá a bevilágításkor a reflektort. Amikor később ráakadtam a Zettl-Langer gyűjteményben egy felírtos rézmetszetre, amelyik ugyanazt a kompozíciót ábrázolta, mint az Új utcai házé, el tudtam indulni ezen a szálon. Meg lehetett fejteni, hogy a ház akkori lakója, egy a városba beköltözött Vas megyei nemes asszony a korszak legdivatosabb, sok nyelvre, így magyarra is lefordított francia regényének²⁰ a történetét és néhány illusztrációját választotta az 1770-es évek második felében háza emeleti szalonjának díszítésére. A falképek elemzésével az egész együttest be lehetett helyezni abba a városi kultúrába, amely nem csak a városi polgárok, hanem az ide beköltöző nemesek közege is volt. Be lehetett mutatni azt is, hogy a kor embere hogyan indult el a világias értékek felé, amikor szalonja falképeihez nem a Bibliából vett példát az erkölcsös élet illusztrálására, hanem egy modern francia regényből. A falkép sorozatban megfogalmazott kérdés ugyanis így hangzott: vajon az érzelmeink uralkodnak e rajtunk, vagy a tudatosságunk, a ráció kormányoz e bennünket? Az egész sorozat és a kérdésfeltevés teljességgel a felvilágosodás hatásáról szól, és ettől válik láthatóvá ez a történet, hogy embereket látunk mögötte, az ő belső értékrendjüket. Az épület architektúráján és térrendszerén túllépve, csupán a belső díszítések tematiká-

¹⁹ A hajdani TIT székház.

²⁰ *François Fénelon: Les Aventures de Télémaque (1699/1717)*

jának és a megrendelő személyének összekapcsolásából sikerült Sopronban ebben az 1978-ban megjelent írásban egy életformát is bemutatni.²¹

6. kép. Sopronban, egy Ötvös utcai ház kapujában

Valami hasonlóról esik szó a Csatkai Emlékönyvbe írt munkámban is, a soproni Esterházy Madonnáról.²² Amikor a mai Bányászati Múzeum, a hajdani Esterházy palota homlokzatára Esterházy Pál Antal a kapubejárat fölé egy fülkébe Madonna szobrot helyeztetett, akkor valójában nagyapja, Esterházy Pál nádor gesztusaira reflektált, aki a 17. században minden palotája, kastélya fölé odatette oltalomképpen a Mária képét, amint ez a kismartoni kastélyának homlokzatán ma is látható. Valamit mindig kezdeni kell a hagyománnyal, nem lehet mellette semlegesnek maradni. Ahogy történésként, művészettörténészként mi is folyamatosan reflektálunk arra, hogyan kapcsoljuk össze a mai Sopron képét, várostörténetét a múlttal, hogyan tegyük élővé, hogy tudatosabban lehessen megélni a kultúráját. Ezek apró lépésekből tevődnek össze.

Számomra ennek legnagyobb soproni példája a Fabricius ház műemléki helyreállítása és a 17–18. századi soproni lakáskultúra emlékeivel való megtöltése. Más-

²¹ Galavics Géza: Francia regény két XVIII. századi falképsorozaton. (Fénelon Téliémaque-jának hazai fogadtatásához) In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig, Bp., 1978. 393–416.

²² Galavics Géza: A soproni „Esterházy-Madonna” In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila és G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 187–200.

képpen szólva a háznak, mint történeti emlékek az életre keltése. Pár évvel ezelőtt éppen a Soproni Szemlében írtam erről.²³ Digitális csodaprogramok tudnak ma képernyőre olyan rekonstrukciókat készíteni, mint amelyet Sopronban az 1970-es években művészettörténészek, építészek, tervezők, kivitelezők, restaurátorok és kiállítás rendezők élőben megvalósítottak. Hogy egy házon belül képesek voltak megmutatni a soproni házfejlődésnek és lakáskultúrájának különböző fázisait a középkortól a 17–18. századig, s eredeti Sopronból származó bútorokkal, hitelességet sugárzó enteriőrökkel megtölteni, arra én más magyarországi példát nem ismerek. Mindez Dávid Ferenc épületkutatásai, az építész Sedlmayr Jánosné helyreállítási tervei, és különösen Askercz Évának a soproni régi lakáskultúra történetére vonatkozó kutatásai²⁴ és múzeumi munkája révén valósulhatott meg. Ahol nemcsak két évszázad jellegzetes bútorait, kályháit és lakáshasználati formáit mutatják be, hanem az is érzékelhető, hogy korunk lakáshasználati kultúrájának hova nyúlik vissza az eredete. Egészen a 18. század második feléig, amikor a felvilágosodás individuális szemléletét követve a régi nagy, egységes terek funkcionálisan osztódni kezdenek (ebédlő, hálószoba, gyerekszoba stb.), és olyan kisebb, a díszítés által is megkülönböztetett terekké alakulnak, ahol mód van az elkülönült kulturális, vagy családi élet megélésére.

Sopron tágabb környezete is markánsan jelen van az írásaiban.

Arra már válaszoltam, miként hatottak rám gyermekként és művészettörténészként Sopron környékének művészeti emlékei és kultúrája. Bizonyos tekintetben ide kapcsolnak az Esterházyak mecénatúrájával kapcsolatos kutatásaim is, főképp Fraknó és Kismarton, de épületei, kertjei révén Boldogasszony, Lakompak és Sopronkeresztúr is. Idesorolom a máriacelli zárandoklatokkal, a máriacelli bazilika 17. századi magyar kápolnáival foglalkozó írásaimat is.

Végül egy utolsó kérdésem maradt. Olvastam Csatkai Endréről szóló, méltó és szeretetteljes megemlékezését, éreztem benne a közös vonásokat, a nyugat-dunántúli eredet mellett a faluról Sopronba, majd a fővárosba kerülés közös élményét is. Milyen alkalomból és hova készült ez az írása?

1990 táján a művészettörténész szakma elhatározta, hogy megírja és több kötetben közzéteszi „A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai”-nak életrajzát. Számvetésnek készült ez az összeállítás, ami egészen a művészettörténet-írás kezdeteitől vette számba a legjelesebb hazai vagy Magyarországról elszármazó művészettörténészeket. Tudományunk több mint másfél évszázados múltra tekint vissza, de eddig még nem készült ilyen összefoglaló életrajz- és pályaképgyűjtemény. A szerkesztők tudták, hogy Csatkai Endre közeléből jövök s engem kértek föl a róla szóló esszé megírására.²⁵ Ha olyannak találta, mint kérdésében megfogalmazta, örülök neki. Fontosnak

²³ Galavics Géza: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai. SSz. 62 (2008), 262–278.

²⁴ Askercz Éva: Polgári otthonok a XVII–XVIII. századi Sopronban. Arrabona 18 (1976), 89–142.

²⁵ Galavics Géza: Csatkai Endre (1896–1970) In: Emberek és nem frakkok A magyar művészettörténet nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény 2. k. Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István Enigma 13. 449–462. A tanulmány szerkesztett változata olvasható a Soproni Szemle jelen számában is.

tartottam elmondani a szélesebb szakmának, hogyan láttam őt, s miket tartok művészettörténeszi pályája legjellemzőbb vonásainak. Amint utaltam rá, több vonatkozásban úgy érzem, folytatója vagyok annak a munkának, amit ő kezdett el. A Dorffmaister Istvánról írott tanulmányaim éppúgy idetartoznak, mint Esterházy Pálról, a mecénásról készült munkám. Ezt a közelítésmódot, hogy egész mecénási pályáját kellene áttekinteni, ő kezdte el egy a Soproni Hírlapban megjelent cikksorozatában, amelyet azután önállóan is megjelentetett.

Ha van még valami, amit az ő nyomdokaiba lépve szeretnék megcsinálni, az a soproni Szentháromság-szobor alapos művészettörténeti elemzése. Ő a soproni topográfiában megfogalmazta, hogy a szobor a magyarországi barokk szobrászat egyik legjelentősebb emléke, s ehhez képest sem tervezőjét, sem mestereit nem ismerjük, s nem történt kísérlet arra sem, hogy művészettörténeti helyét kijelöljük. A szobor emblematicus darabja a soproni városképnek, meghatározza a Fő tér arculatát, s a nemzetközi barokk kutatásban mostanában lett olyan gazdag és inspiratív a kutatási környezet, hogy elkészíthető legyen a soproni Szentháromság szoborról is egy átfogó, jelentőségét bemutatni tudó művészettörténeti tanulmány. Ez a terv vagy szándék talán azt is mutatja, hogy úgy gondolom, részese vagyok a soproni kultúrának, nem szakadt meg az a szál, ami Sopronhoz köt. Nem is akartam, hogy megszakadjon. A város és környéke történelmi múltjával és művészeti emlékeivel újra meg újra impulzust kínál, s ha alkalmam nyílik rá, szívesen élek vele.

GALAVICS GÉZA | Emlékeim Csatkai Endréről¹

Három és fél évtizede halt meg, 74 évesen, szeretett városában, Sopronban. Abban a városban, amely oly sokat köszönhet neki, s amelynek ő maga is élete végéig egyszerre volt adósa, csodálója, múltjának feltárója, fáradhatatlan kutatója és népszerűsítője. Erős kötődése a városhoz gyermek- és ifjúkorának meghatározó élményében gyökerezik. Valamely Sopron környéki falu iskolaévei után a városba kerülni s ott tovább tanulni sokak, sokunk élménye volt századok óta, lévén Sopron régóta iskolaváros. Valamilyen fokon mindenkit megérint s nyomot hagy benne a régi magyar városok e tán legszebbjével való találkozás. Ha ez az érintés oly erős, hogy az ifjú úgy dönt, hivatásul az itt megélt kultúrával való foglalatosságot választja, ezt elsősorban valamilyen történeti diszciplína elsajátításával teheti. Ha az elmúlt században többen is úgy gondoltuk, hogy ez csakis a művészettörténet lehet, ebben Csatkai Endre mindannyiunk elődje.

¹ A tanulmány első közlése: *Galavics Géza: Csatkai Endre (1896–1970)* In: *Emberk és nem frakkok A magyar művészettörténet nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény 2. k.* Szerk.: Markója Csilla és Bardoly István Enigma 63. Budapest, 2006, 449–462. A tanulmány jelen formájában az életrajzi adatokat és a bibliográfiát tartalmazó részeket nem hozzuk. A jelen számtól kezdve a *Soproni arcok* rovatban megjelenő interjúk mellett ahol lehetséges, szemelvényt adunk az interjúalany munkásságából egy közöletlen vagy már publikált, de nehezen hozzáférhető esszé, tanulmány formájában (*A Szerk.*).

A millennium évében született, s elhatározása, hogy művészettörténész lesz, még az első világháború előtti, a boldog békeidők éveiben érlelődött meg. Jó sorsa fiatalon szerencsés helyre juttatta. Sopron a hajdani szabad királyi városok közt eredeti arculatú, Bécs jótékony közelségét élvező, sokáig németes kultúrájú város volt, jómódú kereskedőkből, bortermelőkből, sokféle mesterséget űző kézművesekből álló, hungarus-tudatú polgársággal. Soha nem foglalta el a török, s nem kellett újra meg újra felépíteni (mint például Egert, Veszprémet vagy Budát), nem telepedett rá sem püspöki hatalom (mint például Győrre, Nyitrára, Vácra vagy Egerre), sem világi hatalmak, várkapitányok (mint több erődítménnyé átépített városra). Mindezeket túl lakóinak nem kellett 1918 után új államnyelvet, új identitást, s benne a saját történetükhöz, múltjukhoz való viszony gyökeres ártértelemezését elsajátítaniuk vagy azzal konfrontálódniuk (mint például Kassa, Pozsony, Kolozsvár, Szabadka és más városok esetében). Sopron, a római falakon emelt város, a középkor óta épült s újult meg folyamatosan, s bár mindegyik század, stíluskorszak rajtahagyta bélyegét, s a várost idejében elérte a modernizáció is, mégis megmaradt múltját, városképét, tér-struktúráját megtartó, eleven, identitását épületeiben is megőrző városnak. Rangját (például a 17. századból) mi sem mutatja jobban, mint amikor Pozsony helyett (ha ott éppen pestis dúlt), itt tartották a magyar király-, királyné-koronázást vagy éppen országyűlést.

Csatkai Endre 1914-ben Sopronból indult a pesti egyetemre művészettörténetet tanulni. A Pasteiner-tanszék azonban másfajta hallgatókra vágyott, így Csatkai magyar-német szakra iratkozott be, s mellette hallgatott művészettörténetet. Betegség, forradalmak hátráltatták, a numerus clausus bevezetése pedig lehetetlenné tette, hogy tanulmányait Budapesten folytassa. Végül 1920-ban két évre a bécsi egyetemre ment, ott Joseph Strzygowski, Max Dvořák, Julius von Schlosser és Hans Tietze óráira járt, s mellettük zenetörténetet és irodalomtörténetet tanult. 1923-ban jött vissza Magyarországra, s Pesten folytatta művészettörténet tanulmányait. 1925-ben Kazinczy és a képzőművészetek című disszertációjával doktorált.¹

Csatkai Endre egészen fiatalon rátalált fő témájára, Sopron (és környéke) műemlékeinek, történetének, a múltban itt élők és megfordulók históriájának, emlékezetének kutatására, megörökítésére és megismertetésére. Életpályájára visszatekintve jelképertékű, hogy első, 1917-ből („harmadévesnyi” korából) származó írását „Pár szó Sopron szépségéről” címmel tette közzé a *Sopronvármegye* című napilapban. Több mint fél évszázadon át tulajdonképpen erről, ennek háttéréről, hordozóiról szőtt publikációinak nagy része, a művészettörténet mellett sok színház- és zenetörténeti, várostörténeti, irodalomtörténeti, néprajzi vonatkozású írással. Sokat írt napi- és hetilapokba, akár hetente is, különösen az 1920-as, 30-as években, amikor gyakran nem volt állandó jövedelme. Elsősorban a 17–19. század érdekelte. Írásai mögött hatalmas anyagismeret, szorgos levéltári és könyvtári kutatás állt, s kitűnően hasznosította a

¹ Kéziratoss disszertációját a Soproni Múzeumban ismertem meg, s kezdeményezésemre az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja 1983-ban, közel fél évszázaddal keletkezése után nyomtatásban is megjelentette. Szerkesztőként az előszó írására Zádor Annát, a jó barátot, az utószó megírására Rózsa Györgyöt, a Kazinczy és a képzőművészet kapcsolatának kutatóját kértem fel. A kötethez a részletes hely- és névmagyarázatokat Szabó Péter készítette el. *Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek. (1925).* Szerk. Galavics Géza. Budapest, 1983. 139. p., 52 kép.

régi hírlapok s a kisnyomtatványok anyagát is. Úgyszólván minden érdekelte, ami a hajdani soproni utcákon, tereken, házakban, intézményekben vagy Sopron környékén történt, s írott források vagy műemlékek, műalkotások segítségével megjeleníthető volt. Ezt a fajta tematikai sokféleséget régen „kalászatok” címszó alatt foglalták össze, ma talán „mikro-történelemnek” neveznénk. Nem volt teoretikus, nem egyetlen módszer mentén haladt, hanem a teljesség érdekelte, a hétköznapi és ünnepek minden apró mozzanata, múltbéli megnyilvánulása. Együtt azzal az élete végéig kitartó vágygal, hogy ennek eredményeit másokkal is megismertesse, érdeklődésüket fölkeltesse, s ehhez a munkához másokat is megnyerjen. Munkásságában a 19. század végének pozitívizmusa, a helytörténet minden adatát egyformán fontosnak tartó szemlélete modern művészettörténeti látásmóddal és módszerrel elegyedett, s hozott létre eredeti életművet. S oly nagy tematikai gazdagságban, amelyhez ma tucatnyi specialista szükségeltetik.

Pályáján úttörő volt, több vonatkozásban is. Az elsők közé tartozott, akik vidéken kívántak művészettörténészként tevékenykedni és megélni. Ebben nemigen volt itthon elődje. Nem véletlen, hogy az e kötetben szereplő, s Magyarországon dolgozó művészettörténészek mindegyike (leszámítva a bencés rendi Rómer Flórist s Ipolyi Arnold püspököt, akiket egyházi fölötteseik rendeltek vidékre) Budapesten élt és működött. Csatkai Endre maga alakította ki létformáját, viszonyát kutatása tárgyához, s módszerét is, amellyel egy régi város és környéke egyenként nem feltétlenül kiemelkedő, de együttesként jelentős emlékeit a művészettörténeti kutatás körébe vonta.

Először soproni magyar és német napilapokba írt, majd 1925-tól az ekkor már a határ túoldalára került Kismarton/Eisenstadtban a jó szemű borkereskedő-műgyűjtő Wolf Sándor foglalkoztatta, akinek régi műtárgyakból, iparművészeti alkotásokból, nyugat-magyarországi zene- és színháztörténeti emlékekből, *judaica* anyagból álló, nagy könyvtárral kiegészített gyűjteményének mindenesévé vált. Katalogizálta a könyvtárat, rendezte a gyűjteményt, kísérte a látogatókat, s a Haydn-emlékekből (1932)² és Liszt-anyagból (1936) olyan kiállításokat állított össze, amelyek témái a mai Burgenland kulturális identitásának is fontos alkotóelemei. Az 1920-as évek második felétől az év egy részét Eisenstadtban, a másikat Sopronban töltötte, s munkásságával mindkét ország művészettörténet-írásában aktív szerepet vállalt. Itthon a *Magyar Művészetben* olyan témával jelentkezett (Canova magyar mecénásai, 1925), amelynek máig nincs modern magyar feldolgozása (legutóbb osztrák kolléga foglalkozott nagy tanulmányban a Canova fő művei sorába tartozó kismartoni Esterházy Leopoldina-szoborral³), s fontos szerepet játszott a *Magyar Művészet* 1928-as soproni számának összeállításában is.⁴ Odaát pedig burgenlandi folyóiratokban publikált, zömmel művészettörténeti témájú írásokat, legjelentősebb munkája azonban Kismartonnak, Rusztnak és környéküknek műemléki topográfiája volt. A kötetet az Osztrák

² Joseph Haydn. Katalog der Gedächtnisausstellung im Eisenstadt 1932. Mit einem Anhang von Ernst Fritz Schmid. Eisenstadt, 1932.

³ Schemper-Sparholz, Ingeborg: „Le désir d’avoir la nature en marbre”: Die Sitzstatue der Prinzessin Leopoldine Esterházy-Liechtenstein von Antonio Canova und das Frauenbild der Frühromantik. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, 50. Wien, 1997. 255–295.

⁴ Az összeállításon túl három tanulmányt is írt a különszámba: A soproni szobrászat, A soproni piktúra történetének vázlata, Műpártolás, műgyűjtés Sopronban címmel.

Műemléki Hivatal megbízásából készítette, s Dagobert Frey összefoglalójával és bevezetőjével Bécsben, az osztrák műemléki topográfia 24. köteteként 1932-ben jelent meg.⁵ Ez volt az első jelentős tudományos teljesítmény abban a folyamatban, amelyben az utódállamok a történeti Magyarország hozzájuk csatolt területein lévő művészeti emlékeket a maguk nézőpontjából számba venni, rendszerezni s saját kultúrájukba integrálni törekedtek. Erre a feladatra olyan neves és jól képzett külföldi művészettörténészek vállalkoztak, mint a Breslaut⁶ és Bécset Burgenlandért odahagyó Dagobert Frey, vagy a Szlovákiába utazó cseh Václav Mencl, Dobroslava Menclová vagy Vladimír Wagner. Friss szemmel tett megfigyeléseikkel nem egyszer új összefüggés-rendszerbe állították a magyarországi művészettörténet emlékeit, s addig nem, vagy kevésbé méltott műveket emeltek be a művészettörténeti diskurzusba.⁷ Írásaik ugyanakkor egyértelművé tették, hogy a hozzájuk került művészeti emlékek sorsát a továbbiakban az új állam keretei közötti történések szabják majd meg. Ok kezdték meg az ott élő fiatalokból a helyi szakembergárda kinevelését, s a térség művészetének megismertetésére új publikációs formákat honosítottak meg. Munkájukat különösen a szlovák művészettörténet-írás máig nagyra értékeli, s az utóbbi években többük tiszteletére emlékkönyvet adtak ki.⁸ Csatkai Endre tevékenységét akár ebbe a folyamatba is illeszthetnénk, ő azonban egyszerre s egyenrangú módon volt a magyar és az osztrák művészettörténet-írásnak is szereplője. 1920 után is úgy élt s járt-kelt a határ mindkét oldalán, hogy munkássága mintegy a kettészakított terület hajdan volt egységének jelképévé vált. A már több részre szakadt történeti Magyarország területén tevékenykedő magyar művészettörténészek között ebben nem akadt párja. Talán korunk kínál újra ilyen lehetőséget Közép-Európa művészettörténet-szeinek.

Az a tény, hogy az osztrák művészettörténet-írás bő évtizeddel Burgenland birtokbavétele után már részletes műemléki topográfiát tudott megjelentetni egy kisebb területről, az a kezdeményező Dagobert Frey szerepén túl a térség múltját, művészetét és műemlékeit kitűnően ismerő Csatkai Endre érdeme. Munkájának jelentőségét mi se mutatja jobban, minthogy a következő burgenlandi nagy topográfia-kötetre majd több mint négy évtizedet kellett várni.⁹

⁵ Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. (Österreichische Kunsttopographie, 24.) – ismertette: Fleischer Gyula, Századok, 69. 1935. 92–96. és Kampis Antal, MM, 10. 1934. 283–288.

⁶ Boroszló, ma Wrocław (Lengyelország). Az erős német öntudattal rendelkező Frey esetében helyénvalóbbnak tűnik a helynév német formájának használata.

⁷ Példaként Frey, *Dagobert*: Das Burgenland, seine Bauten und Kunstschatze. Wien, 1929. A könyvet megjelenésekor *Kapossy János* ismertette: Burgenland. Dagobert Frey könyve és tanulságai. Magyar Szemle 9 (1930), 2. 152–153. – írását az alábbi – Hekler és Gerevich által is hangoztatott gondolatokkal zárva: „A cselekvésnek ideje elérkezett s talán még nem késő. Amit az előttünk járó nemzedék boldog Nagy-Magyarországban elmulasztott, azt nekünk kell szegényen és kifosztottan a csonka hazában, megszükkült keretek között, helyrehozunk. Szomorú örökség, – parancsoló kötelesség.”) és *Mencl, Václav*: Středověká architektura na Slovensku. Praha–Prešov, 1937. munkáját emeljük ki. Mencl munkásságának értékeléséhez ld. *Marosi, Ernő*: Centralizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400. Pocta Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2000. 153–168.

⁸ Pocta Vladimírovi Wagnerovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2004. és Pocta Karolovi Kahounovi. Súvislosti slovenského umenia. Red. Dana Bořutová, Štefan Oriško. Bratislava, 2005.

⁹ Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart. Bearb. von *Adelheid Schmeller-Kitt*, nach Vorarb. Julius Fleischer. Wien, 1974. (Österreichische Kunsttopographie, 40.). Még ezt a topográfia-kötetet is Magyarországról származó művészettörténész,

E nagy jövőjű műfaj első példája Csatkai Endre kismartoni osztrák topográfiaja volt, a történeti Magyarország művészeti emlékeiről. Ez lett a mintája az első magyar nagytopográfiának is, amelyet két évtizeddel az osztrák minta (azaz saját kötete) nyomán ugyancsak Csatkai Endre készített majd el. Az ő művészettörténeti habitusát jól jelzi, hogy szinte azzal egy időben, amikor 1930 táján osztrák állami megbízásból a Kismarton környéki topográfián dolgozott, a határ másik, magyar oldalán, saját kezdeményezésére és költségén Sopron és környékének művészeti topográfiáját is elkészítette és szerényebb keretek közt meg is jelentette.¹⁰ A harmincas évek a határ bármelyik oldaláról nézve is pályája legeredményesebb évtizedei közé sorolhatók. Ezt az időszakot vágta ketté az Anschluß, amelynek előestéjén Csatkai Endre visszamene-kült Magyarországra, s munkássága onnantól kezdve a magyar művészettörténet kere-
teit közé zárult. Ausztriai munkájának elvesztése egzisztenciális problémákhoz vezetett, majd a zsidótörvények újabb rendelkezései tették egyre nehezebbé az életét. A háború alatt többször munkaszolgálatra hívták be, s közülük az utolsó a háború végső hónapjaira esett, s a Sopron környékére összezsúfolt több ezer munkaszolgálatos számára a poklok poklának bizonyult. A német keretlegények durvasága, a hajszoltság és a megfelelő ellátás hiánya sokak számára a halált jelentette. Balfon pusztult el Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi György, és a mellette fekvő Kópházáról a németek elmenekülése után gyalog indult az öt kilométerre lévő Sopronba a végsőkéig kimerült Csatkai Endre. Útközben összeesett, szovjet katonák vitték be a soproni kórházba, s hosszú-hosszú hónapok kellettek ahhoz, hogy fölépüljön.¹¹

A háború utáni időszak meghozta számára az elismerést, már 1945-ben kinevezték a Soproni Múzeum igazgatójának. 49 éves volt, s először jutott „rendes” álláshoz azon a területen, amelyen akkor már két évtizede jelentős tevékenységet fejtett ki. Először lett művészettörténész igazgatója a múzeumnak, amelyet alapítása óta (alapító a Verein für Oedenburger Geschichte und Kunst, 1867) addig másodállásban a városi levéltáros, majd a gimnázium igazgatója vezetett. Csatkai Endre teendői számosak voltak. Helyre kellett állítani a háborús pusztítást szenvedett múzeumot, új állandó kiállítást kellett készítenie, és a megváltozott politikai és társadalmi környezetben a Soproni Múzeumnak is új helyet és szerepet találnia. A háború után a vidéki múzeumok közül elsőként 1947-ben a Soproni Múzeum nyitotta meg kapuit, s az új igazgató hamarosan elindította a múzeum átriumában hosszú éveken át bemutatott kiállítás-sorozatát, amellyel a város múltjának, művészetének, hagyományainak újabb és újabb szeletét tárta növekvő számú közönsége elé. Sajnos e változatos tematikájú kiállítá-sokhoz csak a legritkábban készült katalógus vagy nyomtatott műtárgyjegyzék, emlé-

Fleischer Gyula kezdte el, de a munka oroszánrészt Adelheid Schmeller-Kitt végezte el. Azóta további két burgenlandi kötet is megjelent: a *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg*. Bearb. *Adelheid Schmeller-Kitt* et al. Red. Verena Keil-Budischowsky. Wien, 1993. (Österreichische Kunsttopographie, 49.) és a *Die Kunstdenkmäler des Politischen Bezirkes Oberpullendorf*. Red. Judit Schöbel. Wien, 2005. (Österreichische Kunsttopographie, 56.)

¹⁰ A munkáról szemléletes képet rajzolnak Csatkai Endrének Házi Jenő soproni főlevéltárhoz akkor írott levelei, ld. *Varga Imréné*: „...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál...” Két tudós ember, Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, G. Szende Katalin. Sopron, 1996. 443–456.

¹¹ Életének erről a szakaszáról maga számol be megrázó írásában: *Kópházán szabadultam fel*. Az írás először a Győr-Sopron Megyei Hírlapban jelent meg (1955. február 20–24.), újraközölve: *Soproni Szemle* 59 (2005), 46–54. A munkaszolgálatból küldött leveleit közzéteszi *Domonkos Ottó* a *Soproni Szemle* 68 (2014) 2. számában.

küket a múzeum és a múzeumügy növekvő presztízse mellett inkább csak újságcikkek, múzeumi jelentések őrzik.¹²

Csatkai Endrének szélesebb szakmai és társadalmi elismerést, országos hírnevet egy másik munkája, Sopron és környéke műemléki topográfiája hozta meg. Ezzel vált részesévé annak a folyamatnak, amelyben a háború utáni, legnehezebb ötvenes években a fiatal magyar művészettörténész nemzedék alapművek egész sorát készítette, történeti feldolgozásokkal kísérve. Ekkor jelentek meg a magyarországi művészet történetének legjelentősebb korpuszai, így a középkori magyarországi táblaképeké és falképeké (Radocsay Dénes), a 17. és 18. századi magyarországi festészeté (Garas Klára) és szobrászaté (Aggházy Mária), s ebbe a sorba tartoznak a műemléki topográfia kötetei is, mint Sopron, Nógrád és Pest megyéé (I. kötet) s a budai részeké, majd a periódus végén még Genthon István országos kistopográfiája is. Ezt az impozáns sort 1953-ban a főként Csatkai Endre által írt Sopron és környéke műemlékei kötet nyitotta. Kezdeményezője az MTA Művészettörténeti Főbizottsága volt (elnöke Fülep Lajos), a kötet szerkezetének, a történeti bevezetők és leírások szempontrendszerének, egymáshoz való viszonyának kialakításában pedig, mint a kötet társszerzője, Dercsényi Dezső játszott meghatározó szerepet.

A topográfiától akkortájt azt várták el, mint Fülep megfogalmazta: hogy „ne csak gyűjtemények katalógusához hasonló leltár legyen, hanem a művészet monografikus vagy általános kronologikus történelmének minél teljesebb előkészítője, adjon kézbe mindent, amit adhat. Tehát a topográfia ne a földtől, környezettől, társadalomtól elszakított tárgyakat soroljon föl, hanem legyen ott alattuk, mögöttük, körülöttük a valóság, melyben születtek, ami, ha megváltozott is, éppen az emlékekben ma is jelen van, csak meg kell tudni mutatni.”¹³ Csatkai Endre éppen ezt tudta igazán. Ahogy Fülep írta: „Maga a leltári-leíró rész nagyobb részét Csatkai Endre műve, évtizedek kutatógyűjtő munkájának, nagyra-kicsire kiáradó, egy életre szóló tudósi szenvedélyének eredménye.”¹⁴ Leírásai, utca- és háztörténetei, művészet és művelődéstörténeti adatai igazán attól olyan elevenek, hogy levéltári forrásokból, tanácsjegyzőkönyvekből, ha-

¹² A ritka kivételek közül lásd: Akiktől a soproni barokk festők tanultak. Kiáll. kat. Liszt Ferenc Múzeum. Sopron, 1953. (A Soproni Liszt Ferenc Múzeum különkiállításának katalógusa, 37.)

¹³ Fülep Lajos: Előszó. Magyarország műemléki topográfiája. II. Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest, 1953. 8. [Újraközlve: Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920–1970. Vál., szerk., a bibliográfiát és a jegyzeteket összeáll. Tímár Árpád. Budapest, 1976. 439.]

¹⁴ Uo., 8. – ua. Fülep 1976. i. m. 440. – Fülepet először írására Dercsényi Dezső kérte fel, aki a kérést azért vállalta el „hogy a többi kötettel ne legyen már semmi probléma”. (Fülep a Genthon István kistopográfiáját korábban ért támadásokra utalt evel a kijelentésével.) – ld. Dercsényi Dezső: A tudományszervező. Fülep Lajos emlékkönyv. Cikkek, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról. Vál., szerk., a bibliográfiát és a jegyzeteket összeáll. Tímár Árpád. Budapest, 1985. 231–232. Csatkai Fülep bevezetőjét már kéziratban ismerte. Jellemző szerénységgel, de nem magát, hanem az ügyet nézve köszönte meg Fülepek elismerő sorait 1952-ben: „Hálás köszönöm az előző rám vonatkozó (kissé túlzottan) dicsérő sorait; remélhetőleg hathatós szavad átsegíti a művet a tornyosuló zátonyokon.” Fülep Lajos levelezése. VI. 1951–1960. Szerk., a jegyzeteket és a mutatókat összeáll. F. Csanak Dóra. Budapest, 2004. 86. A „tornyosuló zátonyok” azonban nem hárultak el: ld. az 1953. október 29-én, a kötetről rendezett vita anyagát: Sopron és környéke műemlékei című könyv vitája. MÉ, 3. 1954. 186–194. Az egész vitát minősíti Dercsényi Dezső rövid hozzászólásának egy részlete: „Végül legyen szabad megjegyezni, hogy a kötetet bírálók közül többen nem olvasták el a könyvet, csak azt a passzust, amihez hozzászóltak s így nem egységes, elvi szempontú kritikát hallottunk, hanem kiragadott részletekét.” – uo., 192., illetve Zádor Anna visszaemlékezése: „Fülep még a vitán odament Bandihoz is, meg Dercsényihez is, s azt mondta nekik, remélem, nem veszték komolyan, hadd ugassanak – mondta szó szerint.” Zádor Anna: Emlékeim Fülep Lajosról. Fülep Lajos emlékkönyv. i. m. 333.

gyatéki eljárásokból, peres iratokból, számadásokból, anyakönyvekből, levelezési anyagból, nyomtatott forrásokból s magukból a leírt műemlékekből rendkívül jól ismerte a 16–19. századot, amelyben a város és környéke műemlékeinek nagy része készült. Csatkai Endre általában nem egy adott témát kutatott, hanem egy-egy forrásanyagot nézett át, s az onnan kikerülő adatokat sokféle módon hasznosította. Hasonlóképpen igen jól ismerte a térség művészeti emlékeit is, amelyeket már korábban szisztematikusan végigjárt, és saját kiadású topográfiájában leírt és közzétett. Noha az 1950-es évek elején ezeket a helyeket újra meglátogatta, de például a Sopron megyei kastélyok belső berendezése, díszítése, műkincsei esetében már csak régi írásaira és emlékeztetőre támaszkodhatott, hiszen ezeket a háború végén mind egy szálig szét-hordták.

Annak a tudásanyagnak, ami Csatkai Endre birtokában volt, szerencsés fölvevő területe volt a műemléki topográfia. A térség házai, templomai, terei történetébe Csatkai Endre ugyanis nemcsak saját kutatásait építette be, hanem a nagy hagyományú, egészen a 17. századra visszamenő soproni helytörténeti kutatások eredményeit is. Az elődök számosan voltak, köztük például a hajdani Scarabantia emlékeit már a 17. században gyűjtő tudós evangélikus pap, Barth Konrád, vagy a 19. század elejéről 25 kötet kéziratot történeti feljegyzést hátrahagyó paptársa, Gamauf Teofil, vagy a 19. század végi, 20. század eleji Sopron egyháztörténészei, Bán János, Payr Sándor, Pollák Miksa, vagy a 20. század levéltárosai, Kugler Alajos, Soós Imre, Házi Jenő; neves, soproni származású tudósok, mint Thirring Gusztáv vagy Mollay Károly (maga is a műemléki topográfia egyik bevezetőjének szerzője); történész-vénájú papok és hivatalnokok, mint Mihályi Ernő, Heimler Károly, Gartner Antal – s a lista hosszan folytatható lenne. Ők, Csatkai Endre helytörténetírással foglalkozó kortársaival együtt igen gazdag részfeldolgozásokkal szolgáltak a topográfia településtörténeti, vallástörténeti, nyelvtörténeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti képének megrajzolásához.

A soproni műemléki nagytopográfia műfajával új rendszerező forma jelent meg a magyar művészettörténetben s a magyar történetírásban is, s azt a régész Radnóti Aladár, s a kitűnő történész és germanista Mollay Károly bevezető tanulmányaikkal úttörő módon egy egész régió múltjának általános történetévé formálták. Mindezt oly módon, hogy közben jelentősen támaszkodtak a terület művészeti emlékéanyagára is. A művészettörténeti teljesítményen túl ezt is értékelte az akkori kulturális kormányzat, amikor Csatkai Endrét és Dercsényi Dezsőt munkájukért 1954-ben Kossuth-díjjal tüntette ki. Ők voltak az első Kossuth-díjas művészettörténészek. A soproni topográfia a nagyközönség körében is sikert aratott, s 1956-ban második, javított és bővített kiadásban is megjelentették. Bár az 1960-as évek közepétől Sopronban jelentős műemlék feltárási- és helyreállítási munkák kezdődtek, s ezek a régészeti és levéltári, meg az újabb korokra is kiterjesztett építészettörténeti kutatásokkal együtt rengeteg új ismeretet hoztak a városról és történetéről, Csatkai Endre 1956-ban bővített formában is kiadott nagytopográfiája máig alapműve a magyar művészettörténet-írásnak.

Csatkai Endre számára az 1950-es évek közepe egy másik jelentős feladatot, életcélja megvalósításához egy újabb eszközt hozott, a *Soproni Szemle* folyóirat főszerkesztői tisztjét. A lapot 1937-ben a város főjegyzője (korábban főkapitánya), Heimler Károly kezdeményezésére alapították, Sopron és Sopron megye múltjával és

jelenével foglalkozó tudományos közlemények számára. 1937–1944 között adták ki, rangos szerkesztőbizottság közreműködésével. Ennek volt tagja Csatkai Endre is, aki egyúttal a Szemle legszorgosabb szerzője is volt a maga 77 írásával. A háború végétől a lap már nem jelent meg, de 1955-ben a soproniak kezdeményezésére újraindították, s főszerkesztőjének Csatkai Endrét kérték föl. Haláláig, 1970-ig ő szerkesztette a lapot, amely ez idő alatt lett az ország egyik legrangosabb helytörténeti folyóirata.¹⁵ Ekkor is sokat írt a lapba, ha valamely rovatba kellett, akár álneven is (László Ernő, „L. E.”), a bibliográfusok ebből az időszakból 222 *Soproni Szemle*beli írásáról tudnak.

A folyóirat jó színvonalában és változatosságában az is szerepet játszott, hogy a főszerkesztő a lap számára a soproniak mellett igen sok külső szerzőt is megnyert. Néha három–négy generáció szerzői együtt szerepeltek egy számban. Csatkai Endre nem szűnt meg már egyetemi hallgatókat témajavaslatokkal arra buzdítani, hogy írjanak a Szemlébe, s közülük többen később a *Szemle* állandó szerzői lettek. Szerkesztői munkáját tán megkönnyítette, hogy igen nagy ismeretségi körrel rendelkezett. Sorsa sokfelé vetette, s ennek során igen sok emberrel találkozott. S mert kitűnő memóriája volt, évtizedekre visszamenőleg tudott helyeket, neveket, szituációkat felidézni. Ismeretségeit gondosan ápolta, nagy levelező volt, már-már Kazinczy-méretű levelezéssel. Ezek egy jelentős részét, több mint tízezer levelet a Soproni Múzeum Csatkai-hagyatéka őrzi.

Alakját, személyiségét pedig az emlékezet, a róla készült fényképek, rajzok és érmek. Középmagas termetű, törékeny testalkatú férfi volt, kissé előrehajló, szemüveges alakját, jellegzetes járását mindenki ismerte Sopronban, vidéki és pesti múzeumokban, könyvtárakban, szakmai szervezetekben. Nagyothalló készülékét úgy tartotta, mint szentek az attribútumaikat, volt is benne valami a szentek áldozatos természetéből. Színes egyéniség volt, társaságát sokan kedvelték. Eleven lexikon volt, egyszemélyes intézmény, s ha Sopronba jött társadalomtudománnyal foglalkozó kolléga vagy kulturális újságíró, író, előadóművész, mind szívesen fölkereste őt.¹⁶ Nyílt, barátságos alaptermészetű, mindenkivel szót érteni tudó karaktere, fanyar humora, kifogyhatatlan mesélőkedve szinte élete végéig megmaradt. Azzal az erős belső késztetéssel együtt, hogy tudását, ismereteit másoknak is átadja (1. kép).

Szerette a fiatalokat, főként gimnazistákat maga köré gyűjteni, kis körökben foglalkozni velük. A gimnazisták azután tovább tanultak, s helyükre újak jöttek. Csatkai Endrének gyermeke nem volt, s atyai szeretetéből, figyelméből sokaknak, sokunknak juttatott, sokan is voltunk hálásak érte. Egy 1959-es leveléből tudom, hogy diákjai késő délutánonként, napi múzeumi munkája után hétfőn és pénteken némettel és régésszel foglalkoztak, kedden zenetörténettel, szerdán egy művészettörténet szakra készülő ifjú volt a soron, csütörtökön négytagú művészettörténet-szakkört vezetett, szombaton séta vagy zenehallgatás következett. Két gimnáziumi osztálynak szervezett kirándulást Sopron környéki falvak műemlékeihez, 12 órás művészettörténet tanfo-

¹⁵ Halála után a lap szerkesztését Mollay Károly vette át, aki szintén kezdettől a szerkesztőbizottság tagja volt, s Csatkai Endrének a szerkesztésben, a lap színvonalának fenntartásában a legtöbb segítséget adta.

¹⁶ Amikor emlékezetére születése 100. évfordulóján, 1996-ban a Soproni Múzeum emlékkönyvet adott ki (Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila, G. Szende Katalin. Sopron, 1996.), a tanulmányok művészettörténész, régész, néprajzos, történész, muzeológus, levéltáros, helytörténész, irodalmár, nyelvész, építész, szobrászművész-restaurátor, természetudós, gyógyszerész, egyetemi oktató szerzői azt a sokszínű kapcsolatrendszert is leképezték, amellyel Csatkai Endre rendelkezett.

lyamot tartott a helyi idegenvezetőknek, 2–3 napra Győrbe járt a Soproni Szemle korrektúráját intézni, mindezt napi múzeumi munkáján túl. Ekkor volt 63 éves.

1. kép. Csatkai Endre a Művészettörténeti Tanszék diákjait vezeti Sopronban, 1960.
(Fotó: Galavics Géza)

E sorok írója, aki őt 1958-ban művészettörténet szakra készülő, negyedikes soproni gimnazistaként ismerte meg, hogy alakját hívebben idézhesse fel, egyes szám első személyre vált. Beszélgetni jártam én is hozzá, múzeumi szobájába. Könyveket adott, megnézendő dolgokra hívta föl a figyelmemet, érdeklődésemet terelgette, s (tudtomon kívül) ajánló sorokat írt felvételi vizsgámhoz. 1958 tavaszán, 17 évesen a felvételi vizsgakor jártam először Budapesten, s az év őszén ugyanott már az egyetemmet is elkezdtem. Bár igen jó évfolyamba kerültem, de mégis, Sopron környéki falu-

ból és Sopronból hirtelen a fővárosba kerülni, s ott a teljesen más egyetemi élet és követelmények, másfajta írott és íratlan szabályok, egyéni és közösségi viszonyok, s hihetetlen gazdagságú kulturális lehetőségek világába átlépni számomra nem volt egyszerű.

Fogódzót keresve leveleket írtam Csatkai Endrének, s ő rendre gyorsan válaszolt.¹⁷ Útkeresésemre, kételyeimre, félelmeimre saját életéből vett példákkal válaszolt, bölcsességgel, okos szóval egyengette utamat. Fél évszázaddal azelőtt maga is hasonlókat élhetett meg (ráadásul apját ő is fiatalon elvesztette), pontosan érezte, mire volt igazán szükségem. Az első voltam, aki hosszú évtizedek után Sopronból indult művészettörténésznek (ma már jó néhányan vagyunk). Egyetemi dolgaimról, szemnáriumi dolgozatokról, tanárimról, barátságokról, múzeumi, színházi, operai élményekről, engem és évfolyamtársaimat foglalkoztató kérdésekről (mint például a szecesszió akkortájt kezdődő felfedezéséről, a historizmus – akkor még eklektika – korának megítéléséről) írtam neki, s ő az ifjú kollégának kijáró komolysággal válaszolt.

Írt hajdani tanáriról, Pasteinerről, Heklerről, Gerevich Tiborról, bécsi éveiről (amelyeket oly meghatározónak tartott, hogy magát a bécsi iskola növendékei közé sorolta), soproni munkáiról, kutatási módszeréről, múzeumi dolgairól s külön kérésre a barokk festő, Dorffmaister Istvánról és társairól. Fontosak voltak számomra ezek a levelek, s nem csak az engem foglalkoztató kérdésekre adott, gyakran szélesebb perspektívába állított válaszai okán. Hanem azért is, mert általuk személyesen is megélhettem azt a művészettörténészé válásban oly fontos tapasztalatot, hogy mindannyian művészettörténész elődeink, korábbi nemzedékek által megkezdett úton járunk, akár az ő eredményeikre építünk, akár új irányokat, módszereket, közelítésmódokat keresünk. S ezt teszik az utánunk jövő generációk is. Erről (is) szólt persze egyetemi okításunk is, mégis máig szerencsésnek tartom magam, hogy ezt a tapasztalatot Csatkai Endrétől, az idősebb pályatárstól nagyon is személyes formában szerezhettem meg. Úgy láttam, hogy nem egy pályatársam életében hasonló jelentőségre tett szert egy-egy ilyen kapcsolat.

Ezek az egyéni tapasztalások végül egy szakmai közösség tagjai számára szerencsés esetben közös tapasztalattá, vagy a legtöbb esetben inkább csak sejtéssé, megérzéssé állnak össze. Ez a kötet,¹⁸ amelynek része a Csatkai Endre életútjáról szóló összefoglaló is, éppen arra tesz kísérletet, hogy a magyar művészettörténet-írás jeles személyiségeinek pályaképeivel ezt az örökséget mindannyiunk számára megismerhetővé és megélhetővé tegye.

¹⁷ E szokásáért már akkor is irigyeltem. Pedig akkora tisztelői köre volt, hogy 1960-ban, mint a névnapi köszöntésemet is magában foglaló levelemre jött válaszban megemlítette, 50 Endre napot köszöntő levelet vagy lapot vitt neki a postás, a táviratokon fölül. S ezt nyilván mind meg is köszönte.

¹⁸ Ez a megjegyzés a tanulmány első megjelenési helyére utal (ld. 1. jz.) (a Szerk.).

„Der Mensch kann viele Heime haben, aber nur eine Heimat.”¹

A múlt század hatvanas éveinek közepén, feltehetően 1966 augusztusában két lelkes osztrák turista róttá a soproni Belváros középkori utcáit. Egyikük, a történész végzettségű Fred Sinowatz (1929–2008), Burgenland kulturális tanácsosa, későbbi sikeres szövetségi oktatási miniszter (1971–1983) és kancellár (1983–1986),² – aki 1995-ben született feljegyzése szerint – „kitörölhetetlen benyomásokkal”³ gazdagodott a séta során. A „régii házakat szeretettel szemlélő”⁴ idegenvezetője, Richard Berczeller (1902–1994), orvos-író az Egyesült Államokból érkezett felidézni gyermek- és ifjúkora helyszíneit.

Berczeller első, önéletrajzi ihletésű elbeszélését 1963-ban közölte a tekintélyes *The New Yorker* irodalmi folyóirat.⁵ A következő évben megjelent *Displaced Doctor*⁶ című munkája kapcsán Csatkai Endre azt jegyezte meg, hogy a könyvben „Sopron csak kisebb beiktatott visszaemlékezések kapcsán került szóba”,⁷ de idővel – talán a soproni látogatás hatására is – egyre több, nem csupán a ma történelmét érdeklő helytörténeti vonatkozású emléket vetett papírra,⁸ vagy mondott el élőszóban.⁹

Természetesnek kell tartanunk, hogy nem csupán a reflektorfényben élő történelmi személyiségeknek, „nemcsak a »nagy embereknek« lehet biográfiája. [...] A mikrotörténelem beköszöntével a történetírás eddig anonim szereplői is visszaka-

¹ Richard Berczeller fogalmazott így a Burgenländische Gemeinschaft, a külföldre szakadt burgenlandiaknak az óhazával való kapcsolatát ápoló szervezet fennállásának negyedszázados jubileumán. 25 Jahre Brücke zur Heimat. Burgenländische Freiheit (=BF), 51. Jg. Nr. 40. 1981. szeptember 30. 14. Talán leginkább így fordítható: „Az ember sok helyen lehet otthon, de csak egy helyen itthon.”

² Ehhez lásd *Fiziker Róbert: „Szenvedély és szemmérték”*. Fred Sinowatz, a történész. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna és Molnár Antal. Bp. – Győr, 2012. 669–681.

³ A kézzel írt feljegyzést és egyéb eredeti dokumentumokat Hans Pusch, az egykori kancellár kabinetfőnöke bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte.

⁴ Sinowatz, Fred: Richard Berczeller – Ein Leben zwischen Ungarn, Österreich und Amerika. (= Sinowatz, 1996.) In: Traude Horvath, Milenia Snowdon-Prötsch (Hg.): Richard Berczeller 1902–1994. Sopron – Mattersburg – New York. Mattersburg, 1996. (=Horvath–Snowdon-Prötsch, 1996.) 79–82., itt 80.

⁵ A *Trip into the Blue* címmel a folyóirat 1963. augusztus 24-i számában megjelent elbeszélést 1974-ig újabb kilenc követte. Németül: Berczeller, Richard: Fahrt ins Blaue und andere Geschichten aus dem New Yorker. Wien, 2012. (= Berczeller, 2012.)

⁶ Berczeller, Richard: *Displaced Doktor*. New York, 1964.

⁷ Csatkai Endre: Berczeller: Die sieben Leben des Doktor B. Odyssee eines Arztes. München, 1965. 269 lap. Soproni Szemle (=SSz), 20 (1966), 96–97. (További hivatkozás a kötetre: Berczeller, 1965.)

⁸ Berczeller, Richard: Time was. New York, 1971. A kötet németül is megjelent: Richard Berczeller: Verweht. Eisenstadt, 1983. (= Berczeller, 1983.) Említést érdemel még Berczeller, Richard – Leser, Norbert: ...mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918–1945. Wien, 1975. (= Berczeller–Leser, 1975.); illetve Leser, Norbert – Berczeller, Richard: Als Zaungäste der Politik. Österreichische Zeitgeschichte in Konfrontationen. Wien, 1977. (= Leser–Berczeller, 1977.)

⁹ Es gab eine Zeit. Über Leben und Werk von Richard Berczeller. Oberwart, 2011.; Dr. Berczeller Richárd emlékezése. Sopron, 1966. augusztus 5. Soproni Múzeum, Környei Attila anyagai. (= SM–Berczeller, 1966.) A hanganyagot Bolodár Zoltán digitalizálta, köszönet érte.

hatják identitásukat és jelentőségüket.¹⁰ Bár Berczeller esetében inkább arról van szó, hogy – míg a szomszédos Ausztria szinte elhalmozta a különböző elismerésekkel – a Soproni Szemlében és különböző munkásmozgalom-történeti kiadványokban korábban többször is felbukkant¹¹ neve idővel feledésbe merült.

Ez nem csak azért elfogadhatatlan, mert – ahogy Becht Rezső írta – „minden élet érdekes és érdemes a feljegyzésre, akkor is, ha nincsenek benne lélegzetállító történések, történelmet irányító tettek, rendkívüli szenvedélyek és szenvedések, barátságok halhatatlan kortársakkal, sötét bűnök és lángoló erények...”,¹² Berczeller sorsa ugyanis ennek pontosan az ellenkezőjét példázza. Fred Sinowatz 1995-ben így emlékezett Berczellerre, a „múlt szeretetre méltó követére”:¹³ „Magyar, osztrák, amerikai, patrióta, emigráns, világpolgár, szociáldemokrata, zsidó, agnosztikus, orvos, író, politikus, soproni, mattersburgi, bécsi, New York-i”, és mindeközben a huszadik „század jelentős részének kortárs szemtanúja”,¹⁴

Miközben hosszú életében többször is emigrációba kényszerült, emlékeiben mindig a soproni szülőház, a kissé dohos kapualj, a nagymama szobájához vezető lépcső és a falat díszítő, a szerencsétlen sorsú Habsburg Miksát ábrázoló színes metszet tért vissza.¹⁵

Aki Justitia templomát mindig tiszteletben kívánta tartani¹⁶

A nyomdász családfő, Berczeller Adolf (1877–1966), a Nógrád vármegyei Gács (ma Halič, Szlovákia) szülőtte, 1896-ban érkezett Sopronba, hogy a helyi szakszervezeti mozgalom felépítésében részt vegyen (1. kép). Csatlakozott Johann Fiala 1892-ben létrehozott munkásképző egyesületéhez,¹⁷ amely először a Várkerületen, egy udvarban bérelt egy kis szobát, szerény könyvtárral, de állandó rendőri megfigyelés mellett. Később az Új utcába költöztek, ahol a polcokon Marx, August Bebel, Flaubert, Anatole France, Dosztojevszkij, Tolsztoj és Petőfi művei sorakoztak¹⁸ és előadásokat is tartottak. Berczeller Adolf, aki idősebbeket tanított írni és olvasni, tanítványaitól tintatartót kapott ajándékba.¹⁹ 1899-ben a Soproni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár egyik alapítója,²⁰ később igazgatója. Részt vett a brassói és a pozsonyi munkás-betegbiztosítás

¹⁰ *Kövér György*: Az eszlári telkes jobbágy és leszármazottai. In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József–Katona Csaba. Bp.–Győr, 2007. 165–177., itt 166.

¹¹ Például *Koch Ödön*: Ifjúkommunista mozgalom Sopronban 1918–1919-ben. In: SSz, 23. (1969) I. sz., 33–41.

¹² *Turbuly Éva*: Soproni hétköznapi egy régi századfordulón. Helytörténeti adalékok Becht Rezső (1893–1876) *A bűvös henger* című önéletrajzi munkájában. In: SSz, 65 (2011), 278–296., itt: 279.

¹³ *Hans Pusch*: Eine panonische Freundschaft II. Fred Sinowatz und Richard Berczeller. Illustrierte Neue Welt. Ausgabe Dezember 2008/Jänner 2009. www.neuewelt.at/archiv/A-2008_09-12_01.php. (Az utolsó letöltés dátuma: 2011. november 12.)

¹⁴ Sinowatz kézírásos feljegyzése egy 1995-ös megemlékezéshez. Hans Pusch jóvoltából.

¹⁵ Berczeller, 1965. 249–250.

¹⁶ A vörös dulás nálunk. Sopron és a vármegye a két forradalom alatt. Összegejtőtte: *Mayer Géza*. [Sopron], [1919.] (=Mayer, 1919.) 28. Köszönöm *Krisch András* barátomnak, hogy az amúgy nem kellőképpen kiegyensúlyozott munkára felhívta a figyelmemet, illetve soproni kutatómunkámat segítette.

¹⁷ Berczeller–Leser, 1975. 128.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Berczeller, Adolf*: Morgengrauen des Sozialismus im Burgenland. In: BF, 11. Jg. Nr. 20. 1931. május 15. (=A. Berczeller, 1931.) 16.

²⁰ Burgenland. Geschichte, Kultur und Wirtschaft in Biographien. XX. Jahrhundert. Text und Zusammenstellung: *Gerald Schlag*. Eisenstadt, 1991. 35.

megteremtésében is. Úgy vélte, hogy „a belváros síkatoraiba csak a vagyontalan osztályoknak és elsősorban a modern gondolkozású munkásoknak a politikai jogokban való térhódítása hozhat világhírességet és levegőt”.²¹

1. kép. Soproni szociáldemokraták, 1907 (Berczeller Adolf az ülő sorban)

A brennbergi bányászok élet- és munkakörülményeinek javításért sokat tett, mert úgy vélte, hogy ott „embertelen állapotok uralkodnak”.²² Azt terjesztették a bányászokról, hogy fertőző bélférgek vannak, kivezényelték ellenük a 76. számú gyalogezredet és vezetőik, akikkel jó kapcsolatokat épített ki Berczeller Adolf, csak poncchereknek öltözve tudtak tárgyalni vele Sopronban.²³

Az MSZDP városi és vármegyei vezetőségi tagja az 1911. december 17-i törvényhatósági bizottsági választáson – egy kisebb antiszemita ellenkampány ellenére²⁴ – első szociáldemokrataként mandátumhoz jutott a III. kerületben, sikeréről a Népszava is beszámolt.²⁵ Az 1912. január 12-i rendkívüli közgyűlésen az egészségügyi kérdésekkel és a brennbergi helyzettel foglalkozó bizottságok tagjává választották.²⁶ Berczeller Adolf tagja volt a városban 1918 novemberében létrejött nemzeti tanácsnak, a városi

²¹ Nagy Ferenc: A soproni lakásínség. Sopron, 1916. 34.

²² Merényi László: Háborúellenes mozgalom Sopron megyében 1918. január és október között. SSz, 23 (1969), 13–21., itt: 16.

²³ A. Berczeller, 1931. 17.

²⁴ Berczeller, Richard: Die Revanche. In: Berczeller, 2012. 24–41. (= Berczeller, Revanche), itt: 29.

²⁵ Népszava, XXXIX. évf., 300. sz., 1911. december 19. 6.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), IV. Megyei IV. B. 1401/a) Sopron Thj. Város iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 34. 1912 évi közgyűlési jegyzőkönyvek.

munkástanács és az autonómiaigényekkel fellépő nyugat-magyarországi német néptanács elnökségének, majd a tanácskormány idején a népjóléti és pénzügyi reszort felelőseként²⁷ 1919 májusáig a helyi direktóriumnak is. Ennek ellenére a munkásság érdekeit polgári keretek között védeni akaró,²⁸ sőt a kommunistákkal mindig szembenálló politikusnak,²⁹ „*kétes-hitelű kommunistának*”³⁰ tartották. Olyannyira, hogy állítólag Bors László (1895–1919) és Entzbruder Dezső (1894–1919) a postán revolverrel törtek rá és csak a postapalota kőfalán keresztül tudott elmenekülni, majd ki merülve esett össze a brennbergi erdőben.³¹

1919 augusztusában Thurner Mihály polgármesterrel együtt tárgyalt a brennbergi sztrájkoló bányászokkal,³² hitet tett a polgári demokrácia keretei között működő szak szervezeti mozgalom mellett és – ahogy korábban is – felemelte a szavát a katonai terrorral szemben.³³ Várható letartóztatását megneszelve egy ideig Brennbergben húzta meg magát, és valószínűleg helyi bányászok segítették át a határon 1919 októberében.³⁴

Jó szónok hírében állt, a *Sopronvármegye* beszámolója szerint 1919 márciusában „*hatalmas, lelkekbe markoló beszédet mondott*”.³⁵ Talán rá gondolt a budapesti pártvezetőség, amikor azzal utasította el a soproniak kérését, hogy küldjenek fővárosi szónokot egy választási gyűlésre, hogy „*Sopronban van olyan elvtárs, aki az előadói teendőket el tudja végezni*.”³⁶ Később Ausztriában sem volt ez másként. 1928. november 10-én, a helyi munkáskamara köztársasági megemlékezésén „*gyűjtő hatású vég-szót*”³⁷ mondott, részben válaszul Bethlen István miniszterelnöknek a soproni Húségkapu felavatásán elmondott októberi beszédére.

Berczeller Adolf a soproni Széchenyi szabadkőműves páholynek 1913. január 17-én lett tagja.³⁸ Az iratok tanúsága szerint a páholy irodalmi, majd gazdasági bizottságának tagja, mestere és I. felügyelője felszólalt a szervezetben a választójoggal kapcsolatban,³⁹ tartott előadást a lakáskérdésről,⁴⁰ felhívta a figyelmet a „*klerikalizmusnak a nők között kifejtett propaganda munkája*” által előidézett „*veszedelemre*”,⁴¹ páholy-

²⁷ Ő vezette az Esterházy-műkincseket kommunizáló küldöttséget Kismartonban. *Perneszy Gyula* (szerk.): „Történelmet csinálunk”. Cikkgyűjtemény. Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron sajtójának reagálásai a Tanácsköztársaság eseményeire. Győr. é. n. 320.

²⁸ *Környei Attila*: Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918. november – 1919. március). SSz. 23 (1969), 3–14., itt: 7.

²⁹ Uő: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. SSz. 27 (1973), 24–38., itt: 25.

³⁰ Mayer, 1919. 30.

³¹ Uo. Fred Sinowatz 1995-ös kézírásos feljegyzése is tartalmaz tettlegességre utaló jegyzeteket. Ezek alapján a jogszerűségért többször kiálló apa és az egyre radikálisabb események által elragadott idealista fia viszonya nem lehetett konfliktusmentes a tanácskormány napjaiban.

³² *Környei Attila*: Sopron és vidékének munkásmozgalma 1919. augusztus 1 – 1924. Győr, 1981. (=Környei, 1981.) 63.

³³ Uo. 82.

³⁴ Uo. 39.

³⁵ *Horváth Zoltán*: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964. 149.

³⁶ A Politikatörténeti Intézet Levéltára. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Titkárságának vidéki levelezése, Sopron. 1911. november 3. 658. f. 6/144. ő. e.

³⁷ Die Freiheit zieht durch's Land nach langer Haft... Die Republikfeier der Arbeiterkammer. BF, 8. Jg. Nr. 46. 1.

³⁸ Magyar Nemzeti Levéltárt Országos Levéltára (=OL), Szabadkőműves szervezetek levéltára, P 1089. Széchenyi páholy. A felvétel dátuma az 1916. évi névjegyzéken szerepel.

³⁹ Uo. A XII. sz. munkatábla 1914. május 1-jén tartott I. fokú felvételi munkájáról.

⁴⁰ Uo. Titkári jelentés 1916 évről.

⁴¹ Uo. 1919. január 10. I. sz. munkatábla.

beli testvéreit Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli miniszter Sopronba érkezéséről⁴² tájékoztatta. A páholy Csengery utca 13. szám alatt található székházába beköltöző MOVE bizalmas jegyzékén Berczeller Adolf neve mellett három szó szerepel: „kommunista, zsidó, megszőkött”.⁴³

2. kép. Berczeller Richárd (jobbra) szüleinevel és öccsével, 1910 körül

Ausztriában 1923-ban vette át a tartományi betegpénztár vezetését (többek között vérszegény, alultáplált, a tuberkulózis által fenyegetett gyerekeknek szervezett olaszországi és belföldi programokat),⁴⁴ 1925 és 1931 között a helyi munkáskamara első alelnöke, majd kormánytanácsos volt. 1934. február 13-án, Engelbert Dollfuss kancellárnak a köztársaságot felszámoló és a szociáldemokratákat illegálisba kényszerítő puccsa után megfosztották állásától, kényszernyugdíjazták és egy időre börtönbe is zárták.⁴⁵ 1938-ban, a náci hatalomátvétele után ismét letartóztatták és kiutasították az országból. Az Egyesült Államokban hunyt el 1966-ban.

⁴² Uo. 1919. január 3-i értekezet.

⁴³ Uo. „M. O. V. E.” Sopron városi és megyei főosztálya, bizalmas jegyzék a szabadkőművesekről, 1920. május 31.

⁴⁴ Kinderaktion für das Jahr 1925. BF, 5. Jg. 23. Nr. 1.

⁴⁵ Direktor Adolf Berczeller – ein Achtziger. BF, 27. Jg. Nr. 8. 1957. február 24. 3.

Az Erdődy-palotától az állami főreáliskoláig

Berczeller Richárd 1902. február 20-án született Sopronban **(2. kép)**. A szülői ház, a Szent György utca 16. alatt található egykori Széchényi-,⁴⁶ majd Erdődy-palota (a grófi család kilencágú koronás címerével),⁴⁷ pontosabban annak valamelyik lakása Berczeller számára „egy kis ékszerdoboz volt, csodálatos barokk díszítésekkel az utcai fronton” **(3. kép)**.⁴⁸ Berczellerék házának gyakori vendégei között – az „anarchista és szocialista” apát rendszeresen ellenőrző rendőrök⁴⁹ mellett – találjuk Ludwig Lesert (1890–1946), az 1919-es Gaurat vezetőjét, aki 1921-ben katonai,⁵⁰ 1945/1946-ban diplomáciai akcióval⁵¹ akarta visszafoglalni várost, Oskar Helmert (1887–1963), aki még a tanácskormány alatt hátizsákokban hozott élelmiszert a városba,⁵² majd a második világháború után hosszú ideig Ausztria határozottan kommunistaellenes belügyminisztere lett. De járt náluk Johann Fiala mellett a csornai születésű Ignaz Till (1891–1945) és a bécsi jogász, Ernst Hoffenreich (1890–1958) is⁵³ – mindannyian a háború után megszülető Burgenland későbbi vezetői.

A szülői házban németül és magyarul beszéltek, német és magyar dalokat énekeltek, a *Neue Freie Presse*ből tájékozódtak.⁵⁴ Richárd négyéves korától vörös nyakkendőben és vörös szegfűvel a gomblyukában vett részt a szociáldemokraták május elsejei felvonulásain.⁵⁵

A város pezsgő kulturális élete is nagy hatást gyakorolt rá. Régi lakompaki (Lackenbach, Ausztria) zsidó családból származó édesanyjával és nagymamájával járt színházba, a német és a magyar évad előadásaira, látta a kor ünnepektől bécsi színészeit, Alexander Moissit és az énekes-komikus Max Pallenberget is, de később – talán annak 1919-es nyílt szerepvállalása idején – megismerte Lugosi Bélát is.⁵⁶ A Kaszinóban halotta először Beethoven 6. és 9., illetve Anton Bruckner 8. szimfóniáját.⁵⁷ A soproni, „a birodalom egyik leggazdagabb múzeumában” is sokat időzött.⁵⁸

A Szent György utcai épületet 1910-ben vásárolta meg a Munkásbiztosító. A vastag falú, hatalmas szobák XV. Lajos korából származó bútorait a városi múzeumnak ajánlékozták. Az orvosra⁵⁹ várakozókat feliratok fogadták: „Az a munkás, aki iszik, nem

⁴⁶ A belső udvar mára eltűnt hársfáit a nagymamája szerint Széchényi György püspök ültette. *Richard Berczeller*: Matura. In: Berczeller, 2012. (= Berczeller, Matura) 145–159., itt: 151.

⁴⁷ Ezt Berczeller első önéletrajzában is felidézte. Berczeller, 1965. 70.

⁴⁸ Berczeller–Leser, 1975. 237.

⁴⁹ Berczeller, *Revanche*. 27.

⁵⁰ *Gerald Schlag*: Die Anfänge der Sozialdemokratischen Partei im Burgenland. Dissertation, Wien, 1966. 111–114.

⁵¹ *Gecsényi Lajos*: Régi álom új köntösben. Osztárk elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban. *SSz*. 66 (2012), 116–129.

⁵² Leser–Berczeller, 1977. 249.

⁵³ *Sinowatz, Fred*: Erinnerungen an Richard Berczeller. *Pannonia, Magazin für Internationale Zusammenarbeit*. 22 (1994) 1. sz. 33–35., itt: 34.

⁵⁴ Berczeller, *Revanche*. 31.

⁵⁵ *Berczeller, Richard*: Ödenburg und das Burgenland. *BF*, 31. Jg. Nr. 34. 1961. augusztus 26. (= Berczeller, 1961.) 7.

⁵⁶ Berczeller, 1965. 239.

⁵⁷ Berczeller, 1983. 27.

⁵⁸ Berczeller–Leser, 1975. 130.

⁵⁹ Az első szerződöttetett orvos a kolozsvári Szilvási Gyula volt. Berczeller–Leser, 1975. 242.

gondolkozik, a gondolkodó munkás nem iszik”, „*Ne köpködj! A tuberkulózis fertőző!*”. A szakszervezeti ülések mellett esti tanfolyamokon helyesírást, könyvelést tanítottak és jogi kérdések is terítékre kerültek.⁶⁰ A kis Berczeller Richárd az ajtóban állva hallgatta apját, amikor az a gyűléseken beszélt,⁶¹ majd a nagymamája szobájába ment, ahol levendulaillat és egy titokzatos láda várta, tele dagerrotípiákkal és az aszszony naplójával.⁶²

3. kép. A szülői ház Sopronban, a Szent György utcában

Az iskolai füzeteket egy Kolostor utcai papírkereskedőnél vették meg, aki emlékei szerint a soproni keresztényszociálisok egyik vezetője volt.⁶³ A soproni izraelita elemi iskolában összesen 7 jeles és egy jó érdemjeggyel zárt a dicséretes magaviseletű Richárd.⁶⁴ Az állami főreáliskolában az első osztályfőnöke Ágh Lajos dr. volt, aki magyar és németet tanított az I. B osztálynak.⁶⁵ A féltandíjmentes Berczeller „Rikárd”-nak az első évben 5-5 jó és elégséges érdemjegye volt, ugyanakkor magaviseletével és dolgozatai külső alakjával elégedettek voltak⁶⁶ a „*tartózkodó, merev galléros, szigorú arcú tanárok, akiket professzor úrnak kellett szólítani, akiket sosem mertek megszólítani,*

⁶⁰ Uo. 238.

⁶¹ Berczeller, *Revanche*. 28.

⁶² Berczeller, 1965. 251.

⁶³ Személyét nem sikerült azonosítani. Berczeller–Leser, 1975. 218.

⁶⁴ SL, VIII. 53. Soproni Állami Széchenyi István Gimnázium iratai (1875–1954). Soproni M. Kir. Állami Főreáliskola, Főnévkönyv 1912–13. 87.

⁶⁵ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 38-dik értesítője az 1912/13-ik iskolai évről. Sopron, 1913. 8.

⁶⁶ Uo. 73.

anélkül, hogy azok kérdeztek volna valamit”.⁶⁷ Három évvel később már vallástánból, németből, történelemből és természettanból is jeles minősítést kapott.⁶⁸ Egyedül Harasányi Lajos tanár úrral⁶⁹ gyűlt meg a baja, egyrészt mert az esték a matematika-feladatok megoldásával teltek,⁷⁰ másrészt a tanerő rajtakapta a diákokat, amint azok a *Hazám* nevű kávézó (Szent György utca 18.) hátsó termében dohányoztak és billiárdoztak. Az talán már csak Berczeller Richárd irodalmi munkásságához tartozik, hogy nemes bosszút állt a billiárdasztalnál: háromszor is elverte tanárát.⁷¹ Shakespeare-t és Schillert, a Haramiak vezére, Karl Moor szerepét játszotta az iskola színjátszó körében,⁷² ennek később nagy hasznát vette. Az „egy gránátos katona bajszával”⁷³ megáldott Wallner Ignác igazgató által irányított intézményben a tanulók lövészeten is részt vettek, Berczeller a jobbak közé tartozott,⁷⁴ ennek ellenére később mindig tartott attól, nehogy el is kelljen sütnie egy fegyvert.⁷⁵

Ismerte a Várkerület cégereit, nagy benyomást tett rá Hauer Antal kereskedő feketé öltönye, arany óralánca és Hauer dédnagyapjának olajfestménye a gabonakereskedés falán,⁷⁶ illetve Nyári Rudi cigányprímás játéka a várkerületi Csitkovits Kávéházban. Ez utóbbi nem csak őt, hanem Festetich Vilma grófnőt is elbűvölte, aki – vőlegénye, a 9. huszárezred lovassági századosának jelenetei és az általános rosszallás ellenére – feleségül is ment a szénfekete hajú muzsikushoz.⁷⁷ A munkások szegénysége és a tbc, a kórház hiánya,⁷⁸ a szociáldemokraták élelmiszerakciói, a brennbergi bányászstrájkok⁷⁹ és a vasárnapi erdei sétákon – a közös gombászás mellett – apjával folytatott beszélgetések⁸⁰ nem csupán világlátását, de pályaválasztását is meghatározták.

Sopron a Monarchia egyik fontos helyőrségi városa is volt, vasárnaponként a Várkerületen úri hölgyekkel korzózó tisztekkal és az Erzsébet kertben a bakákra váró cselédnővel, így nem meglepő, hogy Berczeller Richárd saját bevallása szerint előbb volt tisztában a katonai rangfokozatokkal, mint a helyesírás rejtelmeivel, és társaival gyakran menetelt a katonazenekar mögött.⁸¹ Emlékezett a szénaszagú lányokra,⁸² a

⁶⁷ Berczeller, 1965. 220.

⁶⁸ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 41-dik értesítője az 1915/16-ik iskolai évről. Sopron, 1916. 72.

⁶⁹ 1909 és 1919 között tanított az iskolában matematikát és természettant. *Baranyai Lenke* (szerk.): A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola Jubileumi évkönyve. Sopron, 1976. (=Baranyai, 1976.) 50.

⁷⁰ *Berczeller, Richard*: Unser Maximilian. In: Berczeller, 2012. 136–144., itt 140.

⁷¹ Berczeller, Matura. 150.

⁷² Berczeller–Leser, 1975. 349.

⁷³ Berczeller, Matura. 156.

⁷⁴ Berczeller, 1965. 64.

⁷⁵ SM–Berczeller, 1966.

⁷⁶ Berczeller–Leser, 1975. 129.

⁷⁷ Nyári ezután a Városligeti-vendéglő, a későbbi Gruber-szálló, majd Gyermek Szívzszenatórium teraszán játszotta a magyar nótákat. Egy évvel később a grófnő belehalt a szülésbe, a Szent Mihály temetőben gyászoló tömegek mellett cigányzene búcsúztatta. Berczeller–Leser, 313–314.

⁷⁸ Uo. 130.

⁷⁹ Uo. 213.

⁸⁰ Berczeller, Revanche. 34.

⁸¹ Uo. 25.

⁸² *Paul Arpad Richard Berczeller*: Lost Worlds. The Growing Up of an Refugee-American, the Catharsis and the Transubstantiation in Auschwitz. (=P. A. R. Berczeller, 1992.) In: Joachim Riedl: i. m. 305–322.; *Joachim Riedl*: Denn sie töten den Geist nicht, ihr Brüder! Festschrift zum 90. Geburtstag von Richard Berczeller. Wien, 1992.. (=Riedl, 1992.) 312.

szomszédos szolgálóleányra, aki 15 éves korában elcsábította,⁸³ és Rózsi nevű első szerelmére, akit az Orsolya-téri barokk Mária-kútnál várt, miközben az orsolyitáktól zongoraszó hallatszott.⁸⁴ Diáktársaival már májusban fürödtek a jéghideg Fertő-tóban,⁸⁵ gyakran találtak római kori érméket, és az ezekért kapott néhány krajcárt édessegre költötték.⁸⁶ Tánccsórákra és könyvtárba jártak, ahol Richárd főleg Sherlock Holmes történeteit és a Buffalo Bill füzeteket lapozgatta szívesen.⁸⁷ Iskola után a fiúk a Széchenyi tér vadgesztenyefái alatti moha lepte kőpadokra dobták az iskolai felszerelést és fociztak.⁸⁸

Az Erzsébet kertben éppen a katonazenekar játszott, amikor hír jött Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról.⁸⁹ A világháború kitörése után katonák szálltak meg a házuk udvarán, apja pedig ingyen levest osztott ugyanott az éhező gyerekeknek.⁹⁰ IV. Károly bécsi koronázására zsúfolt vonaton utazott édesanyjával.⁹¹ (1941-ben Amerika felé hajózva felkeresték Károly madeirai sírját is.)⁹²

„Radikális, mint sokan mások”⁹³

Berczeller részt vett az 1917–1918-as háborúellenes megmozdulásokon, kapcsolatban állt a Galilei körrel, ott volt, amikor a Sopronon átutazó IV. Károly vonatát 1918 októberében „*Le a háborúval, le a császárral!*” kiáltásokkal fogadta a tömeg.⁹⁴ Emlékei szerint a bécsújhelyi fegyvergyárban az 1918. januári sztrájk idején felrobbant lőszer detonációja Sopronig hallatszott.⁹⁵

Apja mellett ült a soproni munkástanácsban. „Remegő kézzel” ott volt azok között az – egymással amúgy rivalizáló – evangélikus líceum, a bencés gimnázium és az állami főreáliskola tanulóit egyesítő diáktanácsot is alapító soproni középiskolások között is, akik 1918. november végén két hét katonai kiképzés után teherautókon Nagymartonba (Mattersburg) mentek és letartóztatták Heinzenland operettállamának két napig működött kormányát, köztük Hans Suchard-t, későbbi párttársát.⁹⁶ 1919 márciusától részt vett Ludwig Lesernek a városháza nagy tanácstermében tartott, középiskolások és iparostanulók előtt tartott előadásain. Azt kérte az előadótól, hogy „valamit Marxról” meséljen nekik, majd zenéről, irodalomról, igazságosságról és szabadságról beszélgetve együtt csodálták a Fő teret, ezt a „csodálatos szabadtéri színpadot”,⁹⁷ ahová Leser ünnepi játékokat álmódott.

⁸³ Berczeller, 1983. 24.

⁸⁴ Berczeller, Matura. 152.

⁸⁵ Berczeller–Leser, 1975. 251.

⁸⁶ Uo. 345.

⁸⁷ Berczeller, Matura. 151.

⁸⁸ Uo. 152.

⁸⁹ Berczeller, Revanche. 37.

⁹⁰ Berczeller, 1965. 71.

⁹¹ Berczeller–Leser, 1975. 336–337.

⁹² Norbert Leser: Meine Zusammenarbeit mit Richard Berczeller. In: Horvath–Snowdon–Prötsch, 1996. 83–87., itt 86.

⁹³ Fred Sinowatz: Rede im Literaturhaus Mattersburg, 1995. Hans Pusch jóvoltából.

⁹⁴ Berczeller–Leser, 1975. 337.

⁹⁵ Berczeller, Revanche. 39.

⁹⁶ Berczeller–Leser, 1975. 232–233.

⁹⁷ Uo. 82.

A tanácskormány alatti tevékenységéről „az ország egyik legérdekesebb, de egyik legkonzervatívabb városában” – saját elmondása szerint – a „kapitalizmus fellegvárából” hazatérve, 1966-os látogatása alatt beszélt hosszabban Környei Attilának, a Soproni Múzeum fiatal és lelkes történész-muzeológusának. Eszerint „igazi komoly és forradalmi lelkesedéssel”, az egyesült párt tagjaként vett részt az eseményekben, Kellner Sándor városba érkezésekor még csak a hátsó sorban, aztán az ifjúnunkás mozgalom egyik vezetőjeként. Egy 1919. április 25-i, Kalmár Henrik német népbiztos aláírásával született levél szerint a központ utasításait Sopronba vivő „ifj. Berczeller elvtársat” többek között a népiéleti ügyekben és a fürdőberendezések leltározásánál rendeletek kibocsátására is felhatalmazták.⁹⁸ Összességében úgy értékelt, hogy a komün bukása számára azért is jelentett tragédiát, mert „*elválasztotta mindentől, ami az életét jelentette: a hazájától*”.⁹⁹

Források szerint a forradalmak idején tanúsított magatartása miatt kizárták az iskola tanulóinak sorából,¹⁰⁰ ennek azonban a fennmaradt hivatalos dokumentumokban nincs nyoma. Az iskola „*bizonyos fokban szabados és féktelenségbe hajló szellemet*” vetett „*egyed tanulókat*” szemére,¹⁰¹ Berczeller három osztálytársát valóban törölték a nyilvános tanulók közül,¹⁰² de az érettségi vizsgát magántanulóként ők is letehtették, mivel vétségük „*nem volt minősíthető az eltévelyedés olyan fokának, hogy teljes kizárást vont volna maga után*”.¹⁰³ Mindenesetre a „*kommunizmus uralma alatt elkövetett közönséges és politikai bűncselekmények miatt*” letartóztatottak ügyészégi listáján ott van a neve.¹⁰⁴ Letartóztatása előtt nem sokkal két fiatal köveket dobott a Szent György utcai ház első emeleti ablakaira és menekülésre biztatta az ifjabbik Berczellert. Az apja megragadta a fiát és megakadályozta, hogy átmenjen a határon. A két fiatalot még aznap agyonlőtték.¹⁰⁵ Néhány hónapig raboskodott a törvényszéki palota ügyészégi fogdájában, majd Sopronkőhidán. Szabadulása után Ausztriába ment. Az utolsó iskolai évét így nem kezdhette meg, ezért Bécsben tette le az érettségi vizsgát.

1918–1919 mozgalmas időszakáról eleinte csak szűkszavúan emlékezett meg: „Rebesgették, hogy forradalom lesz, aztán jött maga a forradalom, aztán még egy és végül egy harmadik, az ellenforradalom”.¹⁰⁶ Pedig olyannyira megérintették az események ezt a „borzos hajú gyereket, fegyverrel a kezében”,¹⁰⁷ hogy amikor 1919 novemberében a Nyugat-Magyarországról elmenekült, egy fűtetlen, alig megvilágított bécsi helyiségben tanácskozó politikusokat felszólította az ausztriai kommunista

⁹⁸ SL, XVI. A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság forradalmi szervei 8. Nyugatmagyarországi Direktórium (Gaurat) iratai 1919. 1. Érdekes, hogy az „ifj.” szócskát utólag toldották be a levélbe. Nem kizárt, hogy az eredetileg az apja, Adolf soproni jogosítványairól szólt.

⁹⁹ SM–Berczeller, 1966.

¹⁰⁰ *Baranyai Lenke*: Sopron és vidékének munkásmozgalma 1929–1933. Győr, 1982. 74.

¹⁰¹ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 44. ill. 45. évi értesítője az 1919/20-ik iskolai évről. Sopron, 1920. 2.

¹⁰² Meller Pált, Heller Leót és Becker Józsefet. Baranyai, 1976. 12.

¹⁰³ A Soproni Magy. Kir. Állami Főreáliskola 44. ill. 45. évi értesítője az 1919/20-ik iskolai évről. Sopron, 1920. 2.

¹⁰⁴ *Hühner László*: A soproni Munkásbiztosító 1919-ben. SSz., 23. (1969) 1. sz., 58–68., itt 67.

¹⁰⁵ P. A. R. Berczeller, 1992. 312. Sinowatz feljegyzései szerint a két fiatal Bors László és Entzbruder Dezső volt. Hans Pusch jóvoltából.

¹⁰⁶ Berczeller, 1965. 71.

¹⁰⁷ SM–Berczeller, 1966.

puccskísérletek meggátolásában komoly szerepet játszó Friedrich Adler, hogy csak a szociáldemokraták maradjanak a teremben, majdnem felállt és távozni készült. Apja megfogta a vállát és nyugalomra intette: „Lausbub!”¹⁰⁸

Emigrációból emigrációba

Bécsi egyetemistaként¹⁰⁹ és osztrák diákmozgalmi funkcionáriusként statisztának állt, sőt – bár a sok tapasztalt színész között ő csak Karl Moor főrealiskolában eljátszott szerepével¹¹⁰ dicsekedhetett – az 1922-ben bemutatott Sodom und Gomorrha című némafilmben Kurt Ehrle¹¹¹ helyére beugorva Lot szerepét is eljátszhatta. A rendező, Kertész Mihály (Michael Curtiz, a Casablanca világhírű alkotója) így vélekedett tehetségéről: „*Nem vagy egy Conrad Veidt, még nem, de talán lehet belőled valamit csinálni – talán*”.¹¹² Kertész filmre akarta rögzíteni a nyugat-magyarországi terület osztrák birtokba vételét, ehelyett a kamera, a burgenlandi politikai vezérkar és Berczeller az ágfalvi csatának lehetett szemtanúja. Augusztus 27-én Ludwig Leser, Ignaz Till, Johann Fiala, Robert Davy, az ideiglenes burgenlandi tartományfőnök, továbbá a német nemzeti Alfred Walheim és a keresztényszociális Michael Koch társaságában ő is jelen akart lenni a történelmi eseményen.¹¹³ A mozikban vetített aktuális híradó, a Wochenschau adásába szánt felvétel sajnos elveszett.¹¹⁴

Richard Berczeller sajátos módon vált „osztrákká”. Amikor az orvosi egyetemen kollégiumi díj fizetésére akarták kötelezni, mint nem belföldit, Oskar Helmer, apja barátja és a Magyarországról elmenekült szociáldemokraták segítőtje felhívta a fakultás dékánját: „*Nem tudja, hogy a saint-germaini békeszerződés Nyugat-Magyarországot hozzánk csatolta?*”¹¹⁵

A menekült szociáldemokraták, köztük a két Berczeller kapcsolata nem szakadt meg teljesen a várossal. Egyrészt egy ideig még reménykedtek abban, hogy Sopron mint a térség természetes fővárosa a békekonferencia határozatának megfelelően osztrák kézbe kerül. 1921. január 9-én, a szocialisták burgenlandi szervezetének alapító kongresszusán arról hoztak határozatot, hogy az Anschluss után Sopronba hívnak össze újabb pártgyűlést és napilap kiadását is tervezték.¹¹⁶ Abban is biztosak voltak, hogy a várossal együtt biztosítható lesz a tartományi baloldali többség, így a börtönévei után megrendült egészségű Leser badeni betegágyánál már a posztokat is szétosztották.¹¹⁷ Berczeller maga úgy vélte, hogy Burgenland Sopron (Ödenburg) nélkül

¹⁰⁸ a. m. „csirkefogó, csintalan kölyök”. Leser–Berczeller, 1977. 170.

¹⁰⁹ Elmondása szerint Bécsben József Attilával is jó kapcsolatban volt. SM–Berczeller.

¹¹⁰ Vagy talán a soproni színházban látta a darabot. 1918. május 17-én mutatta be Karl Zemann német társulata. *Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841–1950*. Sopron, 1960. 72.

¹¹¹ *Loacker, Armin – Steiner, Ines* (Hg.): *Imaginierte Antike. Österreichische Monumental-Stummfilme*. Wien, 2002. 419.

¹¹² Berczeller, R.: Sodom und Gomorrha. In: Berczeller, 2012. 42–57., (=Berczeller, Sodom.) itt 47. Conrad Veidt (1893–1943), ismert német színész.

¹¹³ *Wolfgang Weisgram* írása a Der Standard című osztrák lapban, 2011. november 5. <http://derstandard.at/1319182042499/Die-Berczellers-Die-vielen-Leben-des-Doktor-B> (=Weisgram, 2011. Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 29.)

¹¹⁴ Uo. 350–351.

¹¹⁵ Leser–Berczeller, 1977. 250.

¹¹⁶ ...vor 60 Jahren. BF, 51. Jg. Nr. 3. 1981. január 14. 22.

¹¹⁷ Berczeller–Leser, 1975. 122.

kulturális és politikai értelemben is sivár térség lenne („eine Kulturöde, aber auch eine politische Öde”).¹¹⁸

Nem is csupán arról van szó, hogy a párt soproni szervezetének alapítóirol 1907-ben készült fotó hosszú ideig az SPÖ burgenlandi pártközpontjának falát díszítette.¹¹⁹ Árpád öccse 1922. május-júniusban érettségizett jeles minősítéssel a főreáliskolában.¹²⁰ Távoli rokonoktól, minden bizonnyal nagybátyja, Berczeller Miksa tüdőszakorvos családjától és osztálytársaktól folyamatosan érkeztek a képeslapok Sauerbrunnba,¹²¹ illetve a kényszerű emigráció többi állomáshelyére, sőt minden bizonnyal az egykori soproni elvtársaival az amerikai éveit is tartotta a kapcsolatot. Az ifjabb Berczeller fiatal orvosként és egyben burgenlandi tartományi képzési referensként is többször visszatért Sopronba és – ahogy egy 1951-es levelében írja – „feltűnés nélkül” dolgozott a pártért.¹²² 1934-től a Pozsonyban átvett illegális pártlap, a *Burgenländische Freiheit* példányait Sopronon keresztül csempészte be Ausztriába.¹²³ A németek ausztriai bevonulása után Sopron felé akart menekülni.¹²⁴

Sőt, amikor apjáról írás jelent meg a Soproni Szemlében, rövid reakciót is eljuttatott a szerkesztőségbe.¹²⁵ A magyar iskolában tanult Lorenz Karall (1894–1965) későbbi burgenlandi tartományfőnökkel a harmincas évek elején együtt idézték Arany, Petőfi és Vörösmarty verseit.¹²⁶ Doktorrá avatása után Sauerbrunnban a sopronhorpácsi születésű Szentirmay Elemér nótáját, a *Csak egy kislány van a világon-t* és az *Akácos út* melódiáját játszották neki a cigányok.¹²⁷ Arról is van forrás, hogy 1932 nyarán a Balaton déli partján nyaralt a család.¹²⁸ A második világháború alatt – immár New Yorkban – értesült a soproni zsidóság tragédiájáról és a város szövetséges bombázásáról is.

Az ifjabb Berczellert az apjához hasonlóan 1934-ben letartóztatták, betegpénztári orvosi állásától megfosztották, hosszabb időre le is tartóztatták, orvosként részt vett a spanyol polgárháborúban, majd 1938-ban fizikai bántalmazások után az ország elhagyására kényszerítették. Legkisebb öccsét, Pált, aki Bécsújhelyen volt fogorvos, vagy Franciaországban, vagy Monowitzban, Auschwitz egyik főtáborában gyilkolták meg a németek.¹²⁹ A két Berczeller a tengerentúlon is figyelemmel követte a burgenlandi politikai történéseket, előfizették a szocialisták pártlapjait, a tartományi *Burgenländische Freiheit*et és az országos *Arbeiter Zeitung*ot is, sőt anyagi eszközök-

¹¹⁸ Deinhofer, Elisabeth – Horvath, Traude (Hg.): Grenzfall. Burgenland 1921–1991. Großwarasdorf, 1991. (=Deinhofer–Horvath, 1991.) 62.

¹¹⁹ Berczeller, 1961. 7.

¹²⁰ Lauringer Ernő (szerk.): A Soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola 47-ik évi értesítője az 1921–22. iskolai évről. Sopron, 1922. 15.

¹²¹ Berczeller, Matura. 145.

¹²² Horvath–Snowdon–Prötsch, 1996. 73.

¹²³ Die BF im Schuh versteckt. BF, 55. Jg. Nr. 7. 1985. február 13. 6.

¹²⁴ Richard Berczeller: „So arg wird es nicht werden!” In: *Jelinek, Gerhard: Nachrichten aus dem 4. Reich*. Salzburg, 2008. 27–40., itt: 34.

¹²⁵ Berczeller Richárd: Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről. SSz, 22. (1968) 3. sz., 282.

¹²⁶ Berczeller–Leser, 1975. 110.

¹²⁷ Berczeller, 1983. 124.

¹²⁸ Uo. 292.

¹²⁹ Weisgram, 2011. (Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 29.)

kel is támogatták az otthoni elvtársaikat.¹³⁰ Egykori osztálytársa a soproni főreáliskolában, Takács Jenő zeneszerző „*nagy világotazónak*”¹³¹ nevezte. Nem önszántából lett az.

„A haza legjobb meghatározása: a könyvtár”¹³²

Az osztrák szociáldemokraták „*egyfajta gyóntatója, egyfajta élő politikai lelkiismerete*”¹³³ 1960-ban megkapta a kis Victor Adler-emlékérmét, 1963-ban Burgenland tartomány nagy érdemérmét, 1968-ban Josef Klaus osztrák kancellár tüntette ki New Yorkban,¹³⁴ 1978-ban Rudolf Kirchschräger szövetségi elnöktől vette át állami kitüntetést (Österreichisches Ehrenkreuz für Wissenschaft und Kultur), illetve a Burgenland-Stiftung Theodor Kery irodalmi és publicisztikai díját is megkapta. 1985-ben Stefan László eisenstadti püspök a Szent Márton-rendet adományozta a „*hazájához szorosan kötődő burgenlandinak*”.¹³⁵ A lista minden bizonnyal nem teljes.

Irodalmi munkásságáért 1974-ben professzori címmel jutalmazták. Ennek kapcsán a *Burgenländische Freiheit* szerkesztősége reményét fejezte ki, hogy a Matura című, 1972. szeptember 16-án megjelent elbeszélése csak a kezdetét jelenti a soproni ifjúkorát megidéző visszaemlékezéseinek.¹³⁶ Maga Berczeller számolt be arról 1978-ban Fred Sinowatzhoz írott levelében, hogy kiadót keres soproni gyermekkoráról írandó visszaemlékezéseire, amelyek kiegészíthetnék az addigi Burgenlandról írott műveit.¹³⁷

Ezek az írások azonban kallódnak valahol, vagy még valószínűbb, hogy meg sem születtek. Berczeller Richárd hatvanéves korában kezdett írni. Bár gyakran mesélt az „*elsüllyedt világról*” fiának,¹³⁸ az emlékek egyre inkább megkoptak és egyre inkább irodalmi formát öltöttek. Így lett a Nyári Rudi hangszerét felaprító lovassági századosból a gyalogezred parancsnoka,¹³⁹ a rokonná avanzsált Salamon pékből, a város egyetlen zsidó pékjéből¹⁴⁰ német nemzeti érzelmű polgár,¹⁴¹ a családi legendáriumba még egy lapáttal fejbe vert sopronkőhidai börtönőr is bekerült.¹⁴²

Minden bizonnyal arról van szó, hogy élete végéig honvágya volt, vagy legalábbis végig munkált benne a vágy, hogy gyermekora helyszíneit újra – akár csak az írásai révén – végigjárhassa, ezért tudatosan, vagy tudat alatt folyamatosan ürügyeket kere-

¹³⁰ Adolf Berczeller 1953-ban például 10 ezer schillinget utalt át az eisenstadti pártszervezetnek. Freude über den Wahlerfolg. BF, 23. Jg. Nr. 10. 1953. március 8. 1.

¹³¹ Radics Éva: Cinfalvától Cinfalváig. Takács Jenő zeneszerző élete és munkássága. Bp., 2002. 15.

¹³² Esterházy Péter: Az elefántcsonttoronyból. Budapest, 1991. 40.

¹³³ Nowotny, Thomas: Nach 100 Jahren Sozialdemokratie. Vom biedermeierischen Wandern nach dem Klettern in steiler Felswand. In: Riedl, 1992. 199–235., (=Nowotny, 1992.) itt 201.

¹³⁴ New York Times ehrt Dr. Richard Berczeller. BF, 38. Jg. Nr. 17. 1968. április 25. 4.

¹³⁵ Erről a püspök 1985. szeptember 1-jei keltezésű levelében értesítette. Hans Pusch jóvoltából.

¹³⁶ Professor Dr. Richard Berczeller. BF, 44. Jg. Nr. 36. 1974. szeptember 4. 20.

¹³⁷ Richard Berczeller levele Fred Sinowatzhoz, New York, 1978. június 20. Hans Pusch jóvoltából.

¹³⁸ SM–Berczeller, 1966.

¹³⁹ P. A. R. Berczeller, 1992. 312.

¹⁴⁰ Valóban dolgozott ekkor a városban egy Hacker Salamon nevű lakompaki (Lackenbach) pék. A Hacker családról részletesebben lásd: Hárs József: Egy soproni zsidó család vázlatos története 1946-ig. http://harsjozsef.wahavi.hu/sites/harsjozsef.wahavi.hu/irasok/palyazatok/2002_Egy_soproni_zsido_csalad_vazlatos_tortenete_1946-ig.pdf (Az utolsó letöltés dátuma: 2013. április 30.)

¹⁴¹ Berczeller, Revanche. 25.

¹⁴² Berczeller, Peter Hanns: „Zurück”. In: Horvath–Snowdon-Prötsch, 1996. 102–106., itt 102.

sett, hogy kapcsolatban maradjon „az ő paradicsomával, ahonnan olyan szegényletes módon elűzték”,¹⁴³ és azok közé tartozhasson, akik korábban megtagadták tőle ezt a méltóságot.¹⁴⁴ Az egykori magyar patrióta, aki politikai okok miatt előbb Ausztria, majd az Egyesült Államok mellett döntött, önálló kötetet Sopronnak biztosan nem szentelt, a sokszínű pannon határtértséget nem nemzeti, hanem kulturális értelemben egységként láttató publikációk amúgy sem feltétlenül találkoztak a szigorúan gazdaságossági alapon mérlegelő kiadók ízlésével.

4. kép. Berczeller Richárd emléktáblája Mattersburgban (Nagymarton)

1987 szeptemberében Nagymartonban/Mattersburgban emléktáblát helyeztek el annak a háznak a falán, ahol egykor Richard Berczeller orvosi rendelője működött (4. kép). A hazán „nem a nemzetet, hanem a szülői házat, a nyelvet és az iskolát, mindezek melegségét”¹⁴⁵ értő soproni burgenlandit 1992-ben, 90. születésnapján New Yorkban Göncz Árpád államfő is köszöntötte.¹⁴⁶ A valódi elégtételre azonban hiába

¹⁴³ Sinowatz, 1996. 81.

¹⁴⁴ Pfabigan, Alfred: Die „literarischen Leben” des Doktor Berczeller. In: Jeanne Benay – Alfred Pfabigan – Anne Saint Sauveur (Hrsg.): Österreichische Satire (1933–2000): Exil – Remigration – Assimilation. Bern, 2003. 277–294., itt 290.

¹⁴⁵ Deinhofer–Horvath, 1991. 63.

¹⁴⁶ Ennek a látogatásnak a megszervezéséről nem sikerült többet kideríteni. Annyi bizonyos, hogy a találkozóra 1992. március 18-án, 16 órai kezdettel került sor. OL, XVIII-13-b Köztársasági Elnöki Hivatal, Göncz Árpád anyagai. Göncz Árpád USA-beli magánlátogatása (1992. március 16–22.) Peter Berczeller úgy emlékszik, hogy Erdős André magyar ENSZ-nagykövet közreműködésével jött létre a beszélgetés. Hans Pusch a New York-i Osztrák Kulturális Fórum akkori vezetőit sejtí a háttérben. Az sem kizárható, hogy Richard

várt, az említett, 1972-es, önéletrajzi elemekkel gazdagon átszőtt írásában ezért képzeletbeli utazást tett az 1920-ban végzett osztály soproni érettségi találkozásjára.

1965 augusztusának utolsó vasárnapján érkezett Sopronba, ahol először a helyi zsidó temetőben tisztelgett meggyilkolt rokonai, barátai és tanárai – köztük Pollák Miksa – emléktáblája előtt. A gimnázium diákokkal és tanárokkal zsúfolásig megtelt nagytermében derült ki, hogy ő az egyetlen, aki válaszolt az egyszerű brennbergi munkás fiaként sokra jutott Laky igazgató levelére. A direktor hosszú beszédben méltatta a „*hazától távol, a barátaitól és minden, számára kedves és sokat jelentő dologtól messze*” sikeres új életet kezdett egykori diákot, majd az ünnepség végén átnyújtott neki egy oklevelet – az érettségi bizonyítványát. Ezután a tanácsházán, majd a császár képét Leninre cserélő Vörös Csillag szállóban köszöntötték – hosszú beszédekkel, a tradicionális soproni konyha finomságaival, egy amerikai és magyar zászlókkal díszített tortával és természetesen az elmaradhatatlan kékfrankossal.¹⁴⁷

Berczeller Richárd élete végéig magyarul számolt¹⁴⁸ és a burgenlandi-magyar konyha híve maradt,¹⁴⁹ soha nem evett hamburgert.¹⁵⁰ A Berczellerek leszármazottai val sem Sopronban, sem Burgenlandban nem találkozhatunk, pedig a térség történelmének aktív formálói voltak.¹⁵¹ A Richard Berczeller életét bemutató, 1995 februárjában, Nagymartonban/Mattersburgban megnyitott kiállítás anyaga a soproni Lábasházba is eljutott.¹⁵²

Berczeller a PEN Club segítségével vette fel a kapcsolatot íróársával, vagy esetleg orvos ismerősei tájékoztatták Göncz Árpád programjáról. Az államfő ugyanis felkereste Long Island-en az Irving Schneider-féle gyermekkórházban J. D'Amato gyermekszívsebész. OL, XIX-J-1-j Küm Ausztria 4-13. tétel, 1203/92 (5. doboz). Göncz Árpád köztársasági elnök egyesült államokbeli magánlátogatása.

¹⁴⁷ Berczeller, Matura. 145–159.

¹⁴⁸ Deinhofer–Horvath, 1991. 64.

¹⁴⁹ Leser, Norbert: Richard Berczeller (1902–1994). Arzt, Emigrant und Schriftsteller in der „Neuen Welt“. In: Uő: Skurrile Begegnungen. Mosaik zur österreichischen Geistesgeschichte. Wien, Köln, Graz, 2011. 47–53., itt 47.

¹⁵⁰ Nowotny, 1992. 201.

¹⁵¹ Sinowatz, Fred: Das Burgenland ist anders. Zur burgenländischen Identität zwischen Österreich und Ungarn. In: Riedl, 1992. 121–132., itt: 131.

¹⁵² Tóth Imre szíves közlése alapján.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÜCSÁN JÓZSEF

Vadas András: Körmend és a vizek.
Budapest, 2013.

A Soproni Szemle rendszeres olvasói számára nem ismeretlenek a Rába árvizeinek megbabolázását, a folyóra telepített malmok működésének történetét tárgyaló tanulmányok. „A Rába-kérdés már évszázadok óta foglalkoztatta az országgyűlést és a megyei hatóságokat. Győr, Sopron, Moson, Vas vármegye Rába menti területei gyakran kerültek víz alá. [...] A falvak többször átköltöztek, sőt néhány helység a folyó gyakori kiöntése miatt eltűnt a térképről. 1602-ben, 1603-ban, 1611-ben a Rábaközben 26 falu került víz alá. 1700-ban Kisbabet községet öntötte el a víz, 1783-ban Újmalomsok lakói kényszerültek új helyre.”¹ Az idézett sorokat a témával többször foglalkozó Dóka Klára egyik tanulmányából emeltük ki emlékeztetőül arra, hogy a Rába mi módon befolyásolta négy vármegye nagy területének és számos településének életét az elmúlt évszázadokban.

Többek között ez is oka annak, hogy a folyó középső szakaszán, Vas vármegye belsőjében fekvő városról írott környezettörténeti kismonográfiát a Soproni Szemle olvasóinak a figyelmébe ajánljuk, hiszen a Körmenten regisztrált pusztító áradások, tartósan magas vízállások, vagy épp az aszályos évek kisvizei pár nappal előbb a felső, néhány nap múltán a folyó alsó szakaszán jelentkeztek, és az ott kiszolgáltató falvak életét, az ott épített malmok működését is meghatározták. Ebben a szélesebb összefüggésben arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kanizsa 1600-ban török kézre került, s ezzel a 17. század fordulójától a Rába medre és vízjárta ártere a folyó teljes hosszában védvonal lett, hiszen a két birodalom ellenségeskedésének közvetlen színterévé vált. Ez időtől fokozottan kellett gondoskodni a bal part birtokainak biztonságáról, az élet- és vagyonvédelemről is. A mögöttes területeken felértékelődött a hadi illetve a polgári ellátásra szolgáló agrártermelés, és fontos lett a megtermett gabona feldolgozása a folyóra telepített malmokban. A hidakat az erődített települések felügyelték, a gázlókat, a hosszabb, védtelen folyószakaszokat pedig az egyenletes, a már védelmet nyújtó magasságú vízszint biztosításával igyekeztek lezárni. Ettől kezdve a korábbinál is jelentősebb szerepet kaptak a folyón lévő, illetve a vizet szegélyező hidak, töltések, gátak, malmok, a malomvizet visszaduzzasztó zsilipek, a nagyvizeket lecsapoló szöktetők és hasonló szerkezetek, hiszen a kívánt vízszint megteremtéséről jórészt ezek a vízepítmények gondoskodhattak. A vízzel ily módon való bánás mikéntjéről (benne például a malomgátak e fontos, kettős szerepéről) ez ideig még keveset derített fel a kutatás.² Ennek a kritikus időszaknak néhány évtizedét tárgyalja – hazai

¹ Dóka Klára: A Rába-szabályozás kérdése 1786-ban. SSz. 30 (1976), 56. Az idézett adatok forrásaira ld. a hivatkozott cikk 8. sz. jegyzetét és további hivatkozásait.

² Vanyó Tihamér: Sopron megye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). SSz. 30 (1976), 20–38.; 113–129.; 211–227. A Rába vonalának védelme 23–28.

viszonyokhoz mérten – öröndetesen gazdag forrásanyag segítségével Vadas András, tartalmát tekintve fontos, módszertanára nézve példaadó értékű könyvében.

A szerző bevezetőjében három vizsgálati szempontot jelölt meg. Az első: a körmeneknek milyen erőfeszítéseket kellett tenniük annak érdekében, hogy a Rába nem szűnő kártételei ellenére, a város erősítései, a folyó hídja és a malmok (minden kiegészítő berendezésükkel együtt), folyamatosan szolgálni tudják elsődleges céljukat? A második, hogy a Rába védelmi célú felhasználása miatt milyen mértékű változások történtek a folyónak a vízre és közvetlen környezetére gyakorolt hatásában? Mi volt a nagyobb veszedelem: a víz vagy a török portyázók betörése a városba? A harmadik, hogy a korszak helyi társadalmá miként reagált azokra a szélsőséges eseményekre (elsősorban árvizekre), melyek a mindennapjait gyakorta meghatározták? Minden egyes alkalommal drámai, nem várt incidensként éltek-e meg a történeteket, vagy ezek a visszatérő veszedelmek tudatosan „kalkulált” és vállalt tényezői voltak az életüknek és a naptári évek, miként mondjuk a kiszámolható mozgó ünnepek?

A tanulmány elsődleges forrásbázisát a 17. század első hat évtizedének részletes – háromezret meghaladó darabszámú – levelei jelentik, melyeket a Körmenten állomásozó katonaság parancsnokai, illetve a Batthyány-család uradalmának gazdasági tisztségviselői a földesurakhoz írtak. E levelekből emeli ki a tanulmány az azokra az objektumokra vonatkozó adatokat, melyek a Rábával, annak mindenkori mozgásával szoros kapcsolatban voltak. Ezek a vár palánkja és a vizesárok, a folyó feletti cölöphíd, valamint a város malmai és a hozzájuk tartozó malomgátak. A több évtizedet átívelő levelezésből származó információk plasztikus képet adnak a kiválasztott építményekről, mert alig volt esztendő, amikor ezeket valami kár ne érte volna, valamilyen javításra ne lett volna szükség. Egyedül a régió közlekedési viszonyait meghatározó körmenői Rába hídról való műszaki ismereteink hiányosak. Gyakori rongálódásairól tudunk, de formájának és felépítésének ismerete nélkül a felújítások jelzett anyagszükségletei is nehezen értelmezhetőek. Ezt helyettesítendő, Vadas András segítségével hívta a felső-ausztriai Wels városánál a Traun folyón átvezető hídra vonatkozó, e korszakból származó, bőséges forrásanyag elemzésének publikált eredményeit. A Rábánál nagyobb méretű, de hasonlóan az Alpok vízgyűjtőjéről eredő, szeszélyes vízhozamú folyó hídjának javítási munkái jó analógiát adnak a Rába hídjára vonatkozó adatok értelmezésében, különösen a rongálást okozó áradás mértékének meghatározásában.

A város malmainak és a malomhelyeknek a meghatározását követően a szerző kísérletet tett a malmok őrlési kapacitásának meghatározására. A körülmektől, hazai és nemzetközi szakirodalomból vett számítások illetve becslések segítségével nem jutott megbízható eredményre. Ezek után a körmenői uradalom gabonatermésének és az uradalmi malmok feltételezett őrlési képességének összevetésével saját számításokat is végzett, ám így sem sikerült meggyőző eredményt felmutatni. A kapott értékek szerint, az uradalom betakarított gabonatermését az ismert malmokban, a feltételezett őrlési kapacitással nem lehetett feldolgozni, ezért a hiteles eredményeket a technikatörténeti kutatások kiterjesztésétől lehet várni és remélni.

A tanulmányozott levelekből idézett áradások kártételei, azok nagysága és a helyreállítások ütemezése, anyagszükségletei, a kellő számú és szakértelmű munkaerő

biztosítása körüli gondok ismertetése adta a munka gerincét. Ebben a fejezetben tárgyalta az erődítést, a malmokat és a vízi építményeket ért különböző mértékű károkat, az egyes évszakok magas vizeinek sajátságos kártételeit, de a helyreállítások időzítéséről és ütemezéséről is itt esett szó. A fejezet folytatásában a molnaszecsődi malomra vonatkozó hasonló adatokat dolgozta fel, azonos elvek alapján.

A vizsgált hat évtized árvizeinek gyakoriságát, erősségét és évszakos megoszlását tekintve arra az eredményre jutott, hogy e kérdéskörökben a jelenleg rendelkezésre álló forrásanyag még nem elegendő. Annak eldöntésére, hogy a megnövekedett árvízi kártételeket a klimatikus változások, a környezeti tényezők megváltoztatásai (erőszakos lerontásai), vagy a duzzasztási szinteket emelő és tartósító védelmi célú beavatkozásai milyen arányban okozták, a teljes vízgyűjtőterületre – tehát a középső és alsó folyás medencéjére is – kiterjesztett, alapos adatgyűjtés szükséges.

Az utolsó előtti fejezet négy („hangsúlyozottan hipotetikus”) pontban foglalta össze, mit tettek és árvízi kockázat tekintetében milyen kompromisszumokat kötöttek a kor döntéshozói annak érdekében, hogy a folyó az elvárt védelmi és gazdasági szerepének eleget tudjon tenni. Az előző fejezetek bőséges tényanyaggal szolgáltak arra nézvést, hogy ez mekkora anyagi és élőmunka terhet rótt a városra és az uradalom egészére.

A tanulmányt záró rövid „Kitekintés” nem ad egyértelmű választ a bevezetőben feltett harmadik kérdésre, hogy a kor társadalma sorozatos katasztrófaként élte-e meg a gyakori árvizeket, avagy a népesség a mindenkor és minden folyó mentén élők elkerülhetetlen kockázatát ismerve tudatosan vállalta azokat ezzel a dacos helyben maradással? Talán mert nincs elegendő személyes hangvételű levél, vagy levélrészlet? A tisztségviselők nem estek ki hivatali szerepükből és pár sor erejéig sem adtak hangot saját hangulataiknak, félelmeiknek, reményeiknek?

Az kétségtelen, hogy nem idéz a körmendi hídmestertől anyagrendeléseket az év olyan szakából, amikor még nyoma sem volt az áradásnak – eltérően az osztrák kollégái gyakorlatától. Másfelől viszont nyomatékkal emeli ki annak a levélnek a jelentőségét, melyet Nemsem István tisztartó írt a földesurához 1650 tavaszán (90–91. p.). Ebben olyan molnár felfogadását szorgalmazta, aki a Rábán tanulta a mester-ségét 30–35 esztendeig, s ismeri a folyó minden szeszélyét. Ezek szerint a folyót nagyon jól ismerték a partján lakók, tudatában voltak időnkénti fékevesztett voltának, de tudták azt is, hogy évtizedek alatt meg lehet tanulni minden „eő cziniat” és kezelni lehet a kártételeit. Nem lehet ennek a levélnek egy olyan olvasata, mely szerint a tapasztalat azt mutatta, hogy a három évtizedes időintervallumban minden lehető és lehetetlen rakoncátlanság előfordul és kitanulható? Sőt, van is, aki kitanulta, csak meg kell keresni az illetőt.

Végezetül, mi is az, amit az ismertetett könyv eredményeiből a bevezető idézetben szereplő négy vármegye történetének feltárásában hasznosítani kell és lehet? Bizonyos, hogy a körmendi tisztségviselők Vadas András által bőségesen feltárt, idézett és elemzett adatai azokból az időszakból származnak, melyek például a Sopron megyei, jóval szerényebb forrásadottságú, kisebb falvak történetéből hiányoznak. Ezért ez a kötet, részletes adatsorai révén mindazon kutatók számára elsőrendű és nélkülözhe-

tetlen forrásmunka lesz, akik majdan az itt feldolgozott évtizedek Rába menti településeivel, településszerkezeti változásaival foglalkoznak.

Ezen túl – de legalább ennyire – fontos és módszertanilag is tanulságos a könyv abban a tekintetben, hogy egy-egy (jelen esetben földesúri) magánlevéltár igen változatos tematikájú hivatalos levelezésének jelentős információömegeből milyen módon emelhető ki és értelmezhető egy (vagy néhány) speciális adattípus. Követendő példát ad, hogy ezeket az adatokat hogyan lehet és kell rendezni, tartalmilag, statisztikailag értelmezni, hogy hosszabb időszakok állapotainak változásait tekintve érvényes és hiteles eredményre jussunk, legyenek ezek akár a földesúri gazdaság működésére, akár a víz elleni, avagy a víz általi védelemre vonatkozó vizsgálatok.

A teljes levélfolyamból kiemelt és részletesen elemzett levelek jól megmutatják, hogy az erősen központosított irányítású, a gondos földesúr, Batthyány Adám által „kézi vezérelt” birtokok mi módon működtek, hogy az intenzív gazdálkodás milyen szoros, szinte napi szintű beszámolási kötelezettséget rótt az uradalmi tisztségviselőkre. Igaz, hogy a bemutatott kötet csak a Rábára, az árvizek különféle hatásaira és az uradalom malmaira vonatkozólag kigyűjtött anyagot elemzi, de bizonyos, hogy a feldolgozott levelek mást, ennél nyilván jóval többet is tartalmaztak a gazdaság működéséről, a birtok mindennapi életéről, ezért a gazdaság- és az agrártörténet más ágaiban, más témáiban dolgozó kutatók érdeklődésére is számot tarthatnak. Így lenne értelmezhető például az a meglepő állítás, ami egy 1653. október 12-én keltezett levélre utalva, még lábón álló gabonában esett kárról tesz említést (70–71. pp.). Mint fentebb említettük, a város környékén termett gabona mennyisége a malmok működőképessége és őrlési kapacitása miatt fontos és elemzett adatsor. Érdeemes lenne a teljes forrásbázisban megvizsgálni, hogy a betakarításra vonatkozó beszámolók a gazdasági év mely szakában jelentik a földesúrnak az aratás kezdetét, ütemét és befejezését? Vajon lehet-e a gazdálkodás rendjére következtetni ezekből a jelentésekből, s ha igen, abba beleillik-e az ősz e kései szakában még betakarítatlan gabona?³

A kérdések sorát még folytathatnánk, de bízunk benne, hogy Vadas András – a maga szabta módszerekkel és irányokba – folytatja és kiterjeszti kutatásait, s a Rába medencéjének több települését bevonva, jóval nagyobb terület ehhez hasonló környezettörténeti vizsgálatát végzi majd el.

A karcsú, de rendkívül tartalmas kötetet gondosan válogatott térképrészletek, statisztikai eligazodást adó grafikonok és adatokban gazdag, jól áttekinthető táblázatok teszik teljessé, tovább gyarapítva eredményeit és emelve értékeit.

³ Felmerül a kérdés, hogy nem az őszi vetésről van-e szó? A 268. jegyzetben idézett szövegrészlet is inkább arra mutat, hogy a földben lévő, vagy már kikelt következő évi gabonára áradt a víz, s nem a szárán maradtat lepte el.

„Legalapvetőbb élelmiszerünk, 'mindennapi kenyérünk' alapanyagát évezredek óta malmokban állították elő és állítják elő. Egyéb fontos termékek, mint a ruházkodás alapanyagai, puskapor, fűrészárúk is évszázadokon keresztül speciális malmokban készültek. Az áruterelésben fokozatosan egyre nagyobb szerep jutott a természeti erőforrásoknak, közülük is elsősorban a víz energiájának. Kisebb-nagyobb folyóvíz csaknem mindenkor és csaknem mindenhol rendelkezésre állt, amelyet szabályozva, duzzasztva munkára lehetett fogni. Igazolja ezt az a tény, hogy a történelmi Magyarország területén a 19. században átlagosan húszezer malom működött, döntő többségük vízimalom volt. Az 1873-as felmérés szerint a vízimalmok száma az országban 17.249 volt, Sopron megyében 200, ebből Sopronban 3. A jelentős folyónak nem mondható Ikván is működött ez időben huszonegy.” E szavakkal ajánlja az olvasó figyelmébe hiánypótló munkáját Bódi Ottó helytörténeti kutató. A 2013-ban a soproni Anzsu Kft. gondozásában megjelent igényes kötet a szerző 2010 óta végzett, az Ikva patakra és az egykor azon működött vízimalmok történetére irányuló kutatásának eredménye. A művet mind az ipartörténettel foglalkozó szakemberek, mind pedig a Sopron megye múltja iránt érdeklődő közönség haszonnal forgathatja.

A kötet első, bevezető fejezetét az Ikva patak történetének, geográfiai, hidrológiai leírásának szenteli, kiemelve a római kor óta ismert gazdasági jelentőségét. A patak ipari célból történő duzzasztása megváltoztatta a mederviszonyokat, ami gyakran vezetett árvizekhez. A vármegye emiatt különös figyelmet fordított a meder és a patakra épített műtárgyak, hidak, zsilipek jó karban tartására. A szerző részletesen ismerteti a patak vízgyűjtő területét a beleömlő mellékvizeket és azok vízhozamát. A nyomtatott és kéziratos forrásokat egyaránt figyelembe véve számba veszi a patak nevének változását eredetétől a torkolatáig (Spitalbach, Tauscher Bach, Aubach, Kanális patak, Ikva), ismerteti az Ikva név lehetséges eredetére vonatkozó nézeteket is.

A második fejezet az őrlés technikájának fejlődésével, a vízimalmok típusaival és a molnárcéhek történetével foglalkozik. E történeti és technikai összefoglalás a könyvben bemutatásra kerülő malmok működésének megértését segíti a laikus olvasó számára is. Építésük mindig a legnagyobb szakértelmet igénylő famegmunkáló kézműves mesterségek közé tartozott. A sajátos követelményeknek megfelelő épületekről, valamint az őrlőszerkezetekről céhen kívüli parasztfaragók és maguk a molnárok gondoskodtak, akik az ács- és fatechnika legkiválóbb mesterei voltak. A 18–19. században a régi vagy időközben elpusztult, kevéssé tartós anyagból (fából) emelt malmokat szilárd, kő és/vagy téglafalazatú építményekkel váltották fel. A vízimalmok és a működésüket szolgáló kiegészítő építmények, csatornák, zsilipek, víztárolók és hasonlóak a mesterség technikai színvonalának tanúbizonyságai voltak, tulajdonképpen az európai középkor technikai tudásanyagát őrizték a népi ismeretanyag szintjén a 20. század derekáig. Az őrlés technológiájában jelentősebb változás a malomipar 19. században felgyorsuló fejlődéséig alig következett be. A század második felére azonban a hagyományos őrlési technológia végleg elavulttá vált. A hengersizékek alkalmazása átalakította a molnár mesterséget. A régi faragómolnárok helyébe az új malomberende-

zésekhez értő gépész-molnárok léptek. A kisebb, helyi igényeket kielégítő malmok vízikerekét turbinákkal, a kőjáratokat pedig fokozatosan hengerszékekkel váltották fel.

A molnárság mint szakmai testület kiemelkedően fontos társadalmi réteget alkotott, céhszervezeteik Magyarországon a 16. század közepétől alakultak meg, többségük azonban a 17–18. században létesült. A Rába, Metőc, Csáva, Kőrös, Répce és az Ikva vizén levő malmok molnárainak céhe 1613-ban nyert privilégiumot Esterházy Miklóstól. Az Ikva vízimalmainak többségét is ebben a céhlevélben említik első ízben.

A kötet további három fejezete a patak (ma részben Ausztria területére eső) felső, középső és alsó szakaszán egykor működött 22 malom leírását, a történetükre vonatkozó forrásokat és az emlékezettel még elérhető időszak eseményeit tartalmazza. A leírásokat bőséges képanyag, térkép, rajz, fénykép, köztük számos műholdas felvétel egészíti ki, segítve az egykori, de az utóbbi évtizedekben gyökeresen megváltozott vízrajzi viszonyok megértését. A felső szakasz Ausztria területére eső malmainak sorsa szerencsésebben alakult, mint a magyarországi szakaszon egykor működött malmoké. A lépesfalvi (Loipersbach) és a somfalvai (Schattendorf) malmok közül három ma is megvan. A soproni malmok közül csupán az úgynevezett jezsuita malom épülete áll ma is. A középső szakaszon a kópházi egykori felső malmot lebontották, a megmenekült öreg malom épülete és berendezése azonban helyreállítható, rekonstruálható lenne. Hiába keressük a két peresztegi malmot, a pinnyi malmok pedig valószínűleg még a Bécs ellen vonuló török hadaknak estek áldozatul, későbbi újjáépítésükről nem tudunk. A három nagylózi és a röjtői malmot a 20. század közepén bontották le, a muzsaji azonban áll, épületét és berendezését 2004-ben felújították. Sorsa akkor rendeződne megnyugtatóan, ha a malom a turisták és az érdeklődők számára folyamatosan látogatható lenne. Az alsó szakaszon a szentmiklósi és a petőházi malmok elpusztultak, történetük csak az írott források segítségével rekonstruálható több-kevesebb sikerrel. Egyedül az endrédi malom áll még, őrlőszerkezete, vízműve – ha hiányosan is –, de megmaradt.

Az Ikva malmainak egy részét már a 20. század első felében leállították, néhány azonban az államosításig, vagy még az után is működött. Némelyik darálóként üzemelt, volt, amelyiknek az épületét más célra hasznosították, a patak vizét elterelve a szárazon maradt vízmű az enyészeté lett. Legtöbbjük az elmúlt évtizedek alatt anélkül pusztult el, hogy a tájhoz, illetve a faluképhez szervesen hozzá tartozó malomházakról és technikatörténeti értéket képviselő őrlőszerkezetükről bármiféle felmérés vagy más dokumentáció készült volna. Elhamarkodott lebontásukkal szegényebb lett az Ikva völgyének ipartörténete és építészeti öröksége.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Brummer Krisztián** jogász, irodavezető, Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Cselovszkyné Tarr Klára** osztályvezető, Evangélikus Egyház Külügyi Osztálya, 1085 Budapest, Üllői út 24.
- Deák Ernő** ny. történész, főszerkesztő, Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, A-1011 Wien, Pf. 358.
- Domonkos Ottó** ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Gyarmati György** kandidátus, főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, egyetemi docens, PTE BTK Modernkori Történeti Tanszék, 1065 Budapest, Eötvös u. 7.
- Jankó Ferenc** geográfus, egyetemi adjunktus, NYME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.
- Mészáros György** egyetemi tanár, NYME Alkalmazott Művészeti Intézet, 9400 Sopron, Deák tér 32.
- Oplátka András** egyetemi tanár, Andrassy Gyula Német Tannyelvű Egyetem, 1088 Budapest, Pollák M. tér 3.
- Szakály Sándor** hadtörténész, egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar Társadalomtudományi Tanszék, 1123 Budapest, Alkotás u. 44.
- Tóth Balázs István** doktorandusz, NYME Közgazdaságtudományi Kar, 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.
- Tóth Imre** történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, egyetemi docens, NYME közgazdaságtudományi Kar, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Turbuly Éva** történész, levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.